VICTOR BRĂTULESCU

FRESCELE DIN BISERICA LUI NEAGOE DELA ARGEȘ

BUCUREȘTI MCMXLII

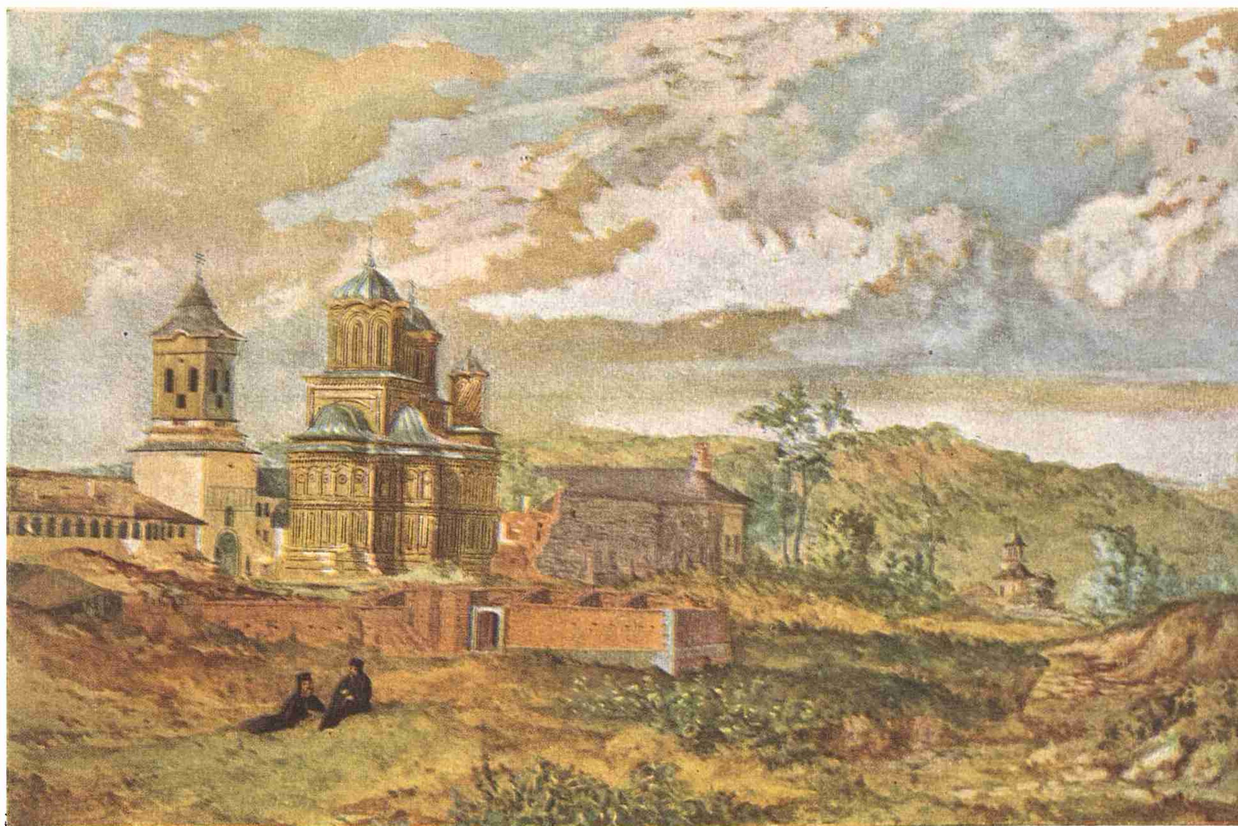
www.dacoromanica.ro

Maestrului
Costin Petrescu
omagiu
Victor Brătulescu
10. IV. 9.03

www.dacoromanica.ro

VICTOR BRĂTULESCU

FRESCELE DIN BISERICA LUI NEAGOE DELA ARGEȘ

Mănăstirea de Argeş. Acuarelă de Trenk, 1860

BUCUREȘTI MCMXLII

www.dacoromanica.ro

INTRODUCERE

In jurul mândrei ctitorii din Argeş a Voevodului Neagoe Basarab s'au ivit şi au crescut legende chiar din secolul al XVI-lea.

Bogăţiile cu care o încărcase până la copleşire darnicul Domn, au născut credinţa că voevodul îşi secătuise visteria şi era hotărît să întrerupă lucrările, când Doamna ţării, soţia sa, şi-a oferit bijuteriile pentru ca sfântul lăcaş să fie terminat.

Dar paralel cu această legendă şi, derivând oarecum dintr'însa, poporul a mai creat una şi anume aceea că pentru aşa lucrare trebuia un mare meşter. Şi acest meşter a fost Manole, care, de dragul artei sale, şi-a sacrificat ce avea mai scump pe lume, soţia.

La baza acestei legende stă însă străvechea credinţă populară, de origine sud-est europeană şi armeană, că pentru potolirea spiritelor rele care ar putea nărui o clădire, trebue să se aducă o jertfă. Şi în unele părţi jertfa aceasta o dă prima fiinţă care se apropie de noua clădire sau care trece peste podul abia terminat, cum este în cazul pasării Sahak din legenda armeană cu acelaşi nume.

Pentru cercetătorii acestor probleme de folklor dăm în cele ce urmează un rezumat al acestor credinţe populare, care s'au cântat şi s'au povestit de-a-lungul veacurilor şi-au mângâiat copilăria atâtor generaţii apuse:

Pe Argeş în jos,
Pe un mal frumos,
Negru Vodă trece
Cu tovarăşi zece:

Nouă meşteri mari
Calfe şi zidari,
Cu Manole zece
Care-i şi întrece [1]).

Aşa sună legenda în versuri, prea mult îndreptate de Alecsandri, pe care lăutarii noştri bătrâni o cântau până mai deunăzi, aşa cum s'au cântat la toate neamurile marile isprăvi ale înaintaşilor.

Clădirea dorită de Neagoe Basarab nu sporea, căci zidurile înălţate ziua, *noaptea se surpau*, din care cauză Domnul era mâhnit şi ameninţa că va zidi de vii pe meşteri, dacă nu-i vor găti clădirea. Apare motivul zidirii unei fiinţe vii, lucru, ce pune pe gânduri pe toţi.

---

[1]) V. Alecsandri, Poesii populare ale Românilor, Bucureşti 1866, pp. 186.

www.dacoromanica.ro

Fig. 1. — Piatra de mormânt a lui Neagoe Basarab.

Fig. 2. — Monograma cu numele meşterului Manole, pe piatra de mormânt a lui Neagoe.

Deslegarea tainei vine îndată, căci meşterul cel mare, Meşterul Manole, visează că nu vor sta zidurile decât dacă va fi jertfită prima femeie, fiică sau soţie a unuia din meşteri, care va veni a doua zi la mănăstire. Manole povesteşte tovarăşilor săi şi îi pune să jure că nu vor destăinui nimănui cele aflate.

Niciunul nu se ţine de cuvânt, căci iubirea lor pământească era mai presus de iubirea pentru idealul pe care îl simboliza lucrarea de artă la care se prinseseră.

Călcându-şi jurământul, ceilalţi înştiinţează familiile să nu vie nicio femeie a doua zi, numai Manole, respectându-şi jurământul, nu spune nimic soţiei.

Neştiutoare, soţia *meşterului Manole*, pregăteşte masa pentru soţul ei şi porneşte spre el. De sus de pe schele, Manole o vede şi se întristează; inima i se sfâşie de durere şi omenescul din el biruie. Se roagă fierbinte lui Dumnezeu să dea o ploaie mare:

« O ploaie cu spume
Cum n'a fost pe lume ». . .

Dumnezeu îi ascultă ruga, dar orice piedecă e zadarnică. Datoria ei de soţie bună o mână înainte. Egoismul celorlalţi, *calfe şi zidari*, se vede din bucuria cu care o aşteaptă să se apropie. Frânt de durere, meşterul Manole se lasă în voia lui Dumnezeu, îşi zideşte soţia şi lucrul se termină spre bucuria Domnului ţării şi ctitorul bisericii.

Dreptatea se face însă; în trufia lor, meşterii aflaţi pe acoperiş răspund Domnului că ei sunt în stare să facă o biserică şi mai mândră decât aceea pe care abia au terminat-o.

Idealul artistic era însă atins, călcarea jurământului prin care se legaseră de meşterul lor, îi urmărea pe ceilalţi. Manole nu mai avea pentru ce trăi după ce, prin sacrificiul

www.dacoromanica.ro

celei dragi, atinsese culmea măestriei lui, împlinind şi porunca lui Neagoe, Domnul său precum şi voia lui Dumnezeu.

Pieirea tuturor este acum hotărîtă. Li se ridică schelele care îi leagă de pământ; slabele aripi de şindrilă, cu care încearcă a înfrânge legile fireşti, nu-i pot susţinea şi, odată cu prăbuşirea lor, li se pierde şi numele. Se păstrează numai al lui Manole, meşterul cel mare, legat de fântâna care îl aminteşte până în zilele noastre.

Intr'una din sălile palatului din curtea, mănăstirii s'a zugrăvit legenda de mai sus.

Legende asemănătoare stau în legătură cu ridicarea podului dela Arta din Macedonia, cu intemeierea cetăţii Scutari din Serbia [1]), cu ridicarea Escorialului dela Madrid, iar în zilele noastre se citează cazul sacrificării unui viţel la punerea pietrei fundamentale a Administraţiei Financiare din Craiova. Deşi nu este în legătură directă cu cele de mai sus, dela noi, totuşi pentrucă motivul sacrificiului stă la baza acestei legende vom da pe scurt şi legenda armeană a pasării Sahak.

Pasărea Sahak. Era o femeie văduvă care avea un singur copil, pe Sahak. Femeia îşi vedea de ale casei în timp ce copilul ei se juca în lunca vecină, cu alţi copii de seama lui.

Intr'o zi femeia şi-a aşteptat copilul toată vremea, fără ca acesta să se mai întoarcă acasă. Ingrijată de întârzierea lui, biata mamă a plecat în amurgul serii să-l caute şi a început să-l strige alergând: Sahak, Sahak, Sahak! la care

Fig. 3. — Piatra de mormânt a Despinei (Platonida). Monograma cu numele meşterului Manole.

Fig. 4. — Piatra de mormânt a Doamnei Despina (în călugărie Platonida).

[1]) V. Alecsandri *op. cit.*, p. 195.

www.dacoromanica.ro

Fig. 5. Piatra de mormânt a lui Radu dela Afumați.

nu răspundea decât ecoul îndepărtat: Sahak, Sahak, Sahak!

Ce se întâmplase? Chiar în acea zi se terminase un pod și acei cari îl lucraseră așteptau la capătul din spre sat, prima ființă vie pe care s'o sacrifice pentru a potoli spiritele din apă, care puteau să dărâme podul. Copilul neștiutor al văduvei a trecut el, cel dintâi, podul acela și a fost sacrificat. Mama l-a căutat și l-ar fi căutat mereu fără să-l găsească, dar Dumnezeu s'a îndurat de ea și a prefăcut-o în pasăre.

Nimeni nu vede această pasăre care fuge departe, când simte apropierea omului, dar toți știu că este pasărea Sahak, al cărei strigăt de durere se aude prin văi și lunci: Sahak, Sahak, Sahak! [1]).

BISERICA LUI NEAGOE

Din ce a fost odinioară mândra ctitorie a lui Neagoe-Basarab, în afară de frescele, a căror descriere urmează, s'au mai păstrat pisaniile vechi și pietrele de mormânt cu inscripții așezate în biserică peste alte oseminte decât ale acelora pentru care fuseseră destinate, din cauza reparațiilor făcute în cursul vremilor.

Mormintele au fost profanate cu mult înainte de refacerea lui Lecomte du Noüy căci, la deschiderea lor, în ziua de 22 Mai 1883, în mormântul Platonidei, numele de monahie al Doamnei Despina, s'a găsit *o bucată din piatra mormântală a lui Radu dela Afumați*, în care se arată cele douăzeci de bătălii cu Turcii ale acestui Domn viteaz [2]).

Nici așezarea vechilor pietre n'a rămas aceea arătată de Gr. Tocilescu, a cărui descriere amănunțită este însoțită și de un plan de așezare al acestor pietre [3]).

[1]) După Fr. Macler, *Legendes armeniennes*. Victor Brătulescu, *Legende armene*, în « Universul Literar », 1928. Idem, *Curtea de-Argeș*, 1941. H. Dj. Siruni, *Ani*, « Anuar de cultură armeană », 1941, p. 247.

[2]) Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mânăstiri, schituri și biserici din țară*, « Mem. Ac. Române », ședința din 1 Aprilie 1886, București, p. 162.

[3]) *Ibid.*, p. 263.

www.dacoromanica.ro

1. *Piatra de mormânt a lui Neagoe* este împodobită cu un număr de zece rozete mici, sculptate linear. Patru din ele sunt aşezate în cele patru colţuri, în jurul unei alte rozete mari sculptată solzit, amintind floarea de crăiţă; mijlocul acestei rozete este sculptat radial, razele luând forma unor elice, în jurul cărora, o serie de petale sunt aşezate în forma spiţelor dese ale unei roţi. Cercul înconjurător este format din mulţimea de petale aşezate în cerc.

In restul câmpului pietrei este înscrisă o cruce împodobită cu un ornament linear, împletit. Motivul principal este linia în zig-zag. Baza crucii se sprijină pe două picioare scurte cu care formează un fel de scăunel. Intre barele crucii patru medalioane, închid monogramele Is. Hs. Ni Ka.

In medalioane sunt înscrise câte două pătrate ale căror laturi se împletesc dând opt unghiuri. Sub baza crucii o monogramă care tăinueşte numele vestitului meşter Manole, sub forma *Manole robul lui Dumnezeu.*

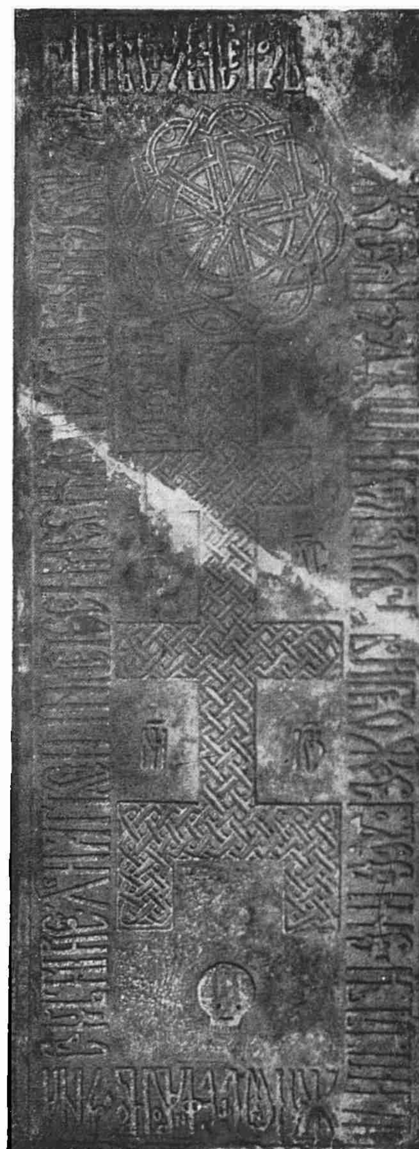
Sub această bază este schiţat un cap de mort, flancat de două rozete mai mici. De o parte şi de alta a barei verticale a crucii sunt sculptate trestia cu buretele şi suliţa.

Inscripţia marginală are cuprinsul următor, în traducerea dată de regretatul profesor N. Iorga [1]):

A răposat robul lui Dumnezeu Io Neagoe Voevod Domn a toată Ţara Românească şi a părţilor dunărene, în luna lui Septembrie 15 zile, anul 7029 [2]), *crugul soarelui 26, crugul lunii 15, temelia 18. A domnit 9 ani şi jumătate. Şi rog pe cei ce Dumnezeu îi va îngădui să vie după noi, să păzească adăpostul acesta mic şi lăcaşul oaselor mele, ca să fie nestricat.* (Fig. 1).

Greşelile de datare pe care le cuprinde această piatră şi pe care le relevă profesorul Iorga, arată aşezarea ei târzie sau cel puţin înscrierea târzie a datelor.

Fig. 6. — Piatra de mormânt a Stanei fiica cea mare a lui Neagoe Basarab şi a Doamnei Despina. Călugăriţă sub numele de Sofronia.

MEŞTERUL MANOLE

Monograma de sub baza crucii desleagă o enigmă. (Fig. 2). Ea cuprinde numele pietrarului Manole, pe care îl vom întâlni şi pe piatra Despinei şi pe a celor trei copii cum şi pe aceea a aşa zisei Doamne a Mitropolitului Anania.

Necunoscând semnificaţia acestor prescurtări, pietrarii de mai târziu, din vremea lui Matei Basarab, vor reproduce semnele fără a-şi da seama ce reprezintă, aşa

[1]) N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, Bucureşti, 1905, p. 146. Fr. Jaffé, *Die Bischöfliche Klosterkirche zu Curtea-de-Argeş in Rumänien*, Berlin, 1911, Annexe, p. 9.

[2]) 1521.

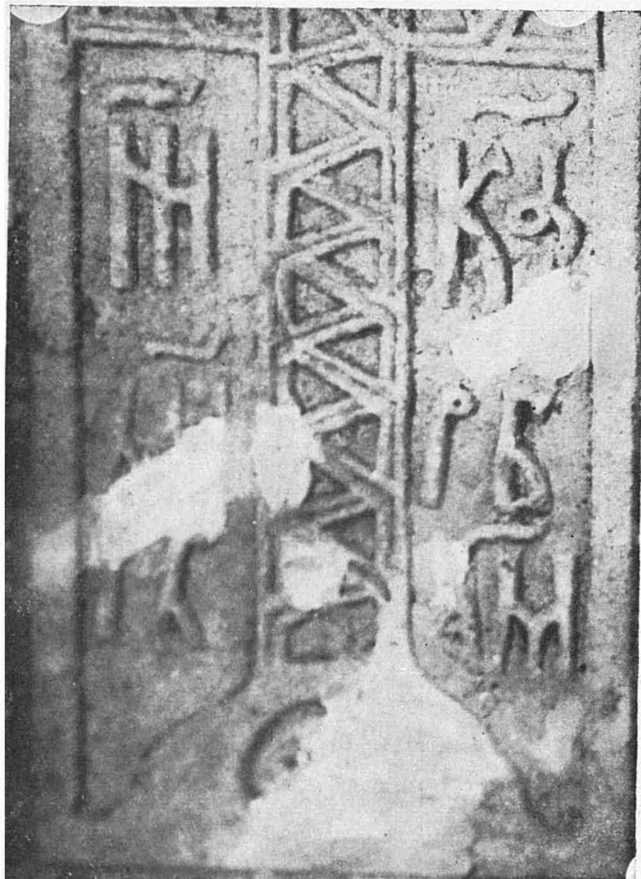
www.dacoromanica.ro

Fig. 7. — Piatra de mormânt a celor trei copii ai lui Neagoe: Anghelina, Pătru și Ion.

după cum vor reproduce inițialele г̃ și а̃, neînțelegând rostul prescurtării г̃. а̃. care înseamnă глава адама *(Căpățâna lui Adam)*, sculptată la baza crucii de pe piatra mormântală a Despinei, a jupânesei amintite și a copiilor lui Neagoe.

Fig. 8. Detaliu de pe piatra de mormânt a Anghelinei, cuprinzând inițialele meșterului Manole.

Pietrarul dela 1640 va reproduce fără sens și semnele дд. дд. și кк. кк. acestea din urmă luându-le de pe piatra reprezentată în fig. 13 și 14.

Cel care a sculptat piatra Chiajnei, soția marelui armaș Ivașco, la 1642, reproduce aidoma м̃. л̃. р̃. б̃. г̃. а̃. adică *Manole, robul lui Dumnezeu. Glava (căpățâna) lui Adam.* (Fig. 15 și 16).

Asupra acestei chestiuni se atrage atenția pentru prima oară, cel puțin în ce privește discuția semnelor pietrelor de mai sus, deoarece toți cercetătorii de până acum nu s'au ocupat decât de inscripția celui înmormântat, nu și de semnele de pe ea. Prin analogie cu alte inscripții de cruci și pietre târzii s'ar putea argumenta că inițialele м *și* л. *reprezintă numele evanghelștilor Matei sau Marcu și Luca. Dar lipsesc ceilalți doi: Marcu sau Matei și Ioan și, în acest caz, ipoteza de mai sus, că adică inițialele* м *și* л *ar cuprinde numele Evangheliștilor, nu poate fi susținută.*

www.dacoromanica.ro

Ar mai rămânea de discutat inițialele к̃. х̃. к̃. care ar putea fi interpretate ca prescurtări ale invocației: *Kirie, Hristos, Kirie*. Cred mai de grabă că ele ascund numele ucenicilor meșterului Manole.

Ființa meșterului Manole capătă în acest fel un început de documentare istorică, iar legenda lui ca, de altfel, toate legendele cu caracter istoric, se bazează pe o realitate istorică, lucru de care vorbesc și istoricii noștri [1]).

Iată acum și pietrele pe care apar inițialele de mai sus cum și forma în care apar.

1. Piatra lui Neagoe (fig. *1* și 2): мл̃ рб̃ adică *(Manole rabŭ Bojiiu)*.

2. Piatra Despinei (Platonida), (fig. 3 și 4) мл̃ р̃. б̃. г̃. д̃.

3. Piatra pretinsei Doamne a Mitropolitului Anania. м̃ л̃. р̃. б̃. к̃. х̃. к̃. г̃. д̃. (Fig. 11 și 12).

4. Piatra de mormânt a Anghelinei: мл̃. рб̃. гл̃. дм̃ pe a lui Petru: мл̃. рб̃. гл̃. дд̃. pe a lui Ion мл̃. рб̃. гл̃. дд̃. (Fig. 7, 8, 9 10).

Imitând fără să-și dea seama, semnele de pe pietrele din epoca lui Neagoe, pietrarul care lucrează lespedea Chiajnei, jupâneasa lui Ivașco, marele Armaș, în 1642, reproduce semnele citate: м̃. л̃ р̃. б̃. г̃. д̃. (Fig. 15, 16).

In medalionul, în care este înscrisă crucea bizantină de pe mormântul lui Radu dela Afumați, o mână sfioasă abia a însemnat atunci, sau mai târziu: мх care poate fi Manole, în cazul când se admite ca х = л, aruncat stângaci deasupra, sau Mihai în cazul când х = и, prin schimbarea barei oblice care face legătura dintre cele două bare verticale.

2. *Piatra de mormânt a Despinei*, călugărită sub numele de Platonida, moartă la Sibiu și adusă de acolo, după doi ani, de Mitropolitul Anania, este mai puțin artistic împodobită. Inscripția marginală, compusă din litere mai mari, are ductul celorlalte, dar este mai stângaciu lucrată și mai greoaie ca atare. Crucea din câmpul pietrei este sculptată simplu, ca și rozeta mare din capul crucii, din spațiul gol de deasupra acesteia. Monogramele dintre brațele crucii amintesc pe același meșter Manole, care s'a îngrijit de înfrumusețarea pietrelor familiei lui Neagoe, în acele viforoase timpuri.

Cuprinsul inscripției de pe piatra Platonidei este următorul:

A răposat roaba lui Dumnezeu Doamna, monahia Platonida și s'a săvârșit la Sibiu în anul 7062 (1554), luna Ianuar 30 de zile. Și după doi ani a adus-o prea sfințitul Mitropolit Anania [2]).

Fig. 9. — Detaliu de pe piatra de mormânt a lui Ion, fiul lui Neagoe.

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, București. 1937, p. 298. C. C. Giurescu, *Istoria Roâmnilor*, vol. II, p. I, București, 1937, p. 145.

[2]) N. Iorga, *Inscripții*, p. 151.

www.dacoromanica.ro

Fig. 10. — Detaliu de pe piatra de mormânt a lui Petru, fiul lui Neagoe.

Fig. 11. — Piatra de mormânt a Doamnei (?) Mitropolitului Anania.

Monogramele dintre brațele crucii sunt cele discutate mai sus : м л Manole р —.б— рабъ божю, adică *Manole robul lui Dumnezeu.*

Se poate admite, fără teama de a greși prea mult, că meșterul Manole era un știutor de carte, de vreme ce întrebuința inițialele în locul semnelor lapidare, obișnuite în acele vremuri pentru pietrari. (Fig. 3 și 4).

3. *Piatra lui Radu dela Afumați*, reconstituită abia la refacerea din 1885, este împodobită pe margini cu un ornament linear, care încadrează o inscripție marginală, iar câmpul ei cuprinde inscripția cu isprăvile vitejești ale acestui ginere al lui Neagoe. Infățișat în postură de erou: călare pe cal, cu buzduganul în mână, cu mantia fluturând pe umeri, el amintește o străveche tradiție locală. Este o strânsă legătură între această înfățișare pe piatră a eroului și între cultul local al eroului trac, ale cărui reflexe au trecut în basmele cu Făt-Frumos și în icoanele cu Sf. Gheorghe.

Cuprinsul inscripției, săpate pe marginea pietrei mormântale a lui Radu dela Afumați este următorul:

A răposat robul lui Dumnezeu și mult milostivul Io Radul Marele Voevod și Domn a toată Țara Românească și a părților dunărene, fiul Marelui și (prea bunului) Radul Voevod, în anul 7037 (1529) luna lui Ianuar 4 zile, crugul soarelui 7, indicția 3.

www.dacoromanica.ro

In câmpul pietrei:

Să vă fie ştiute războaiele ce vă voiu povesti, pe care le-am făcut eu: cel d'intâiu războiu cu Agarenii, al doilea la Gub(avi), al treilea la satul Stefeani lîngă Neajlov, al patrulea la C(lejani), al cincilea la Ciocăneşti, al şaselea la cetatea Bucureşti, al septelea la cetatea Tîrgoviştei), al optulea la rîul Argeşul, al noulea la (satul Plata; al zecelea la A)lămăneşti, pe Teleorman, (al unsprezecelea, cel mai iute şi vârtos), din toate războaiele, la Gruma(zi cu 7 sangeacuri), al doisprezecelea) la Nicopol, al treisprezecelea la Siştov, (al patrusprezecelea) la cetate la Poienari, cu ţeranii, al cinsprezecelea la Gherghiţa, (al şaisprezecelea iar la Bucureşti), al septesprezecelea la oraş la Slatina, al optsprezecelea (la cetatea Bucureşti) cu Vladislav Voevod, al nouăsprezecelea la satul Rucăr, al douăzecilea la Didrih [1]). *Atunci m'a dăruit (Dumnezeu cu stăpânire si schiptru şi m'au încins şi cu caftan mohorît şi cu cunună m'au încununat şi cu cinstea bogăţiei şi cu multă mărire de dar aducătoare şi cu mulţimea oştilor fiind încunjurat), şi la mulţi am întins mâna de ajutor cu îndurare. Acum zac singur în mormânt mic, asteptând glasul arhanghelului, cea de pe urmă trâmbiţă, învierea a toată lumea, prefacerea stihiilor. Rog pe cei ce Dumnezeu îi va îngădui să vie după noi, şi să păzească acest mic adăpost şi casă a oaselor mele, ca să fie nestricat.* (Fig. 5).

In tradiţia pietrarilor noştri s'a păstrat acest obiceiu de a reda pe eroii morţi în lupte, după

[1]) Poate Dridu din Ilfov.

Fig. 12. — Detaliu de pe piatra de mormânt de mai sus.

Fig. 13. — Piatra de mormânt a lui Constantin fiul spătarului Preda, 1640.

www.dacoromanica.ro

Fig. 14.
Piatra de mormânt a lui Ion sin jupan Pătru cupeţu şi a monahului Ionichie Berindescu.

Fig. 15 — Detaliu de pe piatra de mormânt a lui Constantin fiul spătarului Preda.

chipul eroului trac. Ca atitudine el aminteşte şi pe eroul Siegfried al Germanilor. Aşa este înfăţişat Albu Golescu, mort la 23 ani pentru apărarea Domnului său, cum atât de frumos arată pisania dela Vieroş [1]) şi tot cam la fel Stroe Buzescu, înmormântat la Stăneştii din Vâlcea, mort în urma rănii căpătate după lupta dela Teişani, cu nepotul Hanului Tătarilor [2]).

[1]) Pentru înălţimea sentimentelor ce cuprinde, o dăm în întregime pentru a ilustra şi păstrarea tradiţiei reprezentării eroilor morţi în lupte:

A răposat dumnealui Albul Marele-Clucer: să se ştie, când a venit Ion Voevod şi cu oaste şi cu înşelăciune asupra capului Domnului nostru Io Alexandru Voevod, când a vrut fratele Domniei Sale Io Petru Voevod să intre Domn in ţara Moldovei cu schiptrul Impăratului, atunci toţi credincioşii boieri ai Domniei lui l-au lăsat să-şi piardă capul şi într'alt chip n'a fost cum e martor unul Dumnezeu, iar eu n'am uitat pâinea Domniei lui, ci singur mi-am întors faţa asupra vrăjmaşilor Domniei lui şi m'am făcut însumi pavăză capului Domniei lui şi aşa m'am săvârşit în luna lui April 24 de zile în Sfânta Miercuri (a Paştilor) şi fiind anul curgător 7082 (1574) şi am avut atunci ani 23. (N. Iorga, *op. cit.*, p. 145).

[2]) Aceeaşi atitudine bravă în faţa primejdiei o are Stroe Buzescu, stolnicul lui Mihai Viteazul acel care odihneşte în biserica Buzeştilor din Stăneştii Vâlcii, sub piatra pusă de mândra lui soţie, Sima Stolniceasa. Documentul acesta arată luptele purtate de Mihai Viteazul şi de Radu Şerban, urmaşul său, împotriva Tătarilor şi Polonilor, cum şi rolul diplomatic al lui Stroe Buzescu pe lângă *împăratul nemţesc*. Pentru legăturile cu Ardealul, cu Braşovul şi Sibiul, dăm în întregime acest document preţios, cu ortografia lui, după prof. Iorga:

(In numele Tatălui şi al Fiului şi al Sf. Duh, amin).

Aceasta petra pre grop(a) jupânului lu Stroe Buzesculu, ce'u fostu Stolnicu la Mihai-Vodă, şi au fost la tote războ(i)le de preaună cu Domnu-său, ca o slugă creadencioasă Domunu-său şi la războiul din întâi dobândi rană la măna stăngă de Turci şi la războiul de la Giurgiu, când să loviră cu Hanul, să răni în ochiul (costa?) stăngu de săgetă; şi au slujit Stroe lui Mihai-Vod(ă) pănă peri în Ţara Ungurească. Deaci să sculară boerii ţării, şi cu Buzeştii rădicară prea Radulu-Vod(ă); iară Simion Voevod cu (ed. Hasdeu, Calendar pe 1871; Tocilescu, «Col. lui Traian», II, Nr. 33: să sculă cu) Turci, Tatari, Moldoveni, Leşi mulţi făr(ă) samă) (veniră den Ţara Moldovei; fugiră? Ed. cit.: de scoase pe Radu-Vodă şi pe) Buzeştii din ţara lor la Ţara Ungurească (ed. citată: ce o au ţinut cu oştile lor). Iar atunce merse jupănul Stroe la 'npăratul nemţesc ca să ceară (ed. citată: de ceru) ajutoriu, de eşiră la Ţara-Rumănească cu Radul-Vod(ă); şi nu-i aşteptă Simion-Vodă; deaci se-au rădicat ed. cit.: se duse de aduse) cu Leşii şi Moldovenii (şi) Hanul cu mare oaste de Tătari (ed. cit. 160.000 de Tătari), şi eşiră de să lovir(ă) în gura Telejinului, la Teiuşani, în luna lui Săptemvrie

www.dacoromanica.ro

4. Piatra de mormânt a Stanei fiica lui Neagoe și soția lui Ștefăniță Domnul Moldovei, fiul lui Bogdan și nepot al lui Ștefan cel Mare.

In câmpul pietrei este înscrisă o cruce bizantină, împodobită cu ornamente lineare împletite. In spațiul dintre vârful crucii și marginea de sus a pietrei este sculptată o rozetă mare împodobită cu linii împletite și cercuri.

Din combinația acestor linii iese o seamă de figuri geometrice: pătrate, cercuri,

14 zile și v leat 7110 (1602) (ed. citată întregește: Luni dimineață până sara), și făcur(ă) năvală mar(ți dimineață de 3 ori de toate părțile; iară; după ed. citată; văzând) jupânul Stroe atâta nevoe pre creștini, stătu împotriva Tătariloru de să lovi cu Mirza nepotul Hanului, și-lu junghie pre Tătaru, și dintr'acel război să răni la obraz (și preste 3 săptămîni se tîmplă: ed. citată) morut(ea-i; ed. citată), în luna lui Octovrie 2 zile, v leat 7110 (1602). Și nu fu pre voe câinilor de Tătari: Dumnezeu-l erte.

Pe lături: Scrisu eu jupuneas(a) Sima a Stol(ni)cu-l(u)i Stroe, deaca voi muri să-m grupați lângă dum-nealui aicea (N. Iorga, *Inscripții*, pp. 169, 170).

Fig. 16. — Piatra de mormânt a jupânesei Chiajna, soția lui Ivașco-vel armaș.

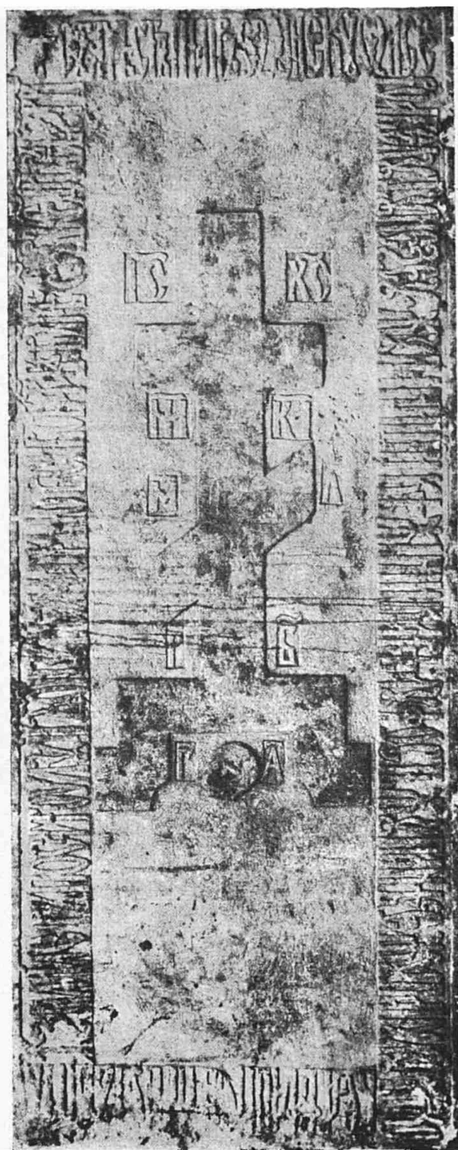
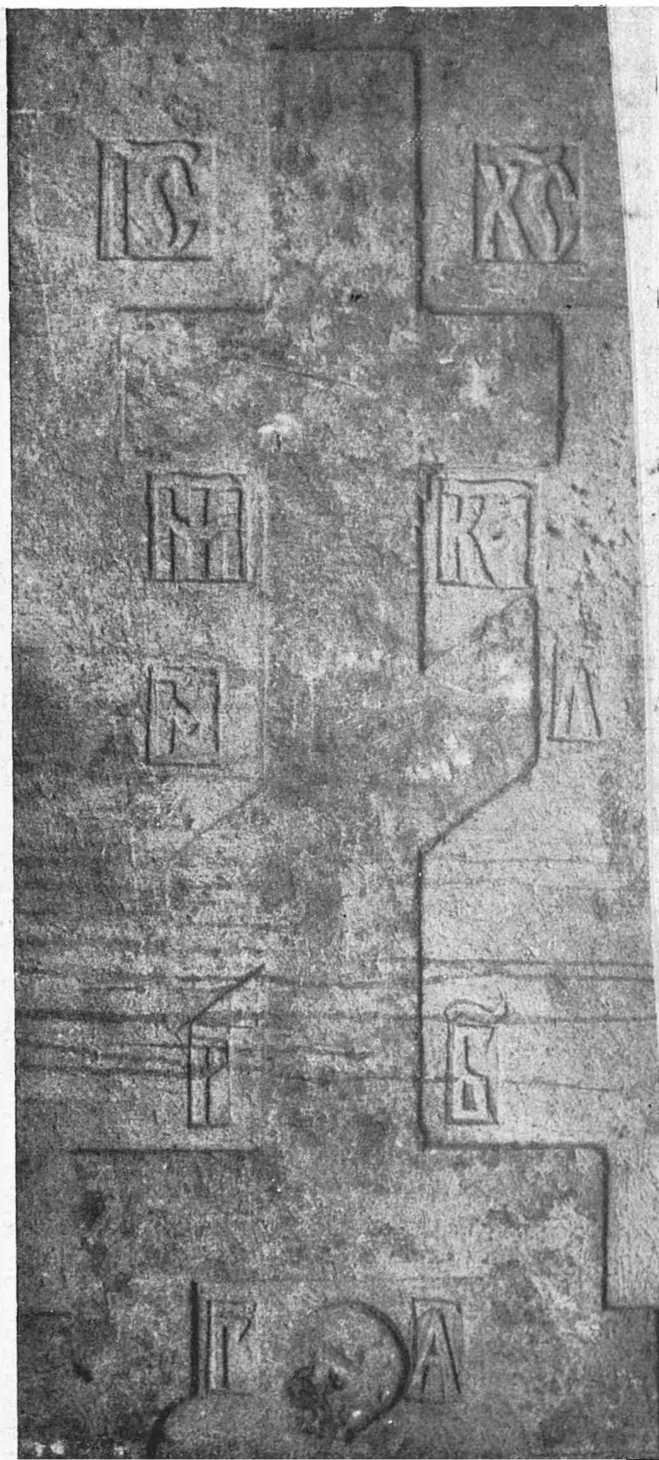

Fig. 17. — Detaliu de pe piatra de mormânt a Chiajnei.

www.dacoromanica.ro

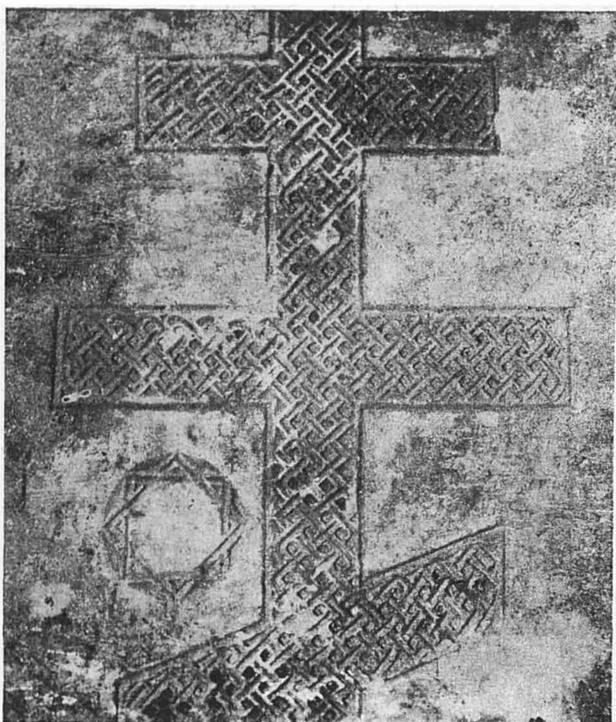

Fig. 18. Piatra de mormânt cu cruce sculptată după modelele şi în epoca meşterului Manole.

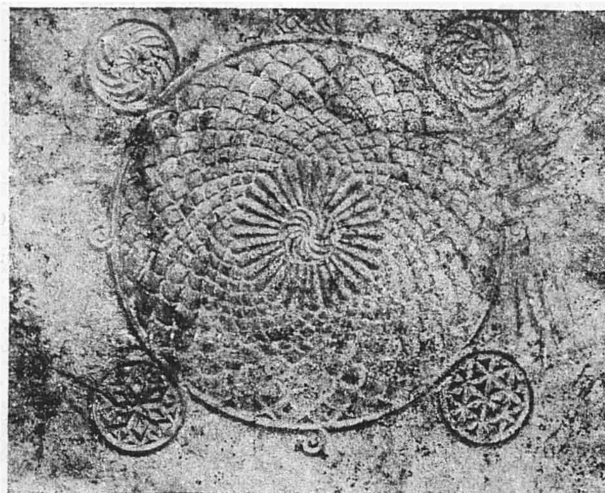

Fig. 19. — Piatră împodobită cu rosete în genul şi în epoca lui Manole.

cruci, romburi şi o serie de ornamente în formă de inimă, ale căror vârfuri sunt înscrise în centrul figurii.

Cuprinsul inscripţiei sună aşa:

A răposat roaba (lui Dumnezeu) Doamna Stana, fiica lui Io Basarab Voevod şi a Doamnei lui Despina, şi a fost Doamna lui Io Ştefan Voevod iar la moarte a luat schima îngerească şi s'a zis numele ei: călugăriţa Sofronia, în anul 7039 (1531) luna lui Februarie 8 zile [1]). (Fig. 6).

5. Piatra de mormânt a celor trei copii ai lui Neagoe, morţi de timpuriu este împodobită cu trei cruci sculptate; două linear şi a treia floral [2]).

In jurul fiecărei cruci un chenar simplu mărgineşte inscripţia care aminteşte pe fiecare din aceşti copii, precum urmează:

a) *A răposat roaba lui Dumnezeu Anghelina, fiica lui Io Basarab Voevod şi a Doamnei lui Despina, luna lui August 3 zile.*

A doua despărţitură cuprinde inscripţia:

b) *A răposat robul lui Dumnezeu Io Ion Voevod fiul lui Basarab Voevod şi al Doamnei lui Despina, în luna lui Noembrie 27 zile.*

A treia sună precum urmează:

c) *A răposat robul lui Dumnezeu Io Petru Voevod fiul lui Io Basarab şi al Doamnei lui Despina, în luna lui Iunie (?) 15 zile* [3]). (Fig. 7).

6. Piatra de mormânt cu o inscripţie curioasă, în care este vorba de Doamna Mitropolitului, are cuprinsul ce urmează:

A răposat roaba lui Dumnezeu Doamna-a-prea-sfinţitului Mitropolit Kir Anania al Ţării Româneşti, în anul 70, luna . . ., crugul soarelui-, crugul lunii, epacta-, temelia . . . [4]).

Crucea bizantină din câmpul pietrei este sculptată simplu, podoaba ei fiind linia în zig-zag.

[1]) N. Iorga, *op. cit.*, p. 147.

[2]) Piatra comună a acestor trei copii arată că ea a fost aşezată mai târziu şi explică greşala de datare de pe aceea a lui Neagoe. Dacă ne gândim la vremile turburi de după Neagoe Basarab lucrul se lămureşte.

[3]) *Ibid.*, p. 148. Asupra iniţialelor lui Manole a se vedea mai sus. (Fig. 7, 8, 9, 10)

[4]) *Ibid.*, p. 150. Să fie oare piatra Ruxandei aşezată tot prin grija mitropolitului Anania?

www.dacoromanica.ro

In spaţiul dintre vârful crucii şi inscripţia marginală o rozetă săpată în adâncime este alcătuită dintr'o parte centrală cu ornamentul elicoidal, înscris într'un cerc de ornamente săpate în formă de semi-cerc. Rozeta aceasta este pandantul celei de pe piatra Doamnei Despina, ornamentul fiind sculptat în sens invers. (Fig. 11, 12).

7. O piatră din epoca lui Matei Basarab, cu o inscripţie marginală şi cu o altă inscripţie în însuşi câmpul pietrei, arată o factură decadentă şi multă stângăcie în executarea ornamentaţiei sărăcăcioase. Constantin, înmormântat aici ca fiul lui Preda Spătarul este probabil din neamul Buzeştilor.

Câmpul destinat crucii este prea redus din pricina inscripţiei înghesuite în partea superioară a pietrei.

Formule slave stereotipe se întâlnesc cu părţile româneşti care încep a se impune în această epocă de afirmare românească, împotriva curentului slavon.

A răposat robul lui Dumnezeu dumnealui Constandin, fiul Predei Spătar ... în zilele lui Io Mateiu Voivod. Scris în luna Decembrie 10 zile, în anul 7149 (1640), iar dela naşterea lui Hristos 1607 (sic). *Şi pentru pomeana părinţilor şi a lui şi a moşilor lui au lăsat aici în sf(â)nta mănăstire : Segarcea jum(ă)tate sat, partea lui tot(ă) care iaste l(a) gura Oltului şi partea de la Stâlpi* [1]), *de jos de Bucureşti, care a fost al moşa-sa Grajdana* [2]). (Fig. 13).

[1]) Sat în jud. Vlaşca, la 30 km Sud.
[2]) *Ibid.*, pp. 151, 152.

Fig. 20. — Pisania lui Dobromir, zugravul Bisericii episcopale din Curtea-de-Argeş. 1526.

www.dacoromanica.ro

La baza crucii inițialele ДДДД кккк, a căror explicație am dat-o mai sus.(Fig. 14).

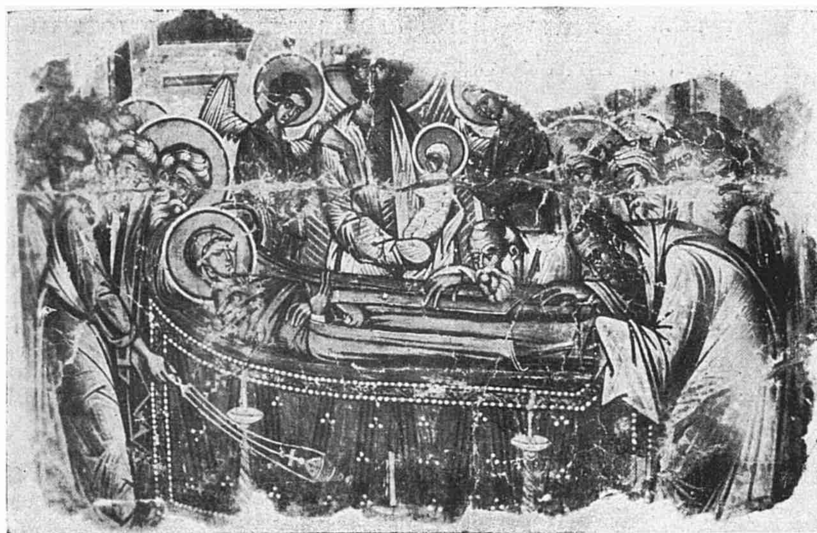

Fig. 21. — Adormirea Maicii Domnului. Frescă din 1526. Se păstrează la Muzeul Episcopiei din Curtea-de-Argeș

8. Piatra de mormânt a jupânesei Chiajna soția vel armașului Ivașcu, din aceeași epocă a lui Matei Basarab, este în întregime scrisă în românește:

Supt această piatră odihnescu-s(ă) oasel(e) roabei lui Dumnezeu jupâniței Chiajnii care au fostu jupâneasa jupânului Ivașco vel Armaș, și se-au pristăvitu în zilele răposatului Domn Io Mateiu Voivod Bas(a)rabu, vă meas. Oct.vă 5 dni, vleat 7150 [1]). (Fig. 15).

Câmpul din mijlocul pietrei este în parte cuprins de o cruce bizantină căreia i-a servit de model cel de pe pietrele lui Neagoe, model pe care l-a urmărit servil pietrarul din sec. XVII-lea, de vreme ce a reprodus și semne ca acelea м. л. р. к., pe care nu le-a înțeles și pe care le-am discutat mai sus. N'ar fi imposibil ca aceste inițiale м. л. р. к. să fi fost adoptate de ucenicii meșterului Manole ca simbol al școlii din care făceau parte, așa cum obișnuiau vechii meșteri pietrari cari își aveau semnele lor. (Fig. 16).

Fig. 22. — Cap de Sfânt. Frescă din 1526. Se păstrează la Muzeul Episcopiei din Curtea-de-Argeș.

9. O altă piatră dela jumătatea secolului al XVIII-lea, cuprinde o inscripție marginală și, spre deosebire de cele de până acum, inscripția din câmpul pietrei este dedesuptul crucii care, aici, în partea superioară a pietrei, este abia schițată.

Patru medalioane prea mari în raport cu crucea, cuprind monogramele: Is. Hs. Ni. Ka.

Cuprinsul inscripției din care lipsește astăzi o parte îl dăm după același izvor:

Supt acăstă piiatră odihnescu-se osele robului lui D(u)mnezeu Ioanu sinu jupan Pătru cupețu ot Argeșu, care s'au prestăvit la leat 7255 (1747), Avg. 25 și au lăsat sfintei mănăstiri partea lui de moșie den Cerbureni.

In câmpul pietrei:

Iunie 29, leat 7264 (1756) s'au prestăvit și robu lui Dumnezeu Ionichie monahu

[1]) *Ibid.*, pp. 152, 1641—1642.

www.dacoromanica.ro

Fig. 23. — Inger. Frescă din 1526. Se păstrează în Muzeul Episcopiei din Curtea-de-Argeş.

Berindescu, şi s'au îngropatu aici în mânăstire, şi au lasat sfintei mân(ă)s(tiri) moşiia Turburia şi doao roate de moară în oraşu Argeşului. (Fig. 17).

Două pietre fără inscripţie, din care una este împodobită cu o cruce bizantină sculptată linear, iar alta cu o rozetă mare sculptată floral, flancată de alte patru mici, sculptate linear, amintesc piatra lui Neagoe Basarab şi mâna meşterului Manole, a cărui modestie n'a lăsat documentar decât semnele discutate mai sus. (Fig. 18 şi 19). Cel care s'a apropiat mai mult de adevărul istoric, punând în discuţie fiinţa meşterului Manole este d-l Sp. Cegăneanu, care, pe baza cercetărilor lui Odobescu şi Tocilescu şi a legăturii dintre ornamentaţia pietrelor dela Bistriţa şi a celor dela Argeş, face apropierea între numele *Mane meşter* de pe chenarul uşii dela Bistriţa şi între Manole dela Argeş, împotriva părerii lui Tocilescu a cărui părere, influenţată de unele deducţiuni ale lui Odobescu, era că între *Mane meşter* dela Bistriţa, din sec. al XVI-lea şi între Manea vătaful de zidari dela Hurezii lui Brâncoveanu, ar fi o strânsă legătură [2]).

Fig. 24. — Tablouri ctitoriceşti. Părinţii Doamnei Despina. Copie

[1]) Sp. Cegăneanu, *Ceva cu privire la Meşterul Manole*, « Buletinul Comisiunii Mon. Istorice », anul III, pp. 44—46.

www.dacoromanica.ro

Fig. 25. Copie. Ctitorii. Neagoe Basarab, Doamna Despina şi cei şase copii.

Inscripţiile din faţada principală, care flanchează uşa de intrare, amintesc pe Neagoe Basarab întemeietorul bisericii [1]) şi pe Şerban Cantacuzino care a reparat-o la 1682 [2]).

[1]) « Cu voia Tatălui, şi cu ajutorul Fiului, şi cu săvârşirea sfântului Duh, care în Treime este slăvit Dumnezeu, de dorinţă şi osârdie îndemnat, început-am acest sfânt lăcaş al Prea binecuvântatei nostre stăpâne Născătoarei de Dumnezeu cinstitei Adormiri, pe care privind-o şi văzând-o, şi puţin înţelegând, din scripturile Dumnezeeşci, ceea ce grăesce gura stăpânului Dumnezeului nostru în Sfânta Evangelie: « dacă vom avea credinţă cât un grăunte de muştar, să vor erta păcatele nostre », dar nici atâta nu s'a găsit în noi, precum se vorbesce iarăşi în Sfânta Evanghelie: Dacă cineva va veni la mine, nu-l voi alunga ». Şi iarăşi zice Dumnezeescul Chrisostom: « de au lucrat cineva din cesul cel dintâiu, să-şi primească astăzi drepta plată; de au venit cine-va după cesul al treilea, mulţumind să-şi prăznuescă; de au ajuns cineva după cesul al şeselea, de nimica să nu se îndoescă, că de nimica nu se va păgubi; iar care se va întâmpla la al nouălea ceas să se apropie, de nimica temându-se; de au ajuns cine-va în ceasul al unsprezecele, să nu se îngrozească de pedeapsă; că iubitor de oameni fiind stăpânul lui Christos, primesce pe cel de pe urmă, ca şi pe cel dintâiu; odihnesce pe cel venit din ora unsprezecea, ca şi pe cel ce a lucrat din ceasul d'intâi; şi pe cel de pe urmă milueşte, şi pe cel d'intâi mângăe şi aceluia plătesce, şi acestuia dă şi lucru cinstesce şi îndrumarea o laudă ». Pentru acesta dar şi voi, fraţii mei, acei cari v'aţi ostenit în acest sfânt lăcaş, ori dacă aţi fost bogaţi, sau săraci, sau însetaţi, sau flămânziţi sau văduve, din slugile mele, să nu gândiţi în inimile vostre, că stăpânul Christos nu va lua în seamă truda vostră, dar luaţi sema, precum zice sfânta mai sus zisă scriptură « fiind-că stăpânul Christos este iubitor de oameni, şi primesce ostenela vostră », şi veţi intra în împărăţia cerescă. Şi eu dar, robul stăpânului meu, Isus Christos, şi a mumei sale fără de prihană, deşi prin multe păcate sunt mânjit, precum nimeni altul din creştinii dela Răsărit până la Apus; dar me rog ţie, prea curata Maica a Domnului, pentru cei ce s'au ostenit lucrând sfinţitei tale case; dacă cineva în credinţa creştinească a fost şi a lucrat cu multă osteneală şi cu sudoare, şi supărare, şi cu bătaie de joc, şi ocară; primesc prea Sfânta Stăpână, munca lor şi rogă pentru ei pe cel născut din tine, ca să nu-i ruşineze, în ziua judecăţii, dar să-i numere pe ei între cei cari vor fi în partea dreptă a scaunului Lui. De ore-ce eu sunt negura păcatelor, şi nici un bine n'am făcut înaintea Ta Dumnezeule, nici n'am ostenit, nici n'am flămânzit, nici n'am însetat, şi nici o sudore, şi nici o lacrimă n'am vărsat, ci în tote zilele vieţei mele în pace şi în îndestulare, şi în toate bunurile acestei deşerte lumi am trăit, pentru aceasta, dacă nu putui să plătesc acestor lucrători osteniţi, sau din sgârcenia mea, sau prin furtişag, sau prin iubirea de argint, sau prin iubirea de aur, am fost orbit de păcat; pre bună Ajutătore, pre curată Stăpână, primesce ca răsplata lor desăvârşită să le fie dată, şi voi, fraţii mei ertaţi-mă şi nu mă blestemaţi, căci şi pe voi Domnul Dumnezeu vă va erta şi pre Curata Maica Lui vă va milui; fiind-că n'am putut eu să vă dau, Domnul Dumnezeu şi pre curata Lui Maică să vă dea. Iar tu pre curată Maică a lui Dumnezeu, care eşti speranţa tuturor creştinilor, şi pe mine nevrednicul şi lipsitul de speranţă, cel născut în păcate, viţa sterpă, şi smochin fără rod, pe mine ce sunt oaie rătăcită în pustie, şi nu sunt vrednic a mă numi fiu al tău, fiind că sunt forte încărcat cu păcate, milostiveşte-te pre Curată Stăpână şi primesce-mă, nu ca pe cei de mai sus scris lucrători, cari s'au ostenit, dar precum şi sfânta Evanghelie scrie: primesce-mă părinte, ca şi pe unul din năimiţii tăi; aşa primeşte-mă şi pe mine păcătosul robul tău Ioan Neagoe Voevod ». După Gr. Tocilescu, *op. cit.*, pp. 33—34. Vezi şi Fr. Jaffé, *op. cit.*, pp. 4—5. Anexe.

[2]) A zidi numai cu cuvântul zidirea este un lucru al lui Dumnezeu celui în Troiţă slăvit, după Dumnezeescul David; zise şi se făcură, însuşi porunci şi se zidiră. Şi iară a lui Dumnezeu lucru este a păzi cele zidite nestricate şi neschimbate,

www.dacoromanica.ro

O piatră de mormânt prinsă în zidul de Sud al altarului vorbește de shimonahul Parthenie, mort în 1797, în vremea primului episcop al Argeșului, Iosif [1]).

O inscripție scrisă cu roșu în 1761, pe același zid, pomenește pe zugravii Stan și Iacov, fiii popei Radul. Ea adaogă vorbele psalmistului « pământ și cenușă », arătând nimicnicia omului pe pământ [2]).

Presupunerea lui Tocilescu despre zugrăvirea « măcar în parte » a bisericii capătă o confirmare, dacă ne gândim că o parte din sfinții de care ne ocupăm sunt cu totul diferiți, ca factură, de ceilalți. (Pl. XXVII, XXVIII).

porunca zice au pus, şi nu se va muta, arătând tăria Dumnezeeştei puteri, omului iarăşi ca den fire ce este trecătoriu. Şi-a zidi cu osteneala îmi este şi a păzi cele zidite cu nevoie. Este dară la om al său a zidi după putinţa omenească cele ce sânt folositoare nu numai trupeşti vieţi, ce şi câte spre săvârşirea sufletească. să duc, şi cea dupe morte fericire câştigă, adecă beserici, mănăstiri întru care Dumnezeu se slăveşte. Şi iarăşi cele căzute numai omul le ridică cu ajutoriul lui Dumnezeu. Drept aceia şi fericitul acel Neagoe Voevod Basarab cel despre mumă strămoşul domnii mele, care pentru cea spre Dumnezeu bună a lui credinţă ce are, dobândind stăpânirea Ţerei Rumâneşti, depreună cu alalte bune fapte ce făcea, şi mânăstire den temelie au ridicat mare şi luminată. aci în oraşul acesta Argeşul, întru slava lui Dumnezeu şi întru cinstite svintii Maicii sale împreună cu alalte ale mănăstirii împrejur zidiri, cât la tota zidirea far de celelalte să vede să fie făcut cheltuială împărătească, precum după meşteşugul cel scumpu să arată cheltuela ziditorului. Şi după aceea vreme multă trecându, au de greşala meşterilor, au de umezeala vremurilor, început-au a să strica temelie, şi scara, şi a se muta petrile de la locul lor. Şi într'acestaşi vreame şi eu robul lui Dumnezeu Ion Serban Cantacuzino Basarab Voevod, den mila lui Dumnezeu învrednicindu-ne la aceeaşi stepeană domnia Ţărei Rumâneşti, în scaunul strămoşilor noştri, şi înţelegându de stricăciunea acesta luându râvnă ca de o zidire a strămoşilor, ca să nu se perdă pomenirea acelui fericit domnu făcut-am nevoinţă, ca să dreg şi să întărescu acea stricăciune şi am trimis ispravnic pre boiariul nostru *Dona Pepano* împreună cu meşterii de au dres toată stricăciunea întărindu pietrele în tot chipul cu fier, ca să poată sta cu tărie. Şi fără aceasta socotit-am de am adaos şi am miluit voita mănăstire şi cu vinăriciul den dealul Alimăneştilor ot Sud Argeş ca să aibă a lua svinta mănăstire tot vinăriciul domnescu dentr'acest deal şi cu pârpărul şi cu judecata dealului, ca să poată fi svintei mănăstiri dă ajutoriu şi întărire şi noao şi părinţilor noştrii vecinică pomenire vl. 7190 (1682) August 25. I pri mitropolitea Kyr Theodosia. Tocilescu, *op. cit.*, p. 52. Fr. Jaffé, *op. cit.*, pp. 6—7. (Anexe).

[1]) « Drept acest loc odihnescu-se osele robului lu Dumnezeu Parthenie Simonah, ce au fost igumen aicea 14 ani, pená la let 93, când s'au făcut Mănăstirea scaun de Episcopie: şi acum la let 1797 Sept. 20 au răposat fiind pre Sfn. Părintele Kyr Iosif întâi Episcop ».

[2]) « Stan zugrav i brat ego (frate-său). Iacov zugrav sin (fiii) popei Radu ot (din) Răşinari, meseţa (luna) Septembrie 1 zile let $\frac{7270.}{1761}$

Pământ şi cenuşe. Eu Filipul (?) Cred că lectura cea bună este *Filip ucenic*. Gr. Tocilescu, *op. cit.*, pp. 53—54. Jaffé, *op. cit.*, pp. 9—11, Anexe.

Fig. 26. — Mircea cel Mare şi fiul său Mihail de pe o copie a lui Lecomte du Noüy.

www.dacoromanica.ro

Fig. 27. — Copie. Radu dela Afumaţi şi Doamna Ruxanda.

O inscripţie adăogată de episcopul Iosif la 1795 arată data înfiinţării episcopiei de Argeş [1]).

Ridicarea însăşi a acestei ctitorii în Argeş, pe lângă destinaţia de a fi gropniţă domnească, a avut de scop şi împăcarea locuitorilor din Argeş cu ideea mutării capitalei la Târgovişte, unde tot Neagoe a înălţat biserica Mitropoliei, pe care a sfinţit-o în 1520. O soartă nemiloasă a atins şi această a doua mare ctitorie a lui Neagoe, pe care a dărâmat-o din temelie Lecomte du Noüy.

Biserica din Argeş a fost clădită în stil bizantin ca arhitectură, cu multe amestecuri orientale şi armene, în ce priveşte decoraţia şi în stil italocretan din punct de vedere pictural.

Meşterii cari au lucrat aici au fost meşteri de mâna întâia, la care se poate adăoga şi amestecul ctitorului ca unul ce plătea şi avea dreptul să-şi impună anume dorinţe.

Ea s'a sfinţit cu mare pompă în 1517, fiind numai în parte zugrăvită. Neagoe n'a apucat s'o vadă terminată din pricina morţii care l-a prins înainte de vreme.

Pentru zugrăvirea ei, Neagoe tocmise pe Dobromir, cel care la 1519, împreună cu Dumitru şi Chirtop, zugrăveşte biserica dela Bistriţa, ctitorie a fraţilor Craioveşti: Barbul, Danciu, Radu şi Preda [2]). Se poate stabili în acest chip, o apropiere între meşterii prieteni în frunte cu meşterul Manole şi între zugravii cari au lucrat la Bistriţa şi la alte biserici, din această epocă, în frunte cu Dobromir dela Argeş. Cel care avea să-i desăvârşească zugrăvirea era ginerele lui Neagoe şi al Despinei, viteazul Radu dela Afumaţi, soţul Ruxandei, a doua fiică a acestora. Radu pune pe Dobromir zugravul şi face lucrarea în 1526, precum arată inscripţia al cărei cuprins, în traducere este următorul:

«*Intru Christos Dumnezeu bine credinciosul şi bine cinstitorul Ion Neagoie Voevod, cu Dumnezeeasca râvnă şi îndemnare din temelie a înălţat sfântul acest lăcaş al Pre-*

[1]) Acesta sfântă şi dumnezeiască beserică s'au ridicat din temelie întru slava şi cinstea Adormirii pre Sfintei Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoare şi pururea Fecioarei Mariei, de cel întru sfânt Dumnezeu bine credincios Ion Negoie Voevod Basarab, şi s'au târnosit la let 7025 (1517) de pre sfinţitul Patriarh al Ţarigradului Kyr Theolipt; iar scaun de Episcopie s'au aşezat la anul de la Hristos 1795 ».

[2]) *Ibid.*, p. 27.

www.dacoromanica.ro

curatei Născătoarei de Dumnezeu și neisprăvindu-l s'au dus spre vecinicele lăcașuri. Iar Eu Ion (Ra)dul Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn, m'au înălțat Domnul Dumnezeu pe scaun (domnesc) și au năpădit Turcii cu multe greutăți, și era să ia patria noastră, Țara Rumânească, și s'a ridicat domnia mea și cu boeri, și multe războaie apărând, câte odată fiind goniți și câte odată gonind (pe vrăjmași), până când puterea și ajutorul celui de sus (biruința . . .) ne-a dat Domnul Dumnezeu. Și am ridicat domnia mea ochii cei sufletești spre Dumnezeestile biserici pe care le-am cercetat. Și am fost îndemnați de maica nostră, binecinstitoarea Domna Despina, soția a celui bine cinstitor Neagoe Voevod, pentru acestă sfântă biserică a mănăstirii Argeșului. Și am văzut Domnia mea Dumnezeescile lor gândiri și sârguințe, râvnit-am cu totă inima să o săvârșesc și să mă numesc ctitor acestui Dumnezeesc lăcaș. După porunca lui Ion Neagoe Voevod și după voința lui, s'a zugrăvit și chipu Domniei mele aici, și cu pre iubita soție a Domniei mele Domna Roxanda, fiica însăși a acestor binecinstitori domni Neagoe și Despina. Pomenește-ne pre noi, Pre Sfânta Născătoare de Dumnezeu întru împărăția fiului Tău și ne învrednicește pre noi a sta la dreapta lui, Amin. Și s'a zugrăvit la anul $\frac{7035}{1526}$ Septembrie în 10 zile, cu mâna lui Dobromir zugravul». (Fig. 20).

La sfințirea bisericii au luat parte mari ierarhi din Orient, în frunte cu Theolipt patriarhul Constantinopolului, cari au slujit în ziua de 15 August 1517.

Gavriil Protul, care a fost de față la sfințire, povestește:

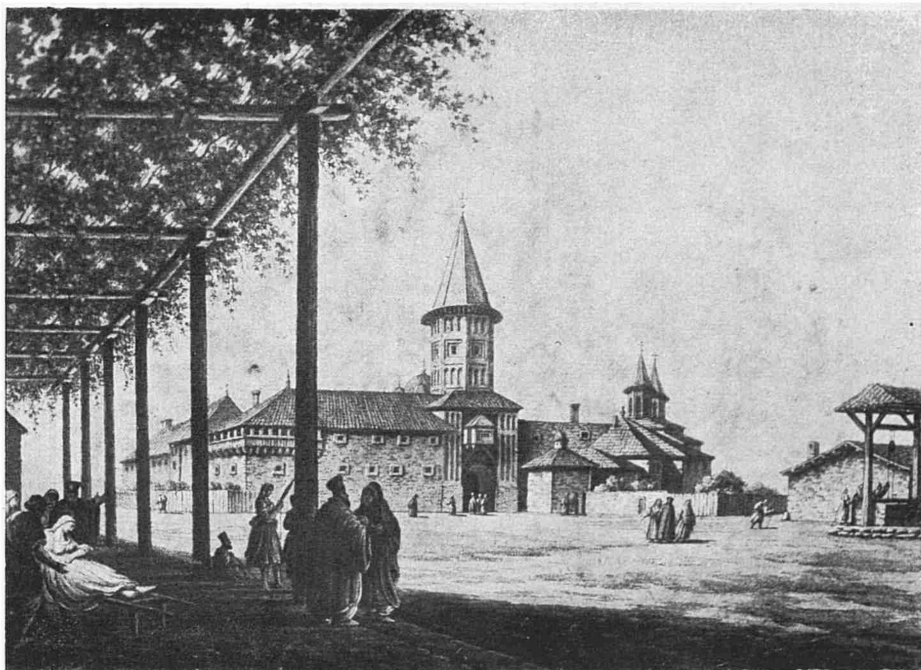
Biserica lui Neagoe nu-i așa de mare ca biserica lui Solomon, nici ca biserica Sf. Sofia, făcută de Impăratul Justinian, iar ca frumusețe este mai presus decât acelea [1]).

Paul de Alep care a vizitat-o în Ianuarie 1657, împreună cu patriarhul Macarie, scria următoarele:

Auzisem dela mulți oameni, că în acest ținut al Țării-Românești se află o mare mânăstire domnească, a cărei frumusețe arhitectonică n'are egal. Mai auzisem dela niște negustori greci, ce făceau comerț în țara Francilor și la Veneția, că acolo nu este nimic asemenea ei. Se numește mânăstirea Argeș.

Cerând îngăduința de a vizita această biserică, lui Cons-

Fig. 28. — Mânăstirea Curtea-de-Argeş după o veche vedere din 1801, publicată în « Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice », an 1911, p. 27.

1) St. Meteș, *Zugravii bisericilor românești*, în « Anuarul Comisiunii Mon. Istorice », secția pentru Transilvania, 1926 — 1928, Cluj, 1928, p. 27.

www.dacoromanica.ro

tantin Şerban, Domnul Ţării, acesta îi răspunde că nu se va duce singur ci împreună cu patriarhul.

Când biserica fu terminată, ea rămase fără rivală, cel puţin în frumuseţea exterioară precum am văzut-o ; căci exteriorul este mult mai frumos decât interiorul. Toate sculpturile şi ornamentele de pe păreţi şi turnurile acestei biserici sunt acoperite cu aur şi lapis lazuli şi cu toate colorile posibile... Intre fiecare doi stâlpi este câte o pictură de o frumuseţe surprinzătoare, pictată pe amândouă părţile de artişti cretani ... In vârful cupolei e zugrăvit Domnul nostru Isus Christos ; coroana-i e de aur curat [1]).

Izvoarele contimporane amintesc pe pictorul german Veit sau Vitus, de două ori : în 16 Decemvrie 1522 şi 23 Ianuarie 1525, când îl chiamă din Braşov Radu-Vodă, ca să-i potrivească şi să-i zugrăvească biserica din Argeş [2]).

Minunatele fresce ale lui Dobromir şi ale ajutoarelor sale au împodobit pereţii bisericii lui Neagoe până în ziua când Lecomte du Noüy, care a refăcut întreaga pictură, a hotărît îndepărtarea lor. Dându-şi seama însă, de valoarea lor, arhitectul francez a pus de a extras pe cele care i s'au părut mai importante, salvând, fie şi în forma aceasta, ceea ce s'a putut salva atunci aprigei dorinţi de înnoire.

Unele au luat drumul Franţei, după unele afirmaţii autorizate, câteva se păstrează la Curtea-de-Argeş (fig. 21, 22, 23), iar altele împodobesc Muzeul din Bucureşti al Comisiunii Monumentelor Istorice.

D-l profesor I. D. Ştefănescu socoteşte, pe drept cuvânt, că nu toate frescele datează din secolul al XVI-lea. D-sa precizează care anume picturi datează din această epocă şi care sunt mai târzii [3]).

Fig. 29. — Biserica episcopală din Curtea-de-Argeş. Miniatură în lemn de Fr. Stork 1867.

Cred că între figurile din veacul al XVII-lea trebue să adăogăm şi chipul lui Radu Paisie şi al fiului său Marcu.

Dăm în cele ce urmează, un număr de fresce reprezentând chipurile ctitorilor şi ale familiei lor precum şi un număr de sfinţi. Din rândul ctitorilor lipsesc părinţii Doamnei Despina, Ioan şi Elena Brancovici [4]), pe care ni i-a păstrat o copie, în mic, a tablourilor ctitoriceşti, dela biserica lui Neagoe. Pentru a se putea face comparaţie între stângăcia cu care le-a copiat, dăm aceste portrete ctitoriceşti cu titlu de document. (Fig. 24, 25, 26, 27).

[1]) *Ibid.*, p. 28. Afirmaţia lui Paul de Alep cu privire la zugravii cretani cari au lucrat aici, ar trebui urmărită, căutându-se meşterul sau şcoala la care a învăţat Dobromir şi chiar Vitus (Veit) cu care Radu dela Afumaţi a tratat zugrăvirea *bisericii* din Argeş.

[2]) *Ibid.*, p. 29.

[3]) I. D. Ştefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1932, p. 109.

[4]) Marcel Romanescu, *Neamurile Doamnei lui Neagoe Vodă*, Craiova, 1940. Tabla genealogică.

www.dacoromanica.ro

Privită în general pictura bisericii episcopale a lui Neagoe este lucrată pe fond verde în partea de jos şi albastru mai închis sau mai deschis în partea de sus a primului registru, ocupând cam două treimi din spaţiu, fondul verde reprezentând câmpul iar cel albastru, cerul cu stelele.

In acelaşi scop, al documentării cât mai complete, dăm o vedere a vechii Mânăstiri de Argeş, (fig. 28), miniatura lucrată de Fr. Stork la 1867 pentru expoziţia din Paris, (fig. 29), cum şi acuarela pictorului elveţian Trenk, acela care a însoţit pe Al. Odobescu în vizita ce a făcut mânăstirilor în cursul anului 1860.

Cercetând în timpul din urmă biserica Mânăstirii Snagov, am constatat monograma meşterului Manole şi pe mormântul lui Udrea, fiul lui Dragomir Postelnicul şi al soţiei sale Eufrosina, ucis la Onceşti, în ziua de 14 Noemvrie 1552, de Mircea Ciobanul [1]).

Ornamentaţia crucii din câmpul pietrei, dispoziţia iniţialelor lui Manole, rozeta dela baza crucii, ca şi ductul literelor ne impun a crede că vestitul meşter era chemat să lucreze şi în alte părţi decât acelea în care i se răspândise faima. Sau, şi aceasta mi se pare mai firesc, dat fiind materialul din care este lucrată piatra, meşterul Manole fiind cunoscut în toată ţara, ca maestru în arta lui, primea dimensiunile pietrei şi textul inscripţiei ce i se comanda şi executa lucrarea în atelierul său din părţile muntoase ale Argeşului, sau ale Câmpulungului, unde asemenea material se află din belşug.

Pentru întregirea documentării dăm şi această piatră dela Snagov, lucrată în atelierul vestitului meşter Manole.

Rozeta aşezată la baza crucii, spre deosebire de acelea dela Argeş în care rozeta se află în vârful crucii, este foarte asemănătoare cu aceea de pe piatra de mormânt a Stanei, fiica lui Neagoe Basarab.

Această rozetă este alcătuită dintr'un cerc în care sunt înscrise opt pătrate, aşezate două câte două în jurul centrului, aşa fel încât laturile lor par nişte raze ale cercului mare.

Un cerc mai mic, având acelaşi centru, leagă între ele razele menţionate şi întregeşte ornamentaţia liniară a rosetei. (Fig. 30).

Rozetei de pe piatra Stanei (Sofronia) îi lipseşte cercul cel mare.

[1]) Victor Brătulescu, *Mânăstirea Snagovul*, p. 7. Extras din revista « Şcoala şi Vieaţa Ilfovului ».

www.dacoromanica.ro

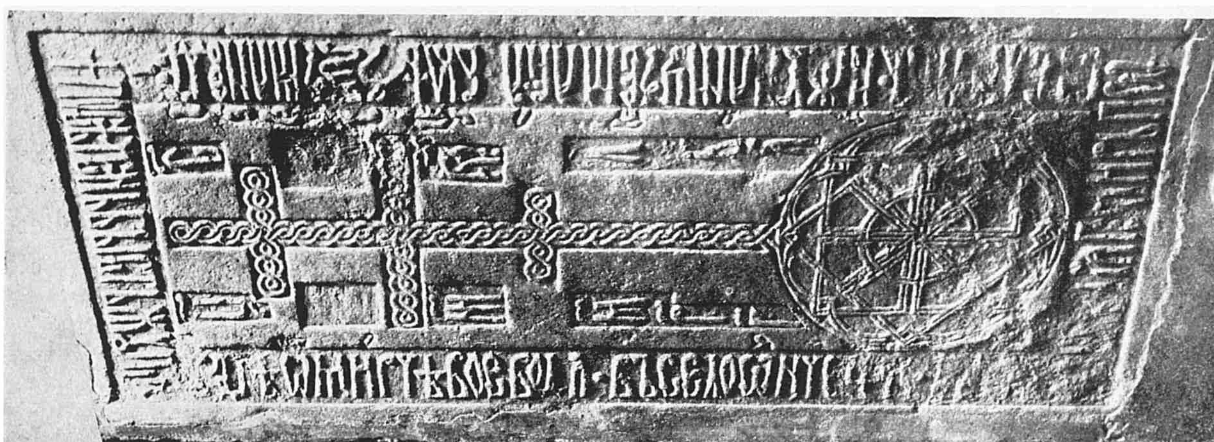

Fig. 30. Piatra de mormânt a lui Udrea, fiul lui Dragomir Postelnicul şi al Eufrosinei, ucis de Mircea Ciobanul în 1552 şi înmormântat la Snagov.
Se observă ornamentaţia şi semnele meşterului Manole, ca şi iniţialele Г. Д.

www.dacoromanica.ro

CTITORII

PLANŞA I

Intemeietorul bisericii, Neagoe Basarab, este înfăţişat în tabloul votiv împreună cu Doamna Despina şi cu cei şase copii ai lor, trei băieţi şi trei fete, grupaţi după vârstă: băieţii de partea tatălui, fetele de partea mamei. Toţi se prezintă de faţă. Neagoe şi Despina susţin biserica pe care o închină, din faţă, Maicii Domnului şi lui Isus, aşezaţi deasupra într'un semicerc şi zugrăviţi cu mâinile întinse în lături, făcând gestul primirii.

Cununi bogate, lucrate în aur şi bătute cu pietre preţioase, cu colţuri stilizate floral şi, ici colo, presărate cu pietre, împodobesc capetele ctitorilor principali. Cununa Doamnei are în plus doi pandantivi care atârnă de o parte şi alta, încadrând figura. Cununile copiilor sunt mai simple, ale băieţilor asemănându-se cu a tatălui, ale fetelor cu a mamei. *Pletele* lui Neagoe sunt lucrate după moda din acel timp, ondulate cu fierul, în forma unor drugi răsuciţi, ce cad pe umeri. *Coafura* Doamnei nu se vede din pricina pandantivilor. Pieptănătura părului din spre frunte arată o cărare la mijloc. Vestmântul Domnului e de modă bizantină, de stofă înflorată, garnisit cu un guler lat, de aur, cu o bandă de aceeaşi lăţime pe poale şi cu un galon tot de aur, pe margine şi în jurul mânecii largi. Dedesuptul acestuia se vede o tunică roşie cu mâneca strânsă pe mână şi cu galon de aur. Ornamentaţia gulerului este lineară, iar a galonului de pe mâneci şi de pe marginea hainei, florală. Spre poalele vestmântului se observă vulturul bizantin brodat în aur, cu pliscul deschis, cu aripele deschise şi purtând cunună.

Costumul lui *Teodosie*, de coloare roşie, este garnisit la fel cu al lui Neagoe. Pe dedesupt poartă însă tunică verde. *Pătru* [1]) este îmbrăcat în anteriu verde, împodobit cu flori şi căptuşit cu roşu, dar fără garnitura de aur a celorlalţi. Pe piept anteriul se încheie cu bumbi de aur. Incălţămintea de coloare roşie este garnisită cu perle.

Ion poartă anteriu roşu, închis la piept cu bumbi de aur şi având guler verde.

Doamna Despina poartă costum naţional: fotă roşie cu dungi verticale şi iie cu râuri, cu mânecă bufantă, strânsă printr'o manşetă ornată cu perle.

Cingătoarea foarte sus aşezată, arată moda vremii. Pe umeri poartă o haină de brocard, cu guler lat de blană. Stofa e bogat înflorată, iar de marginea hainei atârnă cheutori de fir de aur.

Costumele fetelor sunt ca şi al mamei, naţionale. Pentru uşurinţă şi pentrucă nu constituiau lucrul principal, zugravul a făcut iile de fir. Fotele sunt de diverse colori pentru a da efect plăcut prin contrast. Atitudinea de rugă este impusă de situaţia de ctitori. Lângă mama lor Despina stau cele trei fete: *Stana*, fostă Doamnă a Moldovei, soţia lui Ştefăniţă Vodă, călugărită sub numele de Sofronia şi îngropată în biserică, *Ruxanda* soţia lui Radu de la Afumaţi şi *Anghelina*, moartă de copilă şi înmormântată sub aceeaşi lespede de piatră cu fraţii săi *Pătru* şi *Ion*, morţi de mici ca şi Anghelina.

Părinţii susţin cu câte o mână biserica, oferind-o cu cealaltă, iar copii stau cu mâinile la piept în aceeaşi atitudine rugătoare.

[1] Numele românesc de Pătru apare sub această formă pentru prima oară în inscripţiile slave din bisericele noastre.

www.dacoromanica.ro

PLANŞA II

Radu dela Afumaţi. E îmbrăcat mai simplu decât ctitorii principali, deşi tot în ipostasă de ctitor a fost privit de zugrav, care îl aşează de profil, susţinând biserica pe care a zugrăvit-o împreună cu Ruxanda, prezentată de cealaltă parte a tabloului votiv. Poartă plete bogate ce-i cad pe umeri, mustaţa lungă atârnă, barba e rasă, iar pe cap coroană domnească împodobită cu perle şi rubine. Banda care formează pereţii coroanei este bătută cu perle pe margini.

Anteriul, fără mâneci e de coloare verde albăstrue, de croială dreaptă, se încheie la piept prin bumbi de aur şi este împodobit cu un guler lat de blană.

Pe dedesubt poartă o tunică roşie cu mâneca strânsă. Fondul albastru, alături de cel verde, pe care îi este zugrăvit chipul, bate foarte pronunţat în negru.

Intre Radu dela Afumaţi şi între Doamna Ruxanda, sub biserica pe care o ţin în tabloul votiv, era aşezată inscripţia amintită mai sus.

Deosebirea de fond între aceste zugrăveli şi între altele pe fond azuriu duce la concluzia că au fost doi meşteri deosebiţi şi faţă de cele arătate cu alt prilej, când a fost vorba de comparaţia între icoana de familie a lui Neagoe, Sf. Nicolae, şi între chipul zugrăvit în frescă al aceluiaşi sfânt, cred că până la o altă dovadă, *se poate afirma că zugrăvelile pe fond închis se datoresc lui Vitus – Veit, iar cele pe fond azuriu lui Dobromir, după cum despre sfinţii mai puţin reprezentativi se poate spune că au fost refăcuţi cu prilejul reparaţiilor de la 1761.*

PLANŞA III

Doamna Ruxanda. In altă ipostază decât aceea în care e zugrăvită în primul tablou ctitoricesc alături de părinţii ei, Ruxanda ni se înfăţişează aici ca Doamnă a ţării.

Părul e blond, spre deosebire de al maicii sale, care e castaniu dar e pieptănat la fel, cu cărare la mijloc. *Coroana* de pe cap este alcătuită dintr'un cerc de aur fără împodobiri, de care atârnă, într'o parte şi în alta, doi pandantivi în forma unor ciucuri de fir simpli, legaţi de coroană printr'un rubin. Dedesubtul lor şi, plecând de sub coroană, două plăci ornate de aur, acoperă buclele. Partea superioară a coroanei este compusă din plăci bătute cu rubine şi safire, ale căror colţuri sunt marcate prin flori de aur având în mijloc un rubin sau un safir, iar în vârfuri câte o perlă.

Imbrăcămintea. Pe dedesubt poartă fotă cutată de coloare roşie, un ilic ornat cu dungi de aur, cingătoare de coloare albastră, pe umeri mantie de brocard îmblănită, de sub care mâinile arată mânecile unei *ii* împodobite cu râuri roşii, negre şi aurii. Mânecuţele iilor sunt alcătuite din galoane de aur strânse pe mână.

In mâna stângă poartă inele de aur: în degetul cel mic, în inelar şi în degetul mare. Inelul din urmă prezintă mari asemănări cu cele descoperite în mormintele din Biserica Domnească tot dela Curtea-de-Argeş.

Mantia de brocard de aur este înflorată cu ornamente în forma unor lujere ce şerpuesc, se întâlnesc închizând între ele un oval, marcat cu flori deschise pe laturi, în locurile cele mai pronunţate, iar înlăuntru frunze de stejar deschise. Pe o margine se observă numai cheutorile, pe cealaltă bumbii de aur care încheie mantia îmblănită şi împodobită cu un guler lat din aceeaşi blană.

In locul mânecilor se observă o deschizătură în forma unui triunghiu. Din bisericuţa care întregea tabloul votiv, n'a mai rămas decât un fragment din altar, la care se observă brâul de aur în formă de funie împletită, care încinge biserica pe deasupra ferestrelor. Ro etele şi banda care înconjoară biserica pe sub streaşină sunt tot de aur.

PLANŞA IV

Mircea cel Bătrân. Singurul dintre voevozii noştri, care, pe lângă voevodul ctitor din Biserica Domnească din Argeş, poartă costum de cavaler de modă apuseană, care în realitate este tot o derivaţie a celui bizantin. Toţi ceilalţi au adoptat costumul bizantin cunoscut, care s'a impus şi sub influenţa bisericii noastre de rit ortodox ca şi aceea a Bizanţului.

Poartă barbă şi mustăţi de coloare castanie deschisă. Pletele de aceeaşi coloare castanie deschisă, sunt uşor buclate însă retezate la ceafă, deci nu mai cad pe umeri ca la ceilalţi.

www.dacoromanica.ro

Coroana domnească pe care o poartă pe cap este formată dintr'un cerc, ale cărui margini sunt bătute cu perle. In faţă, un triunghiu larg deschis, mărginit de perle, închide în mijloc o piatră de preţ aşezată între două rubine. In jurul lor un număr de perle. In vârful triunghiului este un rubin deasupra căruia se înalţă un fel de con de brad, format dintr'o cupă de frunze. Marginea e bătută cu perle. Colţurile închid două rubine mari, iar între ele şi ornamentul din mijloc sunt două podoabe mai mici, în forma a două globuri, legate între ele şi mărginite de perle.

Pe spate poartă o mantie roşie, aruncată pe umărul stâng, mărginită de un galon de aur, bătut cu perle şi închisă deasupra umărului drept printr'un bumb închis şi acesta în perle.

Tunica scurtă, garnisită cu galon de aur, împodobit cu perle, este strânsă la mijloc de un cordon, asemănător galonului, mărginit de perle. *Mânecile* sunt împodobite spre umeri, cu p trate mărginite de perle. O garnitură ca un galon înflorat, cu marginele cu perle, acopere cotul, se întinde de-a-lungul braţului şi se termină în mânecuţele strânse în jurul mâinilor.

Pantalonii sunt strânşi pe picior. Sub genunchi sunt strânşi în benzi de aur garnisite cu perle, iar pe faţa piciorului apar două patrate asemănătoare celor de pe antebraţe.

Incălţămintea, cu tocul jos, cu vârfuri ascuţite, aduce a sandale şi se leagă de picior prin benzi perlate.

PLANŞA V

Radu Paisie şi fiul său Marcu. Chipurile acestora doi nu puteau fi adăogate decât mult mai târziu, alături de ale ctitorilor principali, în care caz ipoteza că Radu Paisie este al doilea soţ al Ruxandei, capătă o puternică întărire

Judecând după crucea pe care o poartă în mână şi cu care se zugrăveau de obiceiu morţii, s'ar părea că Radu Paisie şi Marcu, au fost adăogaţi după moarte.

Crucea nu poartă însă şi obişnuita năframă pentru asemenea ocazii şi în acest caz se impune o nouă ipoteză, şi anume aceea că în locul bisericuţei din tabloul votiv, zugravii au pus crucea. Crucea deci este semnul morţii numai cu năframa care închidea într'un nōd, banul cu care mortul trebuia să-şi plătească vămile, aşa cum se obişnueşte până astăzi a se da la înmormântări: o lumânare de care este legată o bucată de pânză în care se înnoadă un ban. Se numeşte *pomneată.*

In acest caz se poate presupune că portretele lui Radu Paisie şi ale fiului său Marcu au fost zugrăvite în jurul Sec. XVII. Inscripţia însăşi, de altfel, arată altă mână şi altă epocă.

Chipul lui Radu Paisie este încadrat de o mică barbă rotundă, poartă mustăţi, iar pe umeri îi atârnă plete creţe, de coloare neagră.

Coroana de pe cap este formată dintr'un cerc de aur, bătut cu rubine şi pietre albastre, peste care se înalţă un alt cerc de plăci cu pietre preţioase. Colţurile coroanei sunt împodobite cu perle.

Imbrăcămintea o formează o mantie lungă, de coloare verde, blănită, fără mâneci, cu guler lat, răsfrânt pe spate, având pentru închis, bumbi de aur. Pe dedesubt poartă un anteriu de coloare micşunie, cu mânecă strânsă, garnisit cu bumbi de aur spre umeri şi închis la piept cu bumbi, tot de aur. Brâul, care îl încinge, este de coloare albă. In picioare poartă pantofi roşii ca şi Radu dela Afumaţi.

Marcu e tânăr, fără barbă şi fără mustăţi, poartă pe umeri plete ondulate, cam în felul pletelor lui Neagoe Basarab, pe cap *coroană* asemenea tatălui său, având însă colţii mai mici. *Mantia* vişinie împodobită cu flori de aur are guler răsfrânt şi bumbi de aur dar nu e îmblănită. *Anteriul* e de coloare deschisă, are mânecă strâmtă şi se încheie cu bumbi de aur. *Brâul* e de coloare vişinie presărată cu flori de aur. In picioare poartă pantofi galbeni.

CHIPURI DE SFINŢI

PLANŞA VI. — Deisis

a) *Maica Domnului:*

Scena începe cu chipul Maicii Domnului zugrăvită după tipicul cunoscut, rugându-se la scaunul Mântuitorului, fiul său, pentru cei greşiţi şi păcătoşi, precum arată inscripţia de pe filacteră.

Pe fondul albastru presărat cu stele, se proiectează chipul rugător al Sfintei Fecioare, cu capul uşor înclinat înainte, acoperit cu vestmânt roşu şi înconjurat de aureolă.

www.dacoromanica.ro

Un vestmânt roşu, aruncat pe umeri, aducând cu sfita preoţilor, cade în cute drepte. O uşoară bandă de aur împodobeşte marginea vestmântului. De pe umeri atârnă o margine garnisită cu un galon lat şi cu ciucuri de aur.

Vestmântul de dedesubt este de coloare albastră şi cade în linii drepte spre picioare. Incălţămintea o constitue un fel de pantofi coloraţi din care se văd numai vârfurile.

PLANŞA VII. — Deisis

b) *Isus Hristos, Impăratul împăraţilor, Domnul domnilor şi Marele Arhiereu*:

Aşezat pe o pernă cu alesături naţionale în scaun adânc, cu spătar înalt, împodobit cu colonete, sprijinind picioarele pe un scăunel peste care este o pernuţă roşie, tot de caracter naţional, Isus tronează binecuvântând cu dreapta şi ţinând cu stânga, pe genunchi o carte deschisă.

Mantia arhierească de coloare albastră, cu dungi de aur ce iradiază din loc în loc, în forma unor mănunchiuri de raze, este împodobită cu un galon lat bătut cu rubine şi safire. Din acelaşi galon se desface, sub forma de orar, care se încrucişează peste bust, o făşie lată ce cade spre dreapta.

Mânecile, scurte până sub umeri, sunt împodobite cu un galon mai îngust, bătut cu pietre.

Din *stiharul alb* se văd numai mânecile strânse pe mână şi închise de mânecuţele de aur.

Omoforul, tot de coloare albă, împodobit cu cruci de coloare închisă, cu o cunună roşie în jurul punctului de întâlnire al braţelor, acoperă, ambii umeri, coboară pe piept, se îndoeşte în unghiu ascuţit în dosul cărţii de sub mâna stângă şi cade peste aceeaşi mână. La capăt prezintă două dungi de coloarea crucilor, ţesute în lat.

Chipul lui Isus este împodobit cu barbă mică, uşor ascuţită la vârf, cu mustaţă subţire, de coloare blondă ca şi pletele, care par împletite în formă de coadă.

Mitra arhierească e de aur şi este împodobită cu rubine, safire şi perle. In jurul capului aureola cu iniţialele O. N.

Fondul peretelui este albastru, presărat cu stele de aur în partea de sus, sub picioarele scaunului, fondul e verde.

PLANŞA VIII. — Deisis

c) *Sf. Ioan Botezătorul*:

Este înfăţişat în forma tipică a *Inainte Mergătorului*: bine studiat din punct de vedere anatomic, are o figură slabă, încadrată de o barbă în desordine ca şi părul stufos ce-i cade, în plete, pe umeri, cu gâtul prea lung, pieptul puţin descoperit, pentru a i se vedea capetele coastelor legate de stern, mâinile slabe, lungi şi subţiri, cu muşchi întinşi pe oase. Peste vestmântul de păr de cămilă pe care îl poartă pe dedesubt, ca « semn al descendenţei sale din clasa preoţească »[1]), Sf. Ioan Botezătorul, poartă un fel de togă romană, ce acoperă umărul drept şi înveleşte bustul. Acest vestmânt cade în falduri drepte şi formează linii şi unghiuri.

Picioarele sunt goale. Nişte sfori par a arăta tălpile de lemn legate de picior. In mâna dreaptă ce ia formă ca de binecuvântare, ţine o filacteră care cuprinde rugăciunea sa către Mântuitorul Isus pentru cei păcătoşi. De umeri îi atârnă cele două mari aripi simbolice. Acelaşi cerc albastru, împânzit de stele, formează cam trei părţi ale fondului pe care se află zugrăvit chipul sfântului.

In partea de jos se întinde banda câmpului verde.

PLANŞA IX

Sf. Arhanghel Mihail:

Ca în toate bisericile, căpetenia oştilor cereşti, Sf. Arhanghel Mihail, este zugrăvit în ipostasa luptătorului necruţător care, dela izgonirea lui Adam şi a Evei din raiu, are rolul de a nu îngădui sub nicio formă intrarea păcătoşilor. Sub această formă simbolică, el păzeşte lăcaşul Domnului şi cu sabia sa ameninţă pe acei care intră necuraţi în biserică. Deseori sub picioarele lui zace un păcătos; de aici s'a iscat credinţa populară că *Aranghelul* ia sufletul omului. Pe filactera ce ţine în stânga, în dreapta fiind sabia ameninţătoare scrie aproape invariabil: *Cel care va intra în biserică necurat de această*

[1]) I. D. Ştefănescu. Informaţie orală.

www.dacoromanica.ro

sabie va fi tăiat, în vreme ce pe filactera lui Gavriil aceeaşi recomandaţie sub formă mai blândă scrie: *Luaţi aminte la sabia lui Mihail*. Asupra acestei chestiuni am mai scris cu alt prilej [1]).

O tunică scurtă de pene îi strânge pe o alta de coloare albastră cu flori roşii. De umeri îi atârnă aripele deschise gata de sbor, *iar mantia roşie* aruncată pe spate se leagă sub braţul stâng printr'un nod, pentru a-i lăsa liberă dreapta care înalţă sabia. Teaca sabiei atârnă la şoldul stâng de o cingătoare subţire încinsă în jurul mijlocului de două ori. Figura plină, muşchiulatura mâinilor şi a picioarelor arată factura apuseană şi calitatea pictorului. Incălţămintea diferă de a celor de până aci, având forma unor cismuliţe scurte. Pulpa este bine strânsă de o bandă albă care se în-oadă la spate dând o fundă.

Părul bogat şi inelat este strâns la ceafă, dând coafurei forma rotundă. Vârful pletelor ondulate îmbracă gâtul şi cade pe umeri. *După o tradiţie orientală, Sfântul Arhanghel Mihail n'a murit niciodată şi trăieşte dela începutul lumii, precum arată simbolic un fel de fir subţire care îi iese din urechi.*

Fondul albastru din partea superioară a panoului nu este presărat cu stele ca la celelalte panouri. Inscripţia diferă şi ea de celelalte prin aceea că este grecească ceea ce denotă că au lucrat mai mulţi meşteri, lucru ce se poate observa, de altfel, chiar şi la acei cari au folosit inscripţii slave. Unele inscripţii slave sunt mai înalte, altele mai mărunte.

SFINŢI OSTAŞI

PLANŞA X

Sf. Mucenic Dimitrie:

Tânăr, cu părul ondulat, tuns scurt, este înfăţişat ca un ostaş înarmat. In locul coifului răsturnat pe umărul stâng, în calitate de sfânt, este zugrăvit cu aureolă.

In braţul stâng poartă scut, la şoldul stâng îi atârnă o sabie dreaptă, cu garda şi mânerul în formă de cruce.

Cu mâna dreaptă ţine o suliţă, la şoldul drept un arc şi tolbă cu săgeţi. O *tunică scurtă*, de coloare roşie, cu mâneci strânse pe mâini, cu ciucuri peste care este aşezată o platoşă cu guler, cu mâneci scurte şi poale de plăci metalice, îi îmbracă bustul. *Mantia* verzuie, cu galon de fir, este aruncată pe umărul stâng, sub care se înnoadă. In picioare poartă încălţăminte ascuţită la vârf, piciorul fiind înfăşurat, până sub pulpă, de o faşă albă ce se înfige în spate, cu un colţ atârnând.

Sub genunchi plăci metalice ocrotesc piciorul gol.

PLANŞA XI

Sf. Gheorghe:

Chipul Sf. Gheorghe este al unui tânăr ostaş, cu figură ovală, cu capul acoperit cu păr inelat, aşezat în rânduri şi înconjurat de aureolă. Pe umărul drept este aşezat un coif răsturnat ca şi la Sf. Dumitru. *Tunica* de coloare albastră este acoperită de o platoşă asemănătoare aceleia descrisă la Sf. Dumitru. *Mantia*, de coloare roşie, aruncată pe umeri, se închide peste piept cu două inele.

De mâna dreaptă, cu care ţine sabia pe care o încearcă de-i ascuţită cu stânga, se reazimă o suliţă lungă.

La şoldul drept atârnă un arc şi o tolbă cu săgeţi.

De braţul stâng atârnă legat, un scut de formă rotundă, amintind soarele, motiv asiatic.

Spre deosebire de Sf. Dimitrie, Sf. Gheorghe poartă pantaloni strânşi pe picior, cu plăci metalice în faţă şi cu legători peste pulpe. Incălţămintea e la fel cu a Sf. Dimitrie. Câmpul inferior este verde, fondul superior albastru, presărat cu stele.

PLANŞA XII

Sf. Artemie:

Faţa lungă, de formă ovală, este împodobită cu barbă ascuţită. Nasul drept, sprâncenele arcuite, mustaţa subţire, lăsată în jos, aminteşte prin însuşi felul în care este tratată întreaga figură chipul Mântuitorului. Părul împărţit în două printr'o cărare este strâns la ceafă.

[1]) Victor Brătulescu, *Biserici din Vâlcea şi Argeş*, « Buletinul Comisiunii Monum. Istorice », anul XVII, XVIII şi XXVII.

www.dacoromanica.ro

Pe umeri îi atârnă o mantie de coloare vişinie, dungată cu aur şi înnodată sub umărul stâng. Un galon de aur cu motive florale împodobeşte mijlocul mantiei.

Bustul sfântului este strâns într'un *pieptar* de coloare verde, fără mâneci, de sub care, ceva mai lungă, apare cămaşa de plăci metalice cu mâneci scurte şi de coloare roşiatică.

Mânecile sunt strânse pe braţe şi închise prin mânecuţe, marcate printr'un galon de aur.

In mâna dreaptă Sf. Artemie ţine în sus o sabie dreaptă, cu mâner şi gardă de tip medieval, în stânga o teacă pe care şerpueşte un şnur de aur, iar de umărul stâng îi atârnă un scut de formă dreptunghiulară, amintind forma unei albii deschise.

Dedesubtul cămăşii de plăci este o altă cămaşă de pânză albastră împodobită cu flori de aur, cu mâneci de pânză albastră împodobită cu flori de aur, cu mâneci strânse pe braţe şi închise prin mânecuţe, marcate printr'un galon de aur.

Poartă pantaloni albi strânşi pe picior, având în jurul genunchilor un galon îngust de aur.

Picioarele sunt înfăşurate cu obiele de coloare roşiatică până sub genunchi, unde închid două plăci metalice şi se termină printr'un fel de fundă elegantă care se înfige într'o parte.

Incălţămintea e de formă ascuţită şi de coloare aurie.

In jurul capului aureola este marcată de o uşoară dungă albă.

Fondul pe care se găseşte zugrăvit este de un albastru închis, presărat cu stele, în partea superioară. Partea de jos, reprezentând câmpul, e verde

PLANŞA XIII

Sf. Iacov Persul :

Părul şi barba îi atârnă în şuviţe creţe. Pe cap poartă un fel de tiară, având fundul de forma rotundă a unei pălării obişnuite, marcată prin nişte colţi laterali. In dreptul frunţii o piatră preţioasă, un fel de smarald rotund înseamnă banda care înconjoară capul.

In dreapta ţine o cruce ridicată iar cu stânga îşi strânge vestmântul aruncat pe umeri aducând ceva, ceva, cu toga romană însă numai în această latură. Vestmântul acesta este împodobit cu ornamente florale.

Dedesubtul acestui vestmânt, poartă o haină cu mâneci strâmte, lungă şi îmblănită, împodobită pe poale cu un galon lat, cu ornamente în zig-zag. Stofa din care e lucrată haina pare a fi de lână.

Pentru a avea mâinile libere şi totuşi pentru a nu înlătura acest vestmânt călduros are mânecile sparte în dreptul coastelor pe unde poate să scoată mâinile, lăsând restul mânecilor să atârne în jos.

Dedesupt poartă un vestmânt cu măneca strâmtă strânsă în jurul mâinilor printr'un fel de mânecuţe însemnate printr'un galon ornat linear.

Pe piept vestmântul este împodobit cu o placă dreptunghiulară împodobită cu o piatră preţioasă, asemănătoare cu acelea care împodobesc galonul care tiveşte marginele vestmântului.

Cingătoarea este de coloare albă şi vărgată, în curmeziş, cu dungi negre. Ea aminteşte ţesăturile locale româneşti.

In picioare poartă ciorapi de coloare gălbuie şi pantofi ornaţi, prinşi de picior printr'un inel deasupra glesnelor.

Fondul părţii superioare este de coloare albastră, presărat cu stele iar cel de jos este de acelaşi verde întâlnit până aici.

PLANŞA XIV

Sf. Mercurie :

Cu capul uşor înclinat înainte, împodobit cu păr inelat, tuns pe frunte cu breton, cu barbă rotundă şi mustaţă subţire aplecată, chipul arămiu al Sf. Mercurie are înfăţişarea blândă şi privirea liniştită a omului cu conştiinţa datoriei împlinite.

Sub mantia roşie, legată peste umărul stâng şi căzând spre colţul din dreapta în falduri ondulate sau în unghiuri, se vede distinct, de plăci, platoşa cu mâneci scurte împodobite, ca şi mijlocul, cu un penaj ce pare a căptuşi, cu scopul de a ocroti bustul şi umerii sfântului.

www.dacoromanica.ro

Dedesubtul pieptarului o tunică scurtă cu mâneci strânse pe braţ ajunge până deasupra genunchilor.

Pantalonii strâmţi sunt strânşi în jurul genunchilor de nişte cercuri. Acestea leagă nişte discuri metalice care ocrotesc genunchii şi se prelungesc printr'un fel de plăci care apără fluierele picioarelor fiind prinse de alte inele mai late, în jurul pulpelor. Dela aceste inele în jos coboară o altă serie de plăci care au acelaşi rost de a ocroti partea din faţă a piciorului fiind cuprinse de banda albă care înfăşură piciorul în locul ciorapului până sub pulpă.

In dreapta ţine sabia ridicată, în stânga teaca asemănătoare cu cele descrise până aici iar în jurul mijlocului este încins cu două fire de care atârnă, la şoldul drept, un pumnal scurt, de forma şi înfăţişarea săbiei.

Fondul părţii superioare, presărat cu stele, apare mult mai închis ca, de altfel, şi verdele câmpului inferior.

PLANŞA XV

Sf. Eustatie Plachida :

Se înfăţişează bătrân, cu barba şi părul alb. Părul îi este ondulat şi tuns scurt; pe frunte poartă breton scurt. Privit din faţă chipul sfântului este împărţit simetric de o linie care coboară din creştet, se confundă cu cărarea părului, urmează linia nasului şi corespunde liniei care desparte barba în două.

Bustul îi este acoperit de un pieptar din plăci metalice, peste care se însrucişează două benzi care se întâlnesc în mijlocul pieptului, într'un punct marcat printr'un cerc, în care este înscris chipul soarelui, lucru ce se obişnuia pe scuturile rotunde, acesta fiind un străvechiu motiv asiatic. In jurul mijlocului şi peste plăcile metalice se desfăşură penajul de care a fost vorba mai sus.

Tunica scurtă până deasupra genunchilor e de coloare gălbuie şi are mâneca strânsă şi terminată printr'o mânecuţă.

Pe umeri îi atârnă o mantie de coloare roşiatică legată în dreptul umărului stâng printr'un nod, dând forma unei funde.

Pantalonii strânşi pe picior, sunt de coloare albastră. Nu poartă pantofi, picioarele fiindu-i înfăşurate într'o bandă care lasă a se vedea vârful degetelor, iar sub genunchi strânge două plăci metalice.

Sabia atârnă în teacă, în partea stângă deoarece în dreapta, într'un medalion, este înscris cerbul, simbolul convertirii Sf. Eustatie, a cărui poveste, împreună cu aceea a Sf. Hubertus, patronul vânătorilor, am dat-o într'un studiu mai larg, apărut în « Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice » [1]).

PLANŞA XVI

Sf. Areta :

Figura Sf. Areta are ceva din aceea a Sf. Plachida, cu deosebirea că părul şi barba n'au albit în aceeaşi măsură iar faţa este mai ovală şi mai slabă decât a celui dintâi.

Platoşa care îi acoperă bustul şi şoldurile este lucrată în plăci numai pe poale şi la vârful mânecilor, restul fiind lucrat în bucăţi mari peste care cad benzi metalice de coloare azurie.

Mantia atârnată de umărul stâng, formând cunoscutul nod de fundă, cade pe spate în cute regulate. Un colţ se prelungeşte în laturea stângă iar o parte de sus se resfrânge peste braţul stâng, în felul în care vestmântul Sf. Nicolae se resfrânge pe aceeaşi mână.

Tunica este scurtă şi atârnată deasupra genunchilor, pantalonii strânşi pe picior sunt de coloare albastră, înfloraţi cu flori gălbui. In picioare nu poartă pantofi c numai acea bandă gălbuie care îi înfăşură laba şi partea inferioară a piciorului terminându-se prin capete a căror aşezare o mai cunoaştem din descrierile de mai sus.

In dreapta ţine o suliţă, în stânga sabia, pusă în teacă. Pe garda şi mânerul sabiei ţine mâna stângă.

Fondul superior al picturii este albastru presărat cu stele, cel inferior este verde deschis.

[1]) Victor Brătulescu, *Elemente profane în pictura religioasă*, « Buletinul Comis. Mon. Ist. », Anul XXVIII, 1935, pp. 127—144.

www.dacoromanica.ro

PLANŞA XVII

Sf. Nicolae:

Este înfăţişat ca arhiereu: cu dreapta binecuvintează, cu stânga ţine evanghelia a cărei copertă ferecată în argint aurit este împodobită cu pietre preţioase de colori deosebite. Pe umeri poartă mantia arhierească ale cărei cute cad în linii drepte, îmbrăcând elegant trupul sfântului. Un guler înalt, deschis în faţă, îmbracă gâtul şi coboară oblic spre umeri şi spate. Barba rotundă şi părul alb încadrează figura ovală a Sfântului.

Omoforul e de coloare albă şi este marcat prin cruci negre. La întretăierea braţelor crucilor, un pătrat de coloare roşie măreşte contrastul între cele două colori de alb şi de negru arătate mai sus.

Stiharul de coloare deschisă cade perpendicular în stânga şi face unghiuri şi linii frânte în dreapta din pricina genunchiului.

Epitrahilul, ţesut în fir de aur, este mărginit prin ciucuri pe poale, iar pătratele în care este despărţit sunt marcate prin pietre preţioase de coloare azurie şi roşie.

Bederniţa are forma de romb şi este la fel de împodobită.

PLANŞA XVIII

Sf. Teodor Tiron:

Figură de ostaş matur, Sf. Teodor Tiron poartă o barbă castanie care îi îmbracă faţa slabă şi suptă, cu pometii obrajilor ieşiţi prea mult în relief. Sprâncenele groase şi mustaţa sunt de coloare mai închisă. Părul buclat este despărţit în două printr'o cărare a cărei linie se prelungeşte printre arcurile sprâncenelor şi cade în despărţitura pe care o face vârful bărbii, împărţind în două părţi egale, figura.

Pe umeri îi atârnă mantia obişnuită, legată printr'un nod pe umărul stâng. O *platoşă* cu mâneci scurte, strânsă în jurul bustului pe care îl ocroteşte, acoperă o tunică ale cărei poale merg deasupra genunchilor.

Tunica e de coloare albăstruie presărată cu stele aurii, cu mâneci strânse pe braţ, se termină cu nişte manşete în forma mânecuţelor.

In dreapta ţine o suliţă iar în stânga scutul rotund de metal amintitor al discului solar din cultul asiatic. Coloarea aminteşte pe aceea a plăcilor platoşei. In picioare poartă sandale aurii. Gamba şi piciorul sunt strâns înfăşurate în feşi albe, obişnuite, ca şi la ceilalţi sfinţi ostaşi.

PLANŞA XIX

Sf. Agapie:

Tânăr fără mustăţi şi fără barbă, Sf. Agapie poartă bogată chică blondă, strânsă la ceafă.

Figura plină şi expresia blândă a feţei arată trăsăturile sufleteşti ale creştinului convins.

O *mantie* de coloare roşie, legată printr'un nod în faţă, iar nu pe umăr, ca la ceilalţi, atârnă de pe umeri pe spate.

Platoşa, strânsă în jurul bustului, este marcată prin două unghiuri înscrise unul în altul şi terminate prin câte o cruce. In jurul şoldurilor, plăcile metalice par a forma o îmbrăcăminte deosebită, amintind pe cele din jurul braţelor, sub umeri.

Tunica scurtă şi despicată în laturi, în dreptul şoldurilor, este de coloare vişinie presărată cu stele şi este prevăzută cu mâneci strânse în jurul braţelor.

In picioare poartă sandale de coloare roşie, de forma obişnuită, gamba şi laba piciorului fiind înfăşurate în benzi deschise, ca şi la ceilalţi.

Două plăci metalice de formă pătrată ocrotesc picioarele sub genunchi.

In dreapta, Sf. Agapie ţine suliţa, în stânga o sabie lungă; în jurul mijlocului este înfăşurată o cingătoare compusă din trei viţe subţiri, de care atârnă un stilet. De o parte şi de alta a mijlocului atârnă două tolbe cu săgeţi, iar de sub braţul stâng răsare arcul elegant, dând înfăţişarea înarmării acestui sfânt ostaş.

www.dacoromanica.ro

PLANŞA XX

Sf. Elisabeta :

Poartă, în stânga, pe ambele braţe, pe Sf. Ioan Botezătorul, copil. Acesta ţine în mâna stângă ridicată, o filacteră. Atitudinea de profil a lor este îndreptăţită prin aceea că formau grupa simetric faţă de Sfânta Ana cu Sfânta Fecioară, aşezată de cealaltă parte.

Mantia de coloare roşie, îi acoperă bustul şi mâinile, căzând în linii drepte şi formând cute elegante.

Pe cap poartă o basma de aceeaşi coloare, părând a face una cu mantia.

Vestmântul ce ţine loc de rochie atârnă până în pământ lăsând să se vadă numai vârfurile picioarelor încălţate în pantofi de coloare roşie deschisă.

Aceeaşi meticulozitate în redarea liniilor, a unghiurilor şi a umbrelor cu observarea cutelor din jurul genunchilor arată preocuparea zugravului de a reda cât mai fidel ceea ce învăţase la şcoala din care făcea parte.

Atitudinea sfintei este aceea a mamei pe care o întâlnim şi la Sfânta Ana şi la Maica Domnului, când este înfăţişată în această ipostasă. Atitudinea copilului, cu un picior desvelit şi cu o mişcare energică a capului şi a mâinii stângi, cu filactera înălţată, vrea parcă să ne încunoştiinţeze de misiunea ce va avea când va fi matur.

PLANŞA XXI

Sf. Ana :

Este pandantul celeilalte scene a Sf. Elisabeta. Aşezată de profil, spre stânga, ţine pe braţul drept pe Sf. Fecioară, învestmântată în acelaşi costum roşu, dedesuptul căruia apare vestmântul albastıu cu mâneca strânsă în jurul braţului.

Sf. Ana poartă pe umeri vestmânt de coloare verde strâns în jurul pieptului şi formând un unghiu ascuţit în dreptul gâtului.

Haina pe care o poartă pe dedesupt este de coloare gălbuie, cu mânecă strânsă în jurul braţului şi cade în linii drepte în jurul capului, observând aceeaşi regulă în privinţa cutelor în jurul genunchiului stâng.

Explicaţia aşezării în stânga a Sf. Ioan, copil, ca şi a lui Isus, stă în aceea a respectării, cu sfinţenie, a simetriei în rânduirea scenelor.

Numai în icoane izolate, pentru folosinţa credincioşilor în case şi aşezăminte particulare, regula aceasta a aşezării băieţilor în stânga, nu este întotdeauna observată.

PLANŞA XXII

Sf. Procopie :

Tânăr ostaş, cu părul buclat şi guler înalt în jurul gâtului, poartă mantie legată de umărul stâng printr'o fundă elegantă care aminteşte nodul de cravată din zilele noastre.

Peste platoşă, în jurul mijlocului, o legătură albă, cu nod în faţă pare a lega mantaua, mai strâns de corp. Spre deosebire de ceilalţi şi pentru a-i da o întrebuinţare mâinii stângi, Sf. Procopie ţine cu această mână colţul drept al mantiei.

In dreapta ţine o suliţă, iar în stânga îi atârnă o sabie lungă.

Tunica de coloare albastră este marcată pe poale cu un galon de fir de care atârnă ciucuri.

Genunchierele de formă pătrată sunt înlocuite prin două benzi aurii care încing pulpele.

Gambele şi tălpile picioarelor sunt înfăşurate strâns, în benzi albe.

Sandalele din picioare sunt de coloare aurie.

Expresia feţei este aceea a umilinţei, a blândeţei şi bunătăţii creştine.

PLANŞA XXIII

Sfânt ostaş :

După inscripţie pare a fi Sf. Lup. Spre deosebire de ceilalţi de până acum, el poartă în stânga suliţa iar în mâna dreaptă două săgeţi care par două condeie de scris.

De braţul aceleiaşi mâini îi atârnă un arc elegant, a cărui coardă împletită dintr'un fir alb şi altul roşu întinde arcul elegant, de forma unui jug. De şoldul drept îi atârnă tolba cu săgeţi, iar de cel stâng o sabie lungă din care se vede numai jumătatea inferioară, aşezată înclinat spre dreapta.

www.dacoromanica.ro

Figura tânără a sfântului are o înfăţişare blândă. Capul uşor înclinat spre dreapta, acoperit cu păr bogat şi retezat scurt pe frunte, frumos ondulat îi dă o expresie de sănătate şi de vigoare mai pronunţată.

Mantia aruncată pe spate este prinsă de umărul stâng printr'un fel de eşarfă care trece pe sub braţul drept.

Platoşa de plăci metalice prezintă un guler larg, în jurul căruia, ca şi în jurul pieptului, o bandă lată de coloare azurie face să varieze coloritul de aur al platoşei.

O deschizătură mărginită de două bare metalice face să se vadă pe pântece *tunica* de coloare roşiatică.

Mânecile tunicii sunt strânse în jurul mâinilor iar poalele sunt despicate în dreptul coapselor, pentru a uşura mersul repede, ostăşesc.

Pantalonii de coloare deschisă sunt strânşi pe picior lăsând să se observe formele picioarelor.

In locul încălţămintei, o bandă albă, care înfăşură gamba, terminându-se printr'o fundă sub pulpă, învăleşte şi laba piciorului.

PLANŞA XXIV

Sfânt :

Tânăr cu figura copilăroasă, cu părul ondulat, despărţit printr'o cărare la mijloc, căzându-i pe umeri în forma unor plete elegante. Sfântul de care ne ocupăm are o inscripţie din care lipseşte jumătatea din urmă.

Pe umeri îi atârnă o mantie de coloare roşiatică, prinsă în faţă, în dreptul gâtului, printr'un bumb de forma unui romb. Marginea mantiei este marcată printr'un galon îngust de aur iar sub bust un galon lat tot de aur, împodobit cu romburi punctate desparte în două zone mantia.

Vestmântul de dedesupt are mâneci strâmte, se termină cu manşete strânse în jurul mâinii, iar pe poale este împodobit cu un galon lat pe fond alb, pe care se încrucişează linii în formă de romburi ce amintesc ornamentele fotelor naţionale din regiune.

Incălţămintea este elegantă, ca şi banda ornată din jurul piciorului, bandă care aminteşte galonul de pe marginea vestmântului.

Mâna dreaptă ţine o cruce bizantină, cea stângă fiind acoperită în faldurile mantiei de pe umeri.

PLANŞA XXV

Sf. Sevastian :

Figură de ostaş tânăr, cu capul uşor plecat spre umărul stâng, Sf. Sevastian, cu obrazul însemnat de o bărbuţă ce abia mijeşte, poartă păr bogat, tuns mărunt spre ceafă.

Mantia de coloare verde atârnă pe spate legată în jurul gâtului şi acoperind umerii. Forma lărgită pe care o ia spre poale pare a avea de scop acoperirea spatelui, a şoldurilor şi a picioarelor.

Platoşa pare făcută din pene subţiri. In jurul gâtului, pe piept şi în jurul bustului o combinaţie de plăci de coloare albastră, formând o cingătoare legată de un pieptar îngust, dă mai multă eleganţă costumului.

O deschizătură de forma unui exagon lungăreţ în dreptul pântecelui şi o alta de aceeaşi formă, sub umărul stâng, lasă să se vadă tunica roşie, presărată cu stele, care îmbracă trupul pe sub platoşă.

Pantalonii de coloare deschisă sunt strânşi în jurul piciorului. Picioarele, fără încălţăminte, sunt înfăşurate într'o bandă albă care urcă până sub pulpe.

In dreapta sfântul ţine un steag de biruinţă purtat în vârful unei lănci, marcat printr'o cruce şi desfăcut în două şuviţe la capăt. In mâna stângă, sfântul poartă un buzdugan cu coadă. Capul buzduganului are formă striată.

PLANŞA XXVI

Proorocul Solomon :

Cu capul înclinat spre dreapta, împodobit cu păr bogat şi purtând o cunună împărătească, proorocul Solomon e un tânăr cu chipul rotund, cu sprâncenele negre ca şi părul. Pe spate poartă o *mantie* roşie atârnând în cute drepte spre poale şi legată printr'un bumb în dreptul pieptului.

www.dacoromanica.ro

Tunica de coloare albastră cu un galon lat pe poale şi cu o garnitură pe umeri îmbracă elegant formele corpului.

O *centură* de coloare deschisă încinge bustul proorocului. Picioarele sunt înfăşurate în benzi ca şi la ceilalţi sfinţi, iar în jurul *genuncherelor* de metal, se încrucişează două fire metalice care se leagă în spatele genunchilor.

In mâna dreaptă, îmbrăcată într'o mânecă strâmtă, proorocul Solomon ridică o filacteră cu inscripţie. Mâna stângă atârnă în jos de-a-lungul corpului.

PLANŞA XXVII

Sf. Sozon :

De o altă factură decât cele descrise până acum, stângaciu în mişcări, cu o figură naivă, cu părul neîngrijit, Sf. Sozon va fi fost pictat de vreun ucenic ale cărui calităţi de zugrav nu ajunseseră încă la maturitate. Este foarte probabil că a fost pictat la reparaţiile din 1761,

Capul îi este uşor plecat spre stânga şi pare prea împovărat de părul bogat şi desordonat ce-l acoperă.

In dreapta poartă steagul de biruinţă al Crucii iar în stânga sabie lungă având mânerul şi garda în formă de cruce aşa cum se obişnuia încă din secolele anterioare.

Mantia de coloare roşie gălbuie se leagă mai jos de umărul stâng printr'un nod ca de fundă, atârnă în linii drepte de pe umărul drept, iar în stânga face un colţ din poalele care se prelungesc în falduri în zig-zag.

Platoşa îi strânge bustul, are mâneci scurte, prezintă obişnuita deschizătură în dreptul pântecelui prin care se vede tunica. Deschizătura aceasta are şi un alt rost şi anume acela de a nu împiedeca aplecarea corpului înainte.

Tunica e de coloare albastră. Mâneca este strânsă pe braţ şi se termină printr'o mânecuţă precedată de un galon auriu. *Pantalonii* de coloare micşunie sunt strânşi pe picior.

Din porţiunea inferioară rămasă nevăruită se văd benzile albe ce-i înfăşură gamba ca şi la ceilalţi sfinţi ostaşi.

PLANŞA XXVIII

Sf. Mamant :

De aceeaşi factură şi din aceeaşi vreme ca şi Sf. Sozon, dar mai stângaciu în mişcări decât celălalt, are o figură naivă şi lividă, iar capul acoperit cu păr scurt.

Mantia albastră este atârnată pe umărul drept de o bandă în forma unei eşarfe. Se termină spre colţul din dreapta printr'o serie de cute care dau o formă bufantă poalelor.

Platoşa este marcată printr'o linie ce pare a urmări linia curbă a umărului, prezintă deschizătura amintită în dreptul pântecului şi obişnuita cingătoare în jurul bustului.

Tunica e de coloare roşie, împodobită cu ornamente aurii şi are mâneca strânsă în jurul braţului.

In dreapta ţine un *tesac* pe care îl sprijină stângaci în şold iar în stânga poartă steagul de biruinţă, cu semnul crucii, în vârful unei lănci.

Pantalonii de coloare albă gălbuie sunt strânşi în jurul piciorului.

In locul încălţămintei, banda albă care înfăşură gamba înveleşte şi laba piciorului.

PLANŞA XXIX

Sf. Ostaş :

Inscripţia de deasupra pare a arăta pe Sf. Nestor, cel care luptă cu Lie uriaşul, din îndemnul Sf. Dimitrie. Scena luptei este foarte răspândită în bisericele de lemn din Ardeal şi Maramureş [1]).

Figură de ostaş tânăr cu părul cu cărare la mijloc, Sf. Nestor e privit din faţă. In dreapta, paralel cu corpul şi vertical aşezată, stă o suliţă lungă, iar în stânga ţine sabia cu garda formată dintr'o bară în formă de cruce, după sistemul medieval.

Platoşa este alcătuită din plăci în formă de romb, marcată prin două centuri: una care înconjură pieptul, alta pântecele. Pe dedesuptul platoşei o îmbrăcăminte de pene iar sub aceasta o tunică albastră cu mânecuţe strânse în jurul braţului.

[1]) Victor Brătulescu, *Biserici din Maramureş*, Bucureşti, 1941, passim.

www.dacoromanica.ro

Mantia roşie ce atârnă pe spate acoperindu-i umerii şi căzând în falduri, se înnoadă în formă de fundă peste piept.

Pantalonii albi sunt strânşi pe picior; în jurul genunchilor se observă două inele, ca două galoane, care marchează acest lucru. In picioare poartă sandale aurii, legate prin barete de partea din faţă a labei piciorului.

PLANŞA XXX

Sf. Ostaş:

Are figura naivă şi stângaciu executată de vreunul din ucenici, în secolul al XVIII-lea. Părul este ondulat şi strâns la ceafă.

In dreapta poartă o suliţă lungă, în stânga o sabie pe care o ţine de mâner.

Platoşa strânge bustul acoperit cu un vestmânt de pene şi o tunică de coloare deschisă. Mantia de coloare gălbuie îi atârnă pe umeri căzând spre dreapta, în falduri.

Pantalonii sunt de coloare roşiatică şi marcaţi în jurul pulpelor prin două benzi deschise.

Tălpile şi fluierele picioarelor sunt înfăşurate în benzi albe care se strâng sub pulpă în forma unei funde.

www.dacoromanica.ro

INCHEIERE

Biserica Episcopiei de Argeş, înălţată prin truda şi râvna lui Neagoe Basarab şi a soţiei sale Despina, a fost sfinţită în ziua de 15 August 1517 de un sobor de înalţi ierarhi din Orient, în frunte cu Patriarhul Theolipt al Constantinopolului.

Faima frumuseţii ei, care a trecut în legendă, a atras în toate timpurile nenumăraţi pelerini şi vizitatori cari veneau s'o admire dar să se şi închine la moaştele sfinţilor făcători de minuni de aici.

Meşterii, cari şi ei au trecut în legendă, au aparţinut unor înalte clase a breslei lor. Pietrarii cunoşteau perfect mânuirea daltei şi a instrumentelor de sculptură în piatră, iar zugravii sunt arătaţi ca aparţinători ai vestitei şcoale cretane. Deasupra lor stăpâneşte geniul vestitului meşter Manole al cărui sacrificiu îl înalţă peste veacuri şi al cărui nume este marcat modest prin monogramele şi iniţialele puse pe pietrele de mormânt arătate la începutul acestei lucrări.

Zugravul constatat documentar prin însăşi pisania scrisă pe tencuiala crudă de mâna lui, este Dobromir.

Alături de el şi de ajutoarele sale cred că se poate vorbi şi de acel Vitus (Veit), chemat din Braşov de Radu dela Afumaţi, în Decemvrie 1522 şi Ianuarie 1525, ca să-i potrivească şi să-i zugrăvească biserica din Argeş.

Printre luptele purtate pentru apărarea ţării şi a scaunului domnesc, înaintaşii noştri au ştiut să dureze şi opere de artă care au înfruntat veacurile. Desele întrebări şi chemări de meşteri saşi de peste munţi, arată legătura strânsă dintre Românii de pe o parte şi de cealaltă a munţilor Carpaţi. Prin centre ca Braşovul şi Sibiul se păstrează contactul permanent cu Occidentul, după cum, în aceeaşi măsură acelaşi contact a fost păstrat şi cu arta Bizanţului şi a Peninsulei Balcanice.

Elemente de artă locală împrospătată cu noutăţile Occidentului şi Bizanţului şi interpretate de geniul nostru, iată ce formează originalitatea noastră pe acest vechiu pământ românesc.

20 Martie 1942.

www.dacoromanica.ro

Au contribuit la executarea clişeelor, la imprimarea planşelor şi a textului cu pricepere şi cu sfaturi binevoitoare domnii: H. GASPAR, M. FLORESCU, C. TOMEK, A. JUTARU, GH. CICERONE, GH. LAZĂR, CONSTANTINESCU PĂTRAŞCU, GH. IVANCU, N. PELICAN şi A IOANID, cărora autorul le mulţumeşte.

www.dacoromanica.ro

DIE FRESKEN DER KIRCHE DES NEAGOE IN CURTEA DE ARGEŞ

VORWORT

Die jüngsten Ereignisse, vor allem aber Personen, haben mich daran gehindert, folgende Tafeln, die ich schon seit Jahren vorbereitet habe, zu veröffentlichen.

Anmerkungen geschichtlicher Art und die jeder Tafel beigegebenen Erläuterungen erleichtern es dem Leser, die Umstände zu verstehen, unter denen die Fresken in der Kirche des Fürsten Neagoe in Argesch bewerkstelligt wurden. Die Veröffentlichung der Tafeln in Farben erleichtert den Kirchenmalern Arbeiten dieser Art durch die Wiedergabe der Heiligen und der Stifter in den in unseren Kirchen üblichen Farben.

Ein Teil dieser Fresken wurde von Lecomte du Noüy nach Frankreich gebracht, ein grosser Teil derselben wurde zerstört, bevor sie verzeichnet wurden, ein kleiner Teil befindet sich in der bischöflichen Residenz in Curtea de Argeş, während ein anderer im Museum für Kirchenkunst aufbewahrt wird und den Gegenstand der Forschungen vorliegenden Werkes bildet. Bei dieser Gelegenheit erachte ich es für angebracht zu erwähnen, dass der berühmte Meister Manole aus der schönen Legende von Argesch zur Zeit des Neagoe gelebt und die Steinarbeiten der Kirche gearbeitet hat.

Ich erfülle eine angenehme Pflicht, wenn ich auch auf diesem Wege den hohen Würdenträgern und allen jenen danke, die ihren Beitrag für den Druck dieser Arbeit in so glänzenden Bedingungen geleistet haben :

dem Herrn Professor Mihail Antonescu, Vizepräsident und Präsident ad interim des Ministerrates ;

dem Herrn Finanzminister General N. Stoenescu ;

dem gewesenen Minister Herrn Mircea Cancicov für ihre gütige und wertvolle moralische und materielle Unterstützung in dieser so ausserordentlichen Zeit.

Ich muss auch derer Erwähnung tun, die mich ermutigt haben, sowie der Führer und Meister jeder Art von der Staatsdruckerei und von der Stempelfabrik, von denen jeder in seiner Art mit Geschick und Verstand zum Gelingen dieses Werkes beigetragen hat.

VICTOR BRĂTULESCU

www.dacoromanica.ro

EINLEITUNG

Um die stolze Stiftung des Fürsten Neagoe Basarab in Argesch haben sich schon im 16. Jahrhundert Legenden gerankt und gebildet.

Die Schätze, mit denen sie der freigebige Fürst überrreichlich ausstattete, liessen den Glauben aufkommen, dass der Fürst seinen Staatsschatz verbraucht hätte und entschlossen gewesen wäre, die Arbeiten einzustellen, als seine Gemahlin, die Fürstin des Landes, ihr Geschmeide anbot, damit die heilige Stätte beendet würde.

Gleichlaufend mit dieser Legende und gewissermassen aus ihr heraus schuf das Volk noch eine andere und zwar, dass für ein solches Werk ein grosser Meister notwendig war. Dieser Meister war Manole, der seiner Kunst zuliebe das Liebste auf der Welt, seine Gattin, opferte.

Dieser Legende liegt aber der uralte Volksglaube südosteuropäischen und armenischen Ursprungs zugrunde, dass zur Besänftigung böser Geister, die den Bau zum Einsturz bringen könnten, ein Opfer gebracht werden müsse. Und in einigen Gebieten ist dieses Opfer das erste Wesen, das sich dem Neubau nähert, oder das über die eben erst vollendete Brücke schreitet, wie es in der armenischen Legende vom Vogel Sahak der Fall ist.

Für die Forscher dieser folkloristischen Fragen bringen wir im Folgenden einen kurzen Überblick über diesen Volksglauben, der im Laufe der Jahrhunderte gesungen und erzählt wurde und die Kindheit so vieler Generationen erfreut hat.

Den Argesch talab
Auf einem schönen Ufer
Zieht Fürst Negru
Mit zehn Gefährten ;

Neun grosse Meister,
Gesellen und Maurer,
Mit Manole selbzehnt,
Der sie alle übertrifft [1])

So beginnt die Legende in Versen, die von Alecsandri zu sehr zurechtgestutzt wurde, und die von unseren alten Spielleuten bis vor kurzem genau so gesungen wurde, wie bei allen Völkern die grossen Taten der Vorfahren besungen werden.

Der von Neagoe Basarab gewünschte Bau ging nicht von statten, denn die tagsüber errichteten Mauern stürzten in der Nacht ein, worüber der Fürst sehr betrübt war und den Meistern drohte, sie lebendig einzumauern, wenn sie den Bau nicht vollenden würden. Es erscheint das Motiv der Einmauerung eines Lebewesens, eine Frage, die allen zu denken gibt.

Die Lösung des Geheimnisses folgt alsbald, denn der grosse Meister Manole träumt in einer Nacht, dass die Mauern nur dann stehen blieben, wenn das erste weibliche Wesen geopfert würde: Tochter oder Gattin der beim Bau Beschäftigten, die am nächsten Tage zur Klosterkirche kommen würde. Manole erzählt dies seinen Genossen und lässt sie schwören, das Gehörte niemandem zu verraten.

Keiner aber hält sich an das Versprechen, denn ihre irdische Liebe war stärker als die Liebe zum Ideal, das in der kunstvollen Arbeit versinnbildlicht war, zu der sie sich verpflichtet hatten.

[1]) Vasile Alecsandri, *Poezii populare ale Romånilor.* Bucureşti, 1866, pp. 186—192.

www.dacoromanica.ro

Die anderen brechen ihren Schwur und verständigen ihre Familien, dass keine Frau am nächsten Tag kommen solle. Nur Manole, getreu dem Schwure, sagt seiner Gattin nichts.

Ahnungslos bereitet die Gattin *des Meisters Manole* das Mahl für ihren Gatten und bricht zu ihm auf. Hoch oben vom Gerüste erblickt sie Manole und ist zutiefst betrübt: sein Herz zerreisst vor Schmerz und das Menschliche in ihm obsiegt. Er fleht inbrünstig zu Gott, einen heftigen Regen zu senden:

« Einen Regen mit Schaum,
Wie ein solcher in der Welt noch nicht war . . . ».

Gott erhört seine Bitte, aber kein Hindernis hält sie auf. Ihr Pflichtgefühl als gute Gattin treibt sie vorwärts. Die Selbstsucht der anderen « Gesellen und Maurer » äussert sich in der Freude, mit der sie ihre Ankunft erwarten. Gebrochen vor Schmerz fügt sich Manole dem Willen Gottes, vermauert seine Gattin und die Arbeit geht zur Freude des Landesfürsten und Stifters der Kirche der Vollendung entgegen.

Die Gerechtigkeit nimmt aber ihren Lauf: die Meister auf dem Dache brüsten sich in ihrem Übermut gegenüber dem Fürsten, sie könnten eine noch schönere Kirche erbauen, als die, die sie kaum vollendet hatten.

Das künstlerische Ideal war aber erreicht. Der Bruch des Schwurs, mit dem sie sich gegenüber ihrem Meister gebunden hatten, wurde ihnen zum Verhängnis. Manole hatte nun nicht mehr, wofür er leben sollte, nachdem er durch das Opfer des liebsten Wesens den Gipfel seiner Meisterschaft erreicht und zugleich den Auftrag seines Fürsten Neagoe und den Willen Gottes erfüllt hatte.

Der Untergang aller ist jetzt beschlossen. Man errichtet für sie die Gerüste, die sie mit der Erde verbinden sollen. Die schwachen Flügel aus Schindeln, mit deren Hilfe sie die Gesetze der Natur zu überwinden suchen, vermögen sie nicht zu halten, und zugleich mit ihrem Absturz verlieren sich auch ihre Namen. Nur der Name des grossen Meisters Manole bleibt erhalten, gebunden an den Brunnen, der sein Gedächtnis bis auf unsere Tage bewahrt.

Diese Legende wurde in einem der Säle des Klosters bildlich dargestellt.

Ähnliche Legenden stehen im Zusammenhang mit der Errichtung der Brücke in Arta in Mazedonien, mit der Erbauung des Escorials nord-westlich von Madrid. In unseren Tagen wird von einem Kalbsopfer bei der Grundsteinlegung des Finanzverwaltungsgebäudes in Craiova berichtet. Wir geben in Kürze auch die armenische Legende vom Vogel Sahak wieder, da ihr das Opfermotiv zugrunde liegt, wenngleich sie in keinem direkten Zusammenhang mit den oben erwähnten steht.

Der Vogel Sahak.

Es war einmal eine Witwe, die hatte ein einziges Kind mit Namen Sahak. Die Frau besorgte das Haus, während ihr Kind mit seinen Altersgenossen auf einer nahen Waldwiese spielte.

Eines Tages erwartete die Frau ihr Kind den ganzen Tag, ohne dass dieses heimgekehrt wäre. Voller Sorge über die Verspätung des Kindes ging die Frau in der Abenddämmerung aus, um es zu suchen, und begann laufend es zu rufen: Sahak, Sahak, Sahak! Nur ein fernes Echo antwortete: Sahak, Sahak, Sahak!

Was war geschehen? An eben dem Tage war eine Brücke fertiggestellt worden und die Arbeiter erwarteten am Brückenende gegen das Dorf zu das erste Lebewesen, das geopfert werden sollte, um die Wassergeister, die die Brücke zerstören konnten, zu besänftigen. Ahnungslos ging das Kind der Witwe als erstes Lebewesen über die Brücke und wurde geopfert. Die Mutter suchte das Kind und hätte es unentwegt gesucht, ohne es zu finden. Gott aber erbarmte sich ihrer und verwandelte sie in einen Vogel. Niemand sieht diesen Vogel, der weit entflieht, wenn er die Nähe eines Menschen fühlt. Aber alle wissen, dass es der Vogel Sahak ist, dessen schmerzliches Rufen in Tälern und Auen zu hören ist:

Sahak, Sahak, Sahak [1])!

[1]) Nach Fr. Macler, *Légendes arméniennes.* Victor Brătulescu, *Legende armene* im Universul Literar 1928; derselbe, Curtea-de-Argeş, 1941. H. Dj. Siruni, *Anuar de cultură armeană*, Buc. 1941, p. 247.

www.dacoromanica.ro

DIE KIRCHE DES NEAGOE

Von der ehemaligen Pracht der Stiftung des Neagoe-Basarab sind ausser den Fresken, deren Beschreibung folgt, noch alte Inschriften und Grabsteine mit Inschriften erhalten, die in der Kirche aufgestellt sind und infolge der vorgenommenen Ausbesserungen im Laufe der Jahrhunderte andere Gebeine bedecken, als die, für die sie bestimmt waren.

Lange vor ihrer Wiederherstellung durch Lecomte du Noüy wurden diese Gräber entweiht, denn bei ihrer Öffnung am 22. Mai 1883 wurde im Grabe der Platonida (der Klostername der früheren Despina) « ein Stück des Grabsteines des Radu dela Afumaţi » gefunden, auf dem die 20 Schlachten aufgezählt werden, die dieser tapfere Fürst gegen die Türken lieferte [1]).

Auch die Anordnung der alten Steine ist nicht dieselbe geblieben, wie sie Gr. Tocilescu angibt dessen eingehende Beschreibung von einem Lageplan dieser Steine begleitet ist [2]) .

1. *Der Grabstein des Neagoe* ist mit zehn kleinen linear gemeisselten Rosetten geschmückt. Vier davon sind in den vier Ecken um eine andere schuppenartig gemeisselte Rosette aufgestellt, die an eine Samtblume erinnert. Die Mitte dieser Rosette ist strahlenförmig gemeisselt. Die Strahlen haben die Form eines Propellers. Um sie sind eine Reihe von Blumenblättern in der Form von dichten Speichen eines Rades angeordnet. Der einschliessende Kreis ist von zahlreichen Blumenblättern gebildet.

Auf dem Reste des Steinfeldes ist ein mit einer linear geflochtenen Verzierung geschmücktes Kreuz eingemeisselt. Der untere Teil des Kreuzes stützt sich auf zwei kurze Füsse, mit denen es eine Art Schemel bildet. Zwischen den Kreuzstangen befinden sich vier Medaillons mit den Monogrammen: Is. Hs. Ni Ka.

In die Medaillons sind je zwei Quadrate eingezeichnet, deren Seiten einander durchkreuzen und so 8 Winkel bilden. Unter dem Fusse des Kreuzes befindet sich ein Monogramm, das den Namen des berühmten Meisters Manole unter der Form « Knecht des Herrn » verbirgt.

Unter diesem Fuss ist ein Totenkopf skizziert, der von kleineren Rosetten eingerahmt ist. Auf beiden Seiten der senkrechten Kreuzstange sind das Schilfrohr, der Schwamm und der Speer eingemeisselt.

Die Fehler inbezug auf die Zeitangaben, die dieser Stein aufweist und die Prof. Iorga hervorhebt, beweisen, dass er später aufgestellt wurde oder zum mindesten, dass die Zeitangabe später eingetragen wurde [3]). (Fig. 1).

MEISTER MANOLE

Das Monogramm unter dem Fusse des Kreuzes löst aber ein Rätsel. Es enthält den Namen des Steinmetzen Manole, den wir auch auf dem Grabstein der Despina und der drei Kinder und auf dem der sogenannten Frau des Mitropoliten Anania antreffen werden. Die späteren Steinmetzen aus der Zeit des Matei Basarab werden in Unkenntnis der Bedeutung dieser Abkürzungen die Zeichen nachbilden, ohne sich Rechenschaft abzulegen, was sie bedeuten, so wie sie die Bedeutung der Abkürzung Г҃. А҃. nicht verstanden haben, die bedeutет ГЛАВА АДАМА (Kopf des Adam) und am Fusse des Kreuzes auf den Steinen in Fig. 1, 4, 6, 7 und 11, den Steinen der Despina, der erwähnten Frau und der Kinder des Neagoe, eingemeisselt sind.

Der Steinmetz vom Jahre 1640 wird ohne Sinn ААДА und КК КК nach dem Steine in Fig. 6 nachbilden.

Der Steinmetz, der den Stein der Chiajna, der Gemahlin des Grossarmaschen Ivaşcu, im Jahre 1642 gemeisselt hat, bildet genau nach М҃. Л҃. Р҃. Б҃. Г҃. А҃. das heisst « *Manole, der Knecht Gottes* ». Glava lui Adam = Das Haupt des Adam (Fig. 16).

Auf diese Tatsache wird hier zum ersten Male hingewiesen, zum mindesten inbezug auf die Erörterung der Inschriften der obigen Steine, da alle bisherigen Forscher sich nur mit der Inschrift des

[1]) Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mânăstiri, schituri şi biserici din ţară*. Mem. Acad. Române. Şedinţa din 1 Aprilie 1886, p. 162.

[2]) Gr. Tocilescu, *l. c.*, p. 263.

[3]) N. Iorga, *Inscripţii din Bisericile României*, Bucureşti 1905, p. 146. Fr. Jaffé, *Die bischöfliche Klosterkirche zu Curtea de Argeş in Rumänien*, Berlin 1911, Annexe, p. 9.

www.dacoromanica.ro

Bestatteten, nicht aber auch mit den Namen auf den Steinen befasst haben. Durch Analogie mit den anderen Inschriften auf späteren Kreuzen und Steinen könnte man folgern, dass die Anfangsbuchstaben М und Л die Namen der Evangelisten Matthäus oder Markus und Lukas darstellen. Es fehlen aber die anderen zwei: Markus oder Matthäus und Johannes. In diesem Falle kann die obige Annahme nicht aufrechterhalten werden.

Es blieben noch die Anfangsbuchstaben К̃. Х̃ К̃. zu erklären, die als Abkürzungen der Anrufung: Kyrie, Christos, Kyrie gedeutet werden können. Ich glaube aber, dass sich darunter die Namen der Gehilfen des Manole verbergen.

Der Bestand des Meisters Manole erhält auf diese Weise den ersten geschichtlichen Beleg, und seine Legende, wie übrigens alle Legenden historischen Charakters, baut sich auf einer historischen Tatsache auf.

Im folgenden die Grabsteine, auf denen die obigen Anfangsbuchstaben erscheinen, und die Form, in der sie erscheinen.

1. Der Stein des Neagoe (Fig. 1): М̃ Л̃. Р̃. Б̃. (Manole rob Bojiiu) Manole der Knecht Gottes.
2. Der Stein der Despina (Platonida), (Fig. 3): М̃ Л̃. Р̃. Б̃. Г̃. Н̃.
3. Der Stein der angeblichen Frau des Mitropoliten Anania: М̃ Л̃. Р̃. Б̃. К̃. Х̃ К̃. Г̃. Н̃. (Fig. 11).
4. Der Stein der Anghelina М̃ Л̃. Р̃. Б̃. Г̃Л Н̃М̃., des Petru М̃Л̃ Р̃Б̃ Г̃Л Н̃Д̃., des Ion М̃Л̃ Р̃Б̃ Г̃Л. Н̃Д̃. (Fig. 7).

Der Steinmetz, der den Grabstein der Chiajna, der Gattin des Grossarmaschen Ivaşcu im Jahre 1642 meisselte, bildete die Zeicher М̃ Л̃. Р̃. Б̃. Г̃. Н̃. den Zeichen auf den Steinen aus der Zeit des Neagoe nach, ohne sich Rechenschaft darüber zu geben.

Es kann angenommen werden, ohne fehlzugehen, dass Meister Manole des Schreibens mächtig war, da er statt der in jenen Zeiten üblichen Steinmetzzeichen Anfangsbuchstaben verwendet.

Im Medaillon, in dem das byzantinische Kreuz auf dem Grab des Radu dela Afumaţi eingegraben ist, hat eine schüchterne Hand vielleicht erst später vermerkt: МѴ, was Manole sein kann, wenn das stümperhaft darüber geworfene X Л anerkannt wird, oder Mihai, für den Fall, dass Х = И durch den Tausch der schiefen Stange, die die beiden senkrechten Stangen verbindet.

2. *Der Grabstein der Despina*, die unter dem Namen Platonida ins Kloster trat, in Sibiu starb und von dort nach zwei Jahren vom Mitropoliten Anania heimgeholt wurde, ist künstlerisch weniger ausgeschmückt. Die aus grossen Buchstaben bestehende Randinschrift hat die Züge der anderen, doch ist sie unbeholfen gearbeitet und als solche schwerfällig. Das Kreuz auf der Steinfläche ist ebenso einfach gemeisselt wie die grosse Rosette im leeren Raume über dem oberen Ende des Kreuzes. Die Monogramme zwischen den Armen des Kreuzes betreffen denselben Meister Manole, der in jenen stürmischen Zeiten für eine standesgemässe Bestattung der Familienmitglieder des Neagoe Sorge trug.

Der Inhalt der *Inschrift* auf dem Grabsteine der Platonida lautet:

« Selig entschlafen ist die Magd Gottes, die Herrin und Nonne Platonida und gestorben in Sibiu im Jahre 7062 (1554), im Monate Januar, am 30. Tage und nach zwei Jahren brachte sie von dort der Hochehrwürdige Mitropolit Anania » [1])

Die Monogramme zwischen den Stangen des Kreuzes sind die oben erwähnten: М˙ Л.: Manole Р. Б. РАБЪ БОЖІЮ, das heisst Manole der Knecht Gottes (Fig. 3).

3. *Der Grabstein des Radu dela Afumaţi*, der erst bei den Arbeiten im Jahre 1885 wiederhergestellt wurde, ist am Rande mit einer linearen Verzierung geschmückt, die eine Randinschrift einrahmt. Das freie Feld enthält eine Inschrift mit den heldenhaften Taten dieses Schwiegersohnes des Neagoe. In der Gestalt eines Helden, beritten, mit dem Streitkolben in der Hand, mit wehendem Mantel auf den Schultern erinnert er an eine uralte Überlieferung der Gegend. Es besteht ein enger Zusammenhang zwischen dieser heldenhaften Erscheinung auf dem Grabsteine und dem örtlichen Kult des thrakischen Helden, der sich in den Märchen vom Făt-Frumos (Märchenprinzen) und in den Bildern des Hl. Georg wiederspiegelt.

Er hat auch eine gewisse Ähnlichkeit mit dem germanischen Helden Siegfried.

In der Überlieferung unserer Steinmetzen hat sich der Brauch erhalten, unsere in Kämpfen gefallenen Helden nach der Gestalt des thrakischen Helden wiederzugeben. In dieser Art ist der im Alter

[1]) N. Iorga, o. c., p. 151.

www.dacoromanica.ro

von 23 Jahren im Dienste seines Fürsten gefallene Albu Golescu dargestellt, wie die schöne Inschrift in Vieroş besagt [1]), wie auch Stroe Buzescu, der an einer in der Schlacht bei Teişani gegen den Neffen des Tatarenchans erhaltenen Wunde starb und in Stăneşti-Vâlcea bestattet ist [2]).

4. Der Grabstein der Stana, der Tochter des Neagoe und Gemahlin des moldauischen Fürsten Ştefăniţă, des Sohnes Bogdans und Enkels Stefans des Grossen. Auf dem Felde des Steines ist ein mit linearen Flechtverzierungen geschmücktes byzantinisches Kreuz eingegraben. Im Raume zwischen dem oberen Teil des Kreuzes und dem oberen Rande des Steines befindet sich eine grosse mit geflochtenen Linien und Kreisen geschmückte Rosette. Aus der Verbindung dieser Linien ergibt sich eine Reihe von geometrischen Figuren: Quadrate, Kreise, Kreuze, Rhomben und eine Reihe von herzförmigen Verzierungen, deren Spitzen sich in der Mitte der Figur befinden.

5. Der Grabstein der drei früh verstorbenen Kinder des Neagoe ist mit drei Kreuzen geschmückt, wovon zwei linear, das dritte blumenartig gemeisselt sind.

Um jedes Kreuz begrenzt eine einfache Einfassung die Inschrift, die jedes dieser Kinder erwähnt.

6. Der Grabstein mit einer frommen Inschrift, in der der Frau des Mitropoliten Erwähnung getan wird.

Das byzantinische Kreuz im Felde ist einfach mit Zick-Zack-Linien gemeisselt. Im Raume zwischen dem oberen Teil des Kreuzes und der Randinschrift befindet sich eine ausgehauene Rosette, die in der Mitte einen spiralenförmigen Schmuck hat, der in einen Kreis von halbkreisförmiger Umrandung eingeschrieben ist. Diese Rosette ist ein Seitenstück zu der auf dem Grabstein der Fürstin Despina. Die Verzierung ist verkehrt ausgehauen. (Fig. 11).

[1]) Wegen der darin zum Ausdruck gebrachten hohen Gefühle bringen wir sie zur Gänze, um auch den Fortbestand der Überlieferung der Darstellung der in Kämpfen gefallenen Helden zu zeigen:

« Herr Obersthaushofmeister Albul ist dahingeschieden; dass man es wisse, als Fürst Ion mit einem Heer kam und mit Hinterlist gegen das Haupt unseres Fürsten Io Alexandru Voevod, als der Bruder des Fürsten Io Petru Voevod als Herr in die Moldau mit dem Szepter des Kaisers einziehen wollte, da verliessen alle Adeligen den Fürsten und liessen ihn zugrunde gehen. Anders war es nicht, wie Gott Zeuge ist. Ich aber habe das Brot des Fürsten nicht vergessen, sondern habe mich allein gegen die Feinde des Fürsten gestellt und habe das Haupt des Fürsten geschirmt und so bin ich gestorben im Monate April, am 24. Tage, am heiligen Mittwoch nach Ostern, im Jahre 7082 (1574), als ich 23 Jahre zählte. (N. Iorga, *a. a.* O., 145).

[2]) Dieselbe tapfere Haltung gegenüber der Gefahr bewahrt auch Stroe Buzescu, der Truchsess Michaels des Tapferen, der unter dem von seiner hochsinnigen Gattin Sima Stolniceasa errichteten Grabsteine in der Familienkirche der Buzeşti în Stăneşti-Vâlcea ruht. Diese Inschrift erwähnt die von Michael dem Tapferen und seinem Nachfolger Radu Şerban gegen die Türken und Polen geführten Feldzüge sowie die diplomatische Rolle des Stroe Buzescu beim « deutschen Kaiser ». Wegen der Beziehungen zu Siebenbürgen, zu den Mittelpunkten Hermannstadt und Kronstadt bringen wir diese wertvolle Inschrift ungekürzt:

Auf dem Grabe des Stroe Buzescu:

(Im Namen des Vaters und des Sohnes und des Heiligen Geistes, Amen!).

« Dieser Stein auf dem Grabe des Herren Stroe Buzescul, der Truchsess beim Fürsten Michael gewesen und mit seinem Fürsten an allen Kriegen als treuer Diener seines Herrn teilgenommen hat. Im ersten Kriege aber trug er von den Türken eine Wunde an der linken Hand davon, und in der Schlacht bei Giurgiu, als sie mit dem Khan zusammenstiessen, erhielt er durch einen Pfeil eine Wunde am linken Auge (Seite) und Stroe diente seinem Herrn, bis dieser im ungarischen Lande starb. Als die Edlen des Landes und zusammen mit den Buzeşti Radu Vodă erhoben; aber der Fürst Simion mit (Ausgabe Haşdeu, « Calendar pe 1871 »; Tocilescu, Col. lui Traian II Nr. 33: erhob sich) den Türken, Tataren, Moldauern und vielen Polen ohne Zahl (kamen aus dem Lande Moldau; flohen — in den erwähnten Ausgaben) und vertrieben den Fürsten Radu und die) die Buzeşti aus ihrem Lande in das ungarische Land (die Ausgaben: das sie mit ihren Heeren besetzten). Da aber ging der Herr Stroe zum deutschen Kaiser, um zu bitten (Ausgaben: und bat) um Hilfe und sie zogen in das rumänische Land mit dem Fürsten Radul; Fürst Simion wartete sie nicht ab, sondern bot (Ausgaben: ging und holte) Polen und Moldauer und den Khan mit einem grossen Heere (Ausgabe: 160.000 Tataren) von Tataren auf und zog ihnen entgegen. Und sie stiessen an der Mündung des Teleajăn bei Teiuşani aufeinander, im Monate September, am 14. Tage im Jahre 7110 (1602) (Ausgaben: Montag vom Morgen bis zum Abend) und es fand am Dienstag (drei Mal von allen Seiten ein grosser Ansturm statt; als) Herr Stroe sah soviel Leid bei den Christen, stellte er sich den Tataren entgegen und traf auf Mirza, den Neffen des Khans, und er erstach den Tataren. Aus diesem Kampfe holte er sich eine Wunde im Gesicht (Ausgaben: und über drei Wochen ereignete) sich sein Tod im Monate Oktober, am 2. Tage im Jahre 7110 (1602); und der Wille der tatarischen Hunde erfüllte sich nicht. Gott möge ihm gnädig sein! ». Am Rande: « Ich schrieb es, die Frau des Truchsessen Stroe, und wenn ich sterbe, begrabt mich neben ihm! ».

www.dacoromanica.ro

7. Ein Stein aus der Zeit des Matei Basarab mit einer Randinschrift und einer anderen Inschrift im Felde des Steines selbst zeigt eine mangelhafte und schwerfällige Ausführung in der armseligen Ausschmückung.

Der für das Kreuz bestimmte Raum ist wegen der im oberen Teil des Steines zusammengedrängten Inschrift sehr eingeschränkt.

Stereotype slawische Formeln wechseln mit rumänischen Teilen ab, die sich in dieser Zeit des rumänischen Behauptungswillens gegenüber dem Kirchenslawischen vordrängen.

Am Fusse des Kreuzes sieht man die Anfangsbuchstaben: АА. АА. КК. К.К, die ich schon früher erklärt habe.

8. Der Grabstein der Edelfrau Chiajna, der Gattin des Grossarmaschen Ivaşcu, aus der Zeit Matei Basarabs ist zur Gänze rumänisch abgefasst.

Das Mittelfeld des Steines ist teilweise von einem byzantinischen Kreuz ausgefüllt, zu dem der Stein des Neagoe als Muster diente. Der Steinmetz aus dem 17. Jh. hat das Vorbild genau nachgebildet, da er auch folgende Zeichen gebracht hat: М.Л.Р.Б. die er nicht verstand, und die wir schon besprachen.

9. Ein anderer Stein aus der Mitte des 18. Jahrhunderts hat eine Randinschrift und zum Unterschiede von den bisherigen befindet sich die Inschrift auf dem Felde des Steines unterhalb des Kreuzes, das hier im oberen Teile des Steines kaum angedeutet ist.

Vier im Verhältnis zum Kreuz zu grosse Medailons enthalten die Monogramme: Is. Hs. Ni Ka.

Um jedes Kreuz begrenzt eine einfache Leiste die Inschrift, die jedes Kind erwähnt.

Zwei Steine ohne Inschrift, von denen der eine mit einem linear gemeisselten byzantinischen Kreuz, der andere mit einer grossen Rosette und an der Seite mit anderen vier kleineren linearen Rosetten geschmückt ist, erinnert an den Grabstein des Neagoe Basarab und an die Hand des Meisters Manole, der in seiner Bescheidenheit nur die oben erwähnten Zeichen hinterliess. Der geschichtlichen Wahrheit ist Sp. Cegăneanu am nächsten gekommen, der den Bestand des Meisters Manole zur Sprache brachte und auf Grund der Untersuchungen Odobescus und Tocilescus und auf Grund des Zusammenhangs zwischen der Verzierung der Steine in Bistriţa und Argeş eine Verbindung herstellt zwischen dem Namen « Mane meşter » auf dem Türrahmen in Bistriţa und Manole in Argeş. Seine Meinung widerspricht der Tocilescus, der durch Odobescu beeinflusst, der Ansicht war, dass zwischen «Mane meşter » in Bistriţa aus dem 16. Jh. und dem Maurermeister Manea von Hurezu des Brâncoveanu ein enger Zusammenhang bestehe [1]).

Die Inschriften auf der Aussenseite am Haupteingang beziehen sich auf den Stifter Neagoe Basarab und Şerban Cantacuzino, der sie 1682 ausbessern liess [2]).

Ein Grabstein, der in die Altarmauer eingelassen ist, erzählt vom Einsiedler Parthenie, der im Jahre 1797, in der Zeit des ersten Bischofs von Argeş, Iosif, starb.

Eine rot eingetragene Inschrift auf derselben Mauer vom Jahre 1761 gedenkt der Maler Stan und Iacov, der Söhne des Popen Radul. Die ergänzenden Worte des Psalmisten « Erde und Staub » sollen die Nichtigkeit des irdischen Lebens verdeutlichen. Die Ansicht Tocilescus über « wenigstens einen Teil » der Malerei der Kirche kann eine Bestätigung erfahren, wenn wir bedenken, dass ein Teil der Heiligen der Gestalt nach sich von den übrigen unterscheidet (T. XXVII u. XXVIII). Eine hinzugefügte Inschrift des Bischofs Iosif vom J. 1795 zeigt die Zeit der Gründung des Bistums Argeş an[3]).

Die Errichtung dieser Stiftung in Argeş hatte neben der Bestimmung, die Gruft der fürstlichen Familie zu sein, auch den Zweck, die Bevölkerung von Argeş über die Verlegung der Hauptstadt nach Târgovişte zu trösten, wo ebenderselbe Neagoe die erzbischöfliche Kirche erbaut hat, die er im Jahre 1519 einweihte. Auch diese zweite grosse Stiftung des Fürsten Neagoe hatte ein ähnliches beklagenswertes Schicksal. Sie wurde von Grund aus von Lecomte du Noüy niedergerissen.

Die Kirche in Argeş ist, was die Architektur betrifft, in byzantinischem Styl erbaut. Die Ausschmückung weist viele orientalische und armenische Einflüsse auf. Die Malerei verrät italienisch-kretischen Styl.

[1]) Sp. Cegăneanu, *Ceva cu privire la Meşterul Manole*, Bul. Com. Mon. Ist. a. III, pp. 44—46.

[2]) Gr. Tocilescu, *Curtea-de-Argeş*, pp. 33, 34.

[3]) *Ibid.*, p. 27.

www.dacoromanica.ro

Die Erbauer waren Meister ersten Ranges, Dazu kommt noch der Einfluss des Stifters, der als Auftraggeber seinen Wünschen Geltung zu verschaffen wusste.

Sie wurde mit grossen Feierlichkeiten im Jahre 1617 eingeweiht, war aber nur zum Teil bemalt. Neagoe hat infolge seines frühzeitigen Hinscheidens die Vollendung nicht mehr erlebt.

Für ihre Ausmalung hatte Neagoe den Maler Dobromir verpflichtet, denselben, der im Jahre 1519 zusammen mit Dumitru und Chirtop die Kirche in Bistriţa malt, eine Stiftung der Brüder Craioveşti: Barbul, Danciul, Pârvul, Radu und Preda [1]).

Auf diese Weise kann zwischen den Steinmetzmeistern mit Meister Manea an der Spitze und den Malern mit Dobromir von Argeş an der Spitze, die in Bistritza und anderen Kirchen dieser Zeit gearbeitet haben, eine Verbindung festgestellt werden.

Erst der Schwiegersohn des Neagoe und der Despina, der Gatte ihrer zweiten Tochter Ruxandra, der tapfere Radu de la Afumaţi hat die Malerei durch den Maler Dobromir im Jahre 1526 zu Ende führen lassen.

An der Einweihung der Kirche haben grosse Kirchenfürsten aus dem Orient teilgenommen und den Weiheakt zusammen mit dem Patriarchen Theolipt von Konstantinopel am 15. August 1517 vorgenommen.

Gavriil Protul, der bei der Einweihung zugegen war, erzählt:

« Die Kirche des Neagoe ist nicht so gross wie der Tempel Salomos, auch nicht so gross wie die vom Kaiser Justinian erbaute Kirche der Hl. Sofia. Was aber die Schönheit anlangt, übertrifft sie beide » [2]).

Paul von Aleppo, der sie im Januar 1657 zusammen mit dem Patriarchen Macarius besuchte, schreibt: « Ich hatte von vielen Leuten gehört, dass in diesem Teile des rumänischen Fürstentums sich eine fürstliche Klosterkirche befinde, deren baukünstlerische Schönheit unübertroffen sei. Auch hörte ich von griechischen Kaufleuten, die im Lande der Franken und in Venedig Handel treiben, dass dort nichts ihr gleichkomme. Sie heisst die Klosterkirche Argeş ».

Als er um die Erlaubnis bat, diese Kirche zu besichtigen, antwortete ihm der Fürst des Landes Constantin Şerban, dass er nicht allein sondern in Begleitung des Patriarchen sich dorthin begeben werde.

« Als die Kirche fertiggestellt war, hatte sie zum wenigsten in Bezug auf die äussere Schönheit, so wie ich sie gesehen habe, nicht ihresgleichen; denn das Äussere ist viel schöner als das Innere. Alle Bildhauerarbeiten und der Wandschmuck sowie die Türme dieser Kirche sind mit Gold und Lapislazuli und allen möglichen Farben bedeckt . . . Zwischen je zwei Säulen sieht man Wandmalereien von einer überraschenden Schönheit, die beiderseitig von Künstlern aus Kreta ausgeführt wurden. An der Höhe der Kuppel ist unser Heiland Jesus Christus dargestellt; seine Krone ist aus reinem Golde » [3]).

Zeitgenössische Quellen erwähnen den deutschen Maler Veit oder Vitus zweimal: am 16. Dezember 1522 und am 23. Januar 1525, als ihn Fürst Radu aus Kronstadt zu sich berief, um die Kirche in Argeş herzurichten und auszumalen [4]).

Die herrlichen Fresken des Dobromir und seiner Gehilfen haben die Wände der Kirche bis zu dem Tage geschmückt, als Lecomte du Noüy, der die ganze Malerei erneuerte, ihre Entfernung beschloss. Doch war der französische Architekt von ihrem Werte überzeugt und liess die ihm wertvoll erscheinenden Stücke nachbilden. So wurde wenigstens in dieser Form gerettet, was bei dem Übereifer der Erneuerung gerettet werden konnte. Einige nahmen den Weg nach Frankreich, nach begründeter Annahme. Einige befinden sich in Curtea de Argeş (Fig. 21, 22, 23), andere wieder schmücken das Museum der Kommission der Historischen Denkmäler.

Professor I. D. Ştefănescu äussert die begründete Meinung, dass nicht alle Fresken aus dem 16. Jh. stammen. Er bestimmt genau, welche Gemälde aus dieser Zeit und welche aus einer späteren

[1]) St. Meteş, *Zugravii bisericilor româneşti*. Im Jahrbuch der Kommission für historische Denkmäler, Abteilung Siebenbürgen, 1926—1928, Cluj 1928, p. 27.

[2]) *Ibid.*, p. 27.

[3]) *Ibid.*, p. 28. Die Behauptung Pauls von Aleppo, dass hier kretische Maler gearbeitet hätten, müsste nachgeprüft werden und vor allem der Meister gefunden werden, bei dem Dobromir und sogar Vitus Veit gelernt haben, mit denen Radu dela Afumaţi die Ausmalung der Kirche abschloss.

[4]) *Idib.*, p. 29.

www.dacoromanica.ro

stammen. Ich glaube, dass zu den Gestalten des 17. Jh. noch das Bild des Radu Paisie und seines Sohnes Marcu hinzuzufügen ist [1]).

Im Folgenden bringen wir eine Reihe von Fresken, die die Stifter und deren Familien darstellen, sowie eine Anzahl von Heiligen. In der Reihe der Stifter fehlen die Eltern der Fürstin Despina: Ioan und Elena Brancovici [2]), die uns aber in einer Kopie, im Kleinen, der Stifterbilder der Kirche des Neagoe erhalten sind. Um die Ungeschicklichkeit, mit der die Kopien hergestellt wurden, zum Ausdruck zu bringen, geben wir diese Stifterbilder wieder. (Fig. 24, 25, 26, 27).

Im allgemeinen betrachtet, hat die Malerei der bischöflichen Kirche des Neagoe im unteren Teil des ersten Registers einen grünen Grund, im oberen Teile, etwa zwei Drittel des Raumes ausfüllend, dunkelblauen Grund. Der grüne Grund bedeutet das Feld, der blaue den Himmel mit den Sternen.

Um einen möglichst vollständigen Beleg zu bringen, veröffentlichen wir auch die Ansichten der alten Klosterkirche von Argeş, wie sie in der von Fr. Stork im Jahre 1867 für die Pariser Ausstellung gearbeiteten Miniatur zu sehen ist, sowie im Aquarell des Schweizer Malers Trenk, der im Jahre 1860 Al. Odobescu bei der Besichtigung der Klöster begleitet hat.

T. I.

DIE STIFTER

Der Stifter der Kirche, Neagoe Basarab, ist auf dem Votivgemälde zusammen mit seiner Gemahlin Despina und ihren sechs Kindern, drei Knaben und drei Mädchen, nach dem Alter angeordnet, die Knaben an der Seite des Vaters, die Mädchen an der Seite der Mutter, wiedergegeben. Alle Personen sind von vorne gesehen. Neagoe und Despina stützen die Kirche, die sie von vorne der Mutter Gottes und Jesus darbringen, die etwas höher in einem Halbkreis mit seitwärts gehobenen Händen gemalt sind und die Geste der Entgegennahme machen.

Reiche und in Gold gearbeitete und mit kostbaren Steinen geschmückte *Kränze*, mit blumenartig stilisierten Ecken, die stellenweise mit Steinen bestreut sind, schmücken die Häupter der Hauptstifter. Der Kranz der Fürstin hat ausserdem noch an zwei Ketten hängende Kleinodien, die beiderseits herabhängen und die Gestalt einrahmen. *Die Locken* des Neagoe sind nach der zeitgenössischen Mode mit dem Brenneisen onduliert und fallen wie zwei gewundene Stubben auf die Schultern herab. *Der Haarschmuck* der Fürstin ist wegen der Anhängsel nicht sichtbar. Über der Stirne ist das Haar in einen sichtbaren Scheitel geteilt. Der Mantel des Fürsten ist nach byzantinischer Mode gearbeitet, aus geblümtem Stoff, mit einem breiten goldenen Kragen geschmückt, mit einem ebenso breiten Streifen rings um den Saum und mit einer Goldtresse am Rande rings um die breiten Ärmel. Darunter ist ein roter Rock mit engen Ärmeln und Gol tressen sichtbar. Die Verzierung des Kragens ist linear, die der Tressen an den Ärmeln und am Saume des Kleides blumenartig. Gegen den Schoss des Gewandes sieht man den byzantinischen Adler, in Gold gestickt, mit offenem Schnabel, mit ausgebreiteten Flügeln und einen Kranz tragend.

Das rote Gewand des *Teodosie* ist ebenso geschmückt wie das des Neagoe. Darunter trägt er jedoch einen grünen Rock. *Pătru* [3]) ist mit einem grünen, mit Blumen geschmückten und rot gefütterten Priesterrock bekleidet, der jedoch nicht die Goldstickerei der anderen trägt. Den Rock schliessen auf der Brust Goldknöpfe. Die rote Beschuhung ist mit Perlen verziert.

Ion trägt einen roten, auf der Brust mit Goldknöpfen geschlossenen Kaftan, der einen grünen Kragen hat.

Die Fürstin Despina trägt Volkstracht: eine rote Doppelschürze mit senkrechten Streifen und ein Hemd mit Blumenstickereien und mit bauschigen Ärmeln, die mit perlengeschmückten Handkrausen abschliessen.

[1]) I. D. Ştefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'à XIX-e siècle*, Paris, 1932, p. 109.

[2]) Marcel Romanescu, *Neamurile Doamnei lui Neagoe Vodă*, Craiova, 1940 Genealogische Tafel.

[3]) Der rumänische Name Pătru erscheint in dieser Form zum ersten Male in kirchenslawischen Inschriften unserer Kirchen.

www.dacoromanica.ro

Der sehr hoch geschnürte Gürtel entspricht der zeitgenössischen Mode. Auf der Schulter trägt sie ein Brokatkleid mit breitem Pelzkragen. Der Stoff ist reich geblümt. Am Saume des Gewandes hängen goldene Schleifen.

Die Mädchen tragen wie die Mutter Nationaltracht. Der Einfachheit halber und weil sie nicht wesentlich waren, hat der Maler die Hemden aus Goldborten dargestellt. Die Doppelschürzen sind vielfarbig, um so eine angenehme gegensätzliche Wirkung zu erzielen.

Die Gebetsstellung ist durch ihre Lage als Stifter gegeben.

Die Eltern halten mit je einer Hand die Kirche und bringen sie mit der anderen dar. Auch die Kinder nehmen mit auf der Brust gekreuzten Händen eine Gebetsstellung ein.

T. II

Radu dela Afumaţi. Er ist einfacher als die Stifter gekleidet, obwohl er vom Maler gleichfalls als Stifter angesehen wurde. Er ist im Profil gemalt und stützt zusammen mit Ruxanda mit der einen Hand die Kirche, die er malen liess, und die auf der anderen Seite des Votivgemäldes dargestellt ist. Er hat reiche Locken, die auf die Achseln herabfallen, einen langen herabhängenden Schnurrbart, der Bart ist rasiert, auf dem Haupte trägt er eine mit Perlen und Rubinen verzierte Fürstenkrone. Das Band, das die Seiten der Krone bildet, ist am Rande mit Perlen ausgeschlagen.

Der ärmellose Rock ist blaugrün, von geradem Schnitt, wird auf der Brust mit Goldknöpfen geschlossen und ist mit einem breiten Pelzkragen geziert.

Unterhalb trägt er ein rotes Gewand mit engen Ärmeln. Der blaue Grund scheint im Vergleich zum grünen Grund auf dem sein Antlitz gemalt ist, tiefschwarz zu sein.

Zwischen Radu dela Afumaţi und der Fürsten Ruxanda, unter der Kirche, die sie im Votivgemälde halten, stand die oben erwähnte Inschrift.

Der Unterschied zwischen den Grundfarben dieser Malereien und anderer auf himmelblauem Grund, lässt darauf schliessen, dass zwei verschiedene Meister am Werk waren, auch was das bei anderer Gelegenheit Gesagte betrifft, als vom Vergleich zwischen dem Familienbild des Neagoe, des Heiligen Nikolaus und zwischen dem in Fresko gemalten Bilde desselben Heiligen, die Rede war. Bis zu einem weiteren Beweis glaube ich behaupten zu können, dass die Malereien auf dunklem Grund Vitus (Veit), die auf himmelblauem Grund Dobromir zuzuschreiben sind, während man über die weniger bedeutenden Heiligen sagen kann, dass sie von den Schülern dieser Meister gemalt wurden.

T. III

Die Fürstin Ruxanda. Sie wird hier als Fürstin des Landes in einer anderen Weise dargestellt als im ersten Stifterbild, wo sie neben ihren Eltern dargestellt war.

Das *Haar* ist im Gegensatz zu dem kastanienbraunen ihrer Mutter blond, jedoch auf gleiche Weise gekämmt und in der Mitte gescheitelt. Die *Krone* auf dem Haupte wird von einem goldenen Reifen ohne Verzierungen gebildet, an dem beiderseits zwei Anhängsel in der From von einfachen Quasten, die durch einen Rubin an der Krone befestigt sind, herabhängen. Unterhalb dieser Quasten und unter der Krone hervorkommend bedecken zwei gezierte Goldplatten die Locken. Der obere Teil der Krone ist aus mit Rubinen und Saphiren geschmückten Platten gebildet, deren Ecken durch Goldblumen, die in der Mitte einen Saphir oder Rubin haben, abgeschlossen sind, während an den Spitzen sich je eine Perle befindet.

Die *Kleidung*. Unterhalb trägt sie eine gefaltete rote Doppelschürze, ein Bauernwams, das mit Goldstreifen verziert ist, einen blauen Gürtel, auf den Schultern einen mit Brocart gefütterten Mantel, unterhalb dessen die Ärmel eines Hemdes, das mit roten, schwarzen und goldenen Stickereien geziert ist, hervorsehen. Die Ärmel — Manschetten der Hemden sind aus Goldtressen gebildet, die an den Händen eng zusammengefasst sind.

An der linken Hand trägt sie auf dem kleinen Finger, Ringfinger und mittleren Finger Goldringe. Der letzte Ring weist grosse Ähnlichkeit mit denen auf, die in den Gräbern der fürstlichen Kirche in Curtea de Argeş gefunden wurden.

Der Mantel aus Goldbrocart ist mit Verzierungen in der Form von Ranken geblümt, die sich schlängeln, begegnen und die zwischen ihnen ein Oval einschliessen, das am Rande an den hervorstehendsten

www.dacoromanica.ro

Stellen von hellen Blumen, in der Mitte aber von hellen Eichenblättern umfasst ist. Auf der einen Seite sieht man nur die Spangen, auf der anderen die Goldknöpfe, die den gefütterten Mantel schliessen, der von einem breiten Pelzgürtel aus demselben Material verziert ist.

Statt der Ärmel ist eine dreieckige Öffnung zu sehen. Von dem Kirchlein, das das Votivgemälde vervollständigte, blieb nur ein Bruchteil des Altars, an dem man den goldenen Gürtel in der Art eines geflochtenen Seils bemerkt, das die Kirche oberhalb der Fenster umgibt. Die Rosetten und das Band, das die Kirche unterhalb der Rinne umgeben, sind gleichfalls aus Gold.

T. IV

Mircea der Alte. Er ist der einzige unserer Fürsten, der ausser dem fürstlichen Stifter der Fürstenkirche von Argeş eine westliche Rittertracht trägt, die in Wirklichkeit eigentlich eine Abart der byzantinischen ist. Alle anderen haben die gewohnte byzantinische Kleidung angenommen, die sich durch den Einfluss unserer orthodoxen Kirche und der von Byzanz aufgedrängt hat.

Er trägt Bart und Schnurrbart von hellbrauner Farbe. Die Haare haben dieselbe hellbraune Farbe, sind leicht gewellt, aber am Nacken gestutzt und fallen also nicht wie bei den anderen auf die Schultern.

Die Fürstenkrone, die er auf dem Haupte trägt, ist aus einem am Rande mit Perlen ausgeschlagenen Reifen gebildet. Vorne befindet sich ein weit geöffnetes Dreieck, von Perlen umsäumt und umschliesst in der Mitte einen kostbaren Stein, der zwischen zwei Rubinen aufgestellt ist. Ringsherum sind Perlen zerstreut. An der Spitze des Dreiecks ist ein Rubin, darüber sich ein Tannengipfel erhebt, der durch einen Blätterkelch gebildet ist. Der Rand ist mit Perlen geschmückt. Die Ecken umschliessen zwei grosse Rubine, während zwischen ihnen und der mittleren Verzierung zwei kleinere Kleinodien in der Form von zwei Kugeln sich befinden, die durch Perlen verbunden und eingesäumt sind.

Auf dem Rücken trägt er einen roten Mantel, der über die linke Schulter geworfen ist und am Rande von einer Goldtresse begrenzt ist, die mit Perlen ausgeschlagen ist. Der Mantel ist unter der rechten Schulter durch einen ebenfalls mit Perlen besetzten Knopf geschlossen.

Der kurze, mit einer perlengeschmückten Goldtresse eingesäumte Waffenrock ist in der Mitte von einem Gürtel zusammengehalten, der ebenfalls von Perlen gesäumt ist. Die Ärmel sind gegen die Schultern zu mit von Perlen umränderten Vierecken geschmückt. Eine mit Perlen umsäumte Verzierung, die einer beblümten Tresse ähnelt, bedeckt den Ellenbogen und dehnt sich den Arm entlang bis zu den eng um die Hände geschlossenen Manschetten aus.

Die Beinkleider liegen eng an den Beinen an. Unter den Knieen sind sie durch mit Perlen verzierte Goldbänder geschnürt, während an der Vorderseite des Fusses zwei Vierecke erscheinen, die denen auf den Unterarmen gleichen.

Die Beschuhung hat niedrige Absätze, scharfe Spitzen, ähnelt den Sandalen und wird durch mit Perlen besäte Bänder an den Fuss gebunden.

T. V.

Radu Paisie und sein Sohn Marcu. Die Gestalten dieser beiden konnten erst viel später denen der Hauptstifter beigefügt werden. Auf diese Weise wird auch die Meinung, dass Radu Paisie der zweite Gemahl der Ruxanda sei, viel annehmbarer.

Nach dem Kreuz zu urteilen, das er in der Hand hält und mit dem gewöhnlich die Toten gemalt wurden, würde es scheinen, dass Radu Paisie und Marcu erst nach ihrem Tode hinzugefügt wurden.

Am Kreuz befindet sich jedoch nicht das bei solchen Anlässen übliche Tuch, so dass eine andere Annahme sich aufdrängt und zwar die, dass statt des Kirchleins im Votivbild die Maler dieses Kreuz gesetzt haben. Das Kreuz versinnbildlicht nur dann den Tod, wenn es zusammen mit dem Tuch dargestellt ist, in das ein Pfennig geknotet ist, mit dem der Tote die Zölle bezahlen wird. Auch heute besteht der gleiche Brauch: um eine Kerze wird ein Leinen gebunden, in das eine Münze geknotet wird, die « pomneaţă » genannt wird.

In diesem Falle kann man annehmen, dass die Porträts des Radu Paisie und seines Sohnes Marcu im 17 Jh. gemalt wurden. Die Inschrift selbst jedoch lässt auf eine andere Hand und andere Epoche schliessen.

Das Antlitz des Radu ist von einem kleinen runden Bart umrahmt, er trägt Schnurrbart und auf die Schulter fallende gekrauste schwarze Haarsträhnen.

www.dacoromanica.ro

Die Krone, die er trägt, ist ein mit Rubinen und blauen Steinen ausgeschlagener goldener Reifen, über dem sich ein anderer Reif mit kostbaren Steinen befindet. Die Ecken der Krone sind mit Perlen verziert.

Die Kleidung besteht aus einem langen grünen gefütterten Mantel ohne Ärmel mit breitem, rückwärts umgelegten Kragen, der mit Goldknöpfen geschlossen wird. Darunter trägt er einen veilchenblauen Rock mit engen Ärmeln, der auf den Schultern mit Goldknöpfen verziert ist und auf der Brust mit gleichen Knöpfen geschlossen wird. Er trägt einen weissen Gürtel. An den Füssen hat er rotes Schuhwerk wie Radu dela Afumaţi.

Marcu ist jung, ohne Bart, er trägt auf die Schultern fallende gewellte Haare in der Art des Haarputzes des Neagoe Basarab, auf dem Kopf hat er wie sein Vater eine Krone mit jedoch kleineren Ecken. Sein weichselroter Mantel ist mit goldenen Blumen geschmückt, hat einen umgelegten Kragen mit Goldknöpfen, ist jedoch nicht mit Pelz gefüttert. Der Rock ist von heller Farbe, hat enge Ärmel und wird durch Goldknöpfe geschlossen. Der weichselfarbige Gürtel ist mit Goldblumen besät. An den Füssen trägt er gelbe Schuhe.

T. VI.

HEILIGENBILDER

Die Mutter Gottes.

Deisis. Die Szene beginnt mit dem Antlitz der Mutter Gottes, die nach dem bekannten Verfahren dargestellt ist, indem sie am Stuhle ihres Sohnes, des Erlösers, für die Sündhaften betet, wie auch die Inschrift auf der Phylakterie andeutet.

Auf dem blauen mit Sternen besäten Grund hebt sich die betende Gestalt der Heiligen Jungfrau ab mit leicht nach vorne geneigtem Haupte, mit einem roten Gewand bekleidet und von einem Heiligenschein bekränzt.

Ein rotes, über die Schultern geworfenes Gewand, das an die geistlichen Messgewänder erinnert, fällt in geraden Falten herab. Ein schmales Goldband schmückt den Saum ihres Kleides. Von den Schultern hängt ein Teil ihres Gewandes, das mit breiter Tresse und Goldquasten verziert ist, herab.

Das darunter liegende Gewand ist blau und fällt gerade herab. Von den vielfarbigen Schuhen sind nur die Spitzen zu sehen.

T. VII.

b) *Jesus Christus, der Kaiser aller Kaiser, der Fürst der Fürsten und grosse Priester.*

Deisis. Jesus thront auf einem tiefen Stuhl mit hoher Lehne und mit Kolonetten verziert, indem er auf einem Polster mit Volksmustern sitzt; die Füsse stützt er auf einen niederen Stuhl, über den ein roter, volkstümlicher Polster gelegt ist. Er segnet mit der rechten Hand, mit der Linken hält er ein geöffnetes Buch auf den Knieen.

Der blaue Priestermantel mit hier und dort hervostrahlenden goldenen Strahlenbündeln ist mit breiter, mit Rubinen und Saphiren verzierter Tresse geschmückt. Aus derselben Tresse entspringt ein breites Band, das auf der Brust eine uhrzeigerähnliche Figur bildet und nach rechts herabfällt.

Die kurzen Ärmel sind mit einer schmalen, mit Steinen verzierten Tresse geschmückt.

Vom weissen Chorhemd sind nur die engen an den Arm geschmiegten und mit goldenen Manschetten geschlossenen Ärmel zu sehen.

Der ebenfalls weisse Bischofsrock ist mit dunklen Kreuzen verziert, hat an der Stelle, wo sich die Arme kreuzen, einen roten Kranz; er bedeckt beide Schultern, fällt über die Brust, faltet sich zu spitzen Winkeln hinter dem Buche in der linken Hand, die er teilweise bedeckt. Am Ende befinden sich zwei Streifen in der Farbe der Kreuze, die der Breite nach gewebt sind.

Das Antlitz Jesu ist mit einem kurzen, leicht zugespitzten Bart geschmückt, hat einen schmalen blonden Schnurrbart. Die gleiche Farbe haben auch die Haarsträhnen, die schweifartig geflochten sind.

Der Bischofshut ist von goldener Farbe und mit Rubinen, Saphiren und Perlen verziert. Um den Kopf schwebt der Heiligenschein mit den Initialen O. N.

Der Wandgrund ist blau und im oberen Teil mit goldenen Sternen besät, unterhalb der Stuhlbeine ist die Grundfarbe grün.

www.dacoromanica.ro

T. VIII.

c) *Der Heilige Johannes der Täufer.*

Er ist in der typischen Art des «Vorangängers» dargestellt; ist vom anatomischen Standpunkte gut ausgeführt, hat ein mageres Gesicht, das von einem ungeordneten Bart umrahmt wird. Das dichte Haar ist gleichfalls ungeordnet und fällt in Strähnen auf die Schultern; der Hals ist zu lang, die Brust zum Teil entblösst, um die Rippenartikulation mit dem Brustbein zu zeigen, die Hände sind mager, lang und knöcherig, straff auf dem Skelett anliegenden Muskeln. Über das Kamelhaarkleid, das er unterhalb als Zeichen seiner Abkunft trägt, hat Johannes der Täufer eine Art von römischer Toga, die seine rechte Schulter und den Oberkörper bedeckt und in senkrechten Falten herabfällt, indem sieLinien und Winkel bildet.

Die Füsse sind unbeschuht. Einige Schnüre scheinen Holzsohlen an die Füsse zu binden. In der rechten Hand die, eine segnende Geste andeutet, hält er eine Phylakterie, die sein Gebet für die Sündigen an den Erlöser Jesus Christus enthält. An seinen Schultern befinden sich die beiden grossen sinnbildlichen Flügel. Der gleiche blaue mit Sternen besäte Ring bildet ungefähr drei Viertel des Grundes, auf dem das Antlitz des Heiligen dargestellt ist.

Im unteren Teil befindet sich der Streifen des grünen Feldes.

T. IX.

Der Heilige Erzengel Michael.

Wie in allen Kirchen, ist der Führer der himmlischen Heeresscharen, der Erzengel Michael, in der Gestalt eines unbarmherzigen Streiters dargestellt, der, seit der Ausweisung Adams und Evas aus dem Paradies, die Aufgabe hat, den Eintritt der Sündigen unter keiner Form zu gestatten. Unter dieser symbolischen Form hütet er das Gotteshaus und droht mit seinem Schwert den Unreinen, die in die Kirche treten. Oft befindet sich unter seinen Füssen ein Sündiger; daher auch der Volksglaube, dass der Erzengel die Seele des Menschen an sich nehme. Auf der Phylakterie, die er in der Linken hält — in der Rechten befindet sich das drohende Schwert — steht beinahe ausnahmslos: *Derjenige, der unrein in die Kirche tritt, wird von diesem Schwert getötet werden*, während auf der Phylakterie des Gabriel dieselbe Empfehlung in einer gütigeren Form steht: *Denket an das Schwert Michaels.* Diese Frage wurde auch an anderer Stelle erörtert.

Eine kurze Jacke aus Federn liegt über einer anderen blauen Jacke mit roten Blumen. An den Schultern hängen die geöffneten, flugbereiten Flügel, während der rote, über den Rücken geworfene Mantel unter dem linken Arm durch einen Knoten befestigt ist, um die rechte Hand freizugeben, die das Schwert erhebt. Die Scheide des Schwertes hängt an der linken Hüfte an einem schmalen Gürtel, der zweimal den Körper umfängt. Das volle Gesicht, die Muskulatur der Hände und Füsse lassen die westliche Faktur und die Eigenart des Malers erkennen. Das Schuhwerk weicht von dem bisherigen ab, indem es aus kurzen Stiefeln besteht. Die Wade ist von einem weissen Bande, das rückwärts durch eine Masche geschlossen ist, fest umbunden.

Das reiche und ringförmig gelockte Haar ist im Nacken gebunden und gibt der Frisur eine runde Form. Das Ende der gelockten Haarsträhnen umgibt den Hals und fällt auf die Schultern. *Aus den Ohren tritt ein dünner Faden, der nach einer orientalischen Überlieferung anzeigt, dass der Heilige Erzengel nie starb und seit Anfang der Welt lebt.*

Der blaue Grund, auf dem oberen Teil des Bildes, ist nicht wie bei den anderen mit Sternen besät. Die Inschrift weicht auch von den anderen ab, da sie griechisch abgefasst ist, was andeutet, dass mehrere Meister am Werk waren, eine Tatsache, die man auch bei denjenigen bemerkt, die slavische Inschriften gebrauchten. Einige der slavischen Inschriften sind grösser andere wieder kleiner.

T. X.

DIE HEILIGEN STREITER

Der Heilige Märtyrer Demeter.

Er ist als junger bewaffneter Krieger mit gewelltem und kurzgeschorenem Haar dargestellt. Statt des auf die linke Schulter herabhängenden Helmes hat er als Heiliger einen Heiligenschein.

www.dacoromanica.ro

In der linken Hand trägt er den Schild, an der linken Hüfte hängt ein gerades Schwert, dessen Griff und Parierstange ein Kreuz bilden.

In der rechten Hand hält er einen Speer. An der rechten Hüfte hat er einen Bogen und einen Köcher mit Pfeilen. Ein kurzer roter Waffenrock mit an den Armen eng anliegenden Ärmeln mit Quasten und darüber ein Panzer mit Kragen, kurzen Ärmeln und am unteren Teile Metallplatten kleiden seinen Oberkörper. Der grünliche Mantel mit Goldtresse ist über die linke Schulter geworfen, unter der er geknotet ist. An den Füssen hat er spitze Schuhe, während der Fuss selbst bis zur Wade mit einem weissen Band umwickelt ist, das am Rücken des Fusses festgehalten wird und mit einem Ende herabhängt.

T. XI.

Der Heilige Georg.

Die Gestalt des Hl. Georg ist die eines jungen Kriegers, mit ovaler Figur. Das Haupt ist mit gelocktem Haar bedeckt, das reihenförmig angeordnet ist und von einem Heiligenschein umgeben wird. Auf der rechten Schulter befindet sich wie beim Heiligen Demeter ein umgestülpter Helm. Der blaue Waffenrock ist mit einem Panzer bedeckt, der demjenigen des Hl. Demeter ähnlich ist. Der über die Schultern geworfene rote Mantel wird auf der Brust durch zwei Ringe geschlossen.

An seiner rechten Hand, mit der er ein Schwert hält, das er mit der linken Hand auf seine Schärfe prüft, lehnt ein Speer.

An der rechten Hüfte hängt ein Bogen und ein Köcher mit Pfeilen.

Am linken Arm hängt ein befestigter runder Schild, der, nach einem asiatischen Motiv, die Sonne versinnbildlicht.

Zum Unterschied vom Hl. Demeter, trägt der Hl. Georg eng anliegende Beinkleider, an denen vorne Metallplatten befestigt sind, während um die Waden Bänder gebunden sind. Die Beschuhung ist die gleiche wie die des Hl. Demeter. Das untere Feld ist grün, der obere Grund ist blau und mit Sternen besät.

T. XII.

Der Heilige Artemie.

Das Gesicht ist länglich, oval und von einem spitzen Bart geschmückt. Die gerade Nase, die bogenförmigen Augenbrauen, der schmale und herabhängende Schnurrbart erinnern an das Antlitz des Erlösers durch die Art ihrer Ausführung. Das Haar ist durch einen Scheitel geteilt und wird im Nacken gebunden.

Von den Schultern hängt ein weichselfarbiger goldgestreifter Mantel herab, der unter der linken Achsel befestigt ist. Eine Goldtresse mit Blumenmotiven schmückt den mittleren Teil des Mantels.

Der Oberkörper des Heiligen ist in einen ärmellosen grünen Wams gekleidet, unter dem ein etwas längeres, aus Metallplatten bestehendes, kurzärmeliges rötliches Hemd hervorsieht.

Die Ärmel sind an die Arme geschmiegt und schliessen durch Manschetten, die durch eine Goldtresse eingefasst sind.

In der rechten Hand hält der Hl. Artemie ein Schwert empor, das einen mittelalterlichen Griff und Parierstange hat, in der Linken eine Scheide, auf der sich eine Goldschnüre schlängelt; an der linken Schulter hängt ein rechteckiger Schild, der an einen offenen Trog erinnert.

Unter dem Plattenhemd befindet sich ein anderes aus blauem Leinen, das mit goldenen Blumen verziert ist, mit eng anliegenden Ärmeln, die durch mit Goldtressen eingesäumte Manschetten geschlossen werden.

Er trägt eng anliegende Beinkleider, die in der Kniegegend eine Goldtresse aufzeigen.

Die Füsse sind mit rötlichen Fusslappen bekleidet, die bis unter die Kniee reichen, wo sie zwei Metallplatten aneinander schliessen und mit einer eleganten Schleife enden, die seitwärts angebracht ist.

Das Schuhwerk ist goldfarbig und spitz.

Rings um das Haupt ist der Heiligenschein durch einen dünnen weissen Streifen angedeutet.

Der Grund des Bildes ist tiefblau und im oberen Teil mit Sternen besät. Der untere Teil, der das Feld versinnbildlicht, ist grün.

www.dacoromanica.ro

T. XIII.

Der Heilige Jakob der Perser.

Haar und Bart hängen in gelockten Strähnen herab. Auf dem Kopf trägt er eine Art Tiara, die wie die gewöhnlichen Hüte einen runden Boden hat, während sich seitwärts Ecken befinden. In der Stirngegend bezeichnet ein Edelstein, eine Art Smaragd, das Kopfband.

In der Rechten hält er ein Kreuz hoch, während er mit der Linken sein auf die Schultern geworfenes Gewand zusammenschnürt, das auf dieser Seite eine gewisse Ähnlichkeit mit einer römischen Toga aufweist. Dieses Gewand ist mit Blumenornamenten geschmückt.

Unterhalb dieses Gewandes trägt er einen langen pelzgefütterten Rock mit engen Ärmeln, der auf dem Schoos mit einer breiten Tresse mit Zickzackverzierungen geschmückt ist. Dieser Rock scheint aus Wolle angefertigt zu sein.

Um freie Hände zu haben und um trotzdem dieses warme Kleidungsstück nicht entfernen zu müssen, hat er in der Ellenbogengegend Öffnungen im Ärmel, durch die er die Hände stecken kann, indem er den vorderen Ärmelteil herabhängen lässt.

Darunter trägt er ein Gewand mit schmalen Ärmeln, die um die Hände durch eine Art von Manschet ten geschlossen werden, die durch eine linear ornamentierte Tresse bezeichnet sind.

Auf der Brust ist das Gewand mit einer rechteckigen Platte geschmückt, die mit einem Edelstein verziert ist, der denen, die das Gewand umsäumen, ähnlich ist.

Der weisse Gürtel hat schwarze Querstreifen. Er erinnert an die örtlichen rumänischen Gewebe.

An den Füssen trägt er gelbliche Socken und verzierte Beinkleider, die durch einen Ring oberhalb des Knöchels an den Fuss gebunden sind.

Der Grund des oberen Teiles ist blau und mit Sternen besät, der untere Teil ist vom selben Grün wie bei den bisherigen Tafeln.

T. XIV.

Der Heilige Merkurius.

Mit leicht nach vorne geneigtem Haupt, das mit geringeltem, auf der Stirne gerade geschnittenem Haar verziert ist, mit dem runden Bart und schmalem, herabgelassenem Schnurrbart, hat das kupferne Antlitz des Hl. Merkurius das milde Aussehen des Menschen, der die Gewissheit der erfüllten Pflicht besitzt.

Unter dem roten Mantel, der über der linken Schulter zusammengebunden ist und nach der rechten Seite in ondulierten Falten oder Winkeln herabfällt, erkennt man deutlich einen Plattenpanzer mit kurzen verzierten Ärmeln. In der mittleren Gegend des Körpers ist ein Federkleid zu sehen, das den Zweck zu haben scheint, den Oberkörper und die Schultern zu schützen.

Unterhalb des Plattenpanzers fällt ein kurzer Rock mit enganliegenden Ärmeln bis über die Kniee herab.

Die engen Beinkleider sind an den Knieen mit Ringen befestigt, die zugleich auch mehrere Metallplatten halten die die Knie schützen und die sich mit anderen Platten fortsetzen, die die Schienbeine schützen sollen und die mit breiteren Ringen an die Waden gebunden sind. An diesen Ringen hängen andere Metallplatten herab, die den gleichen Zweck des Schutzes des Vorderteiles des Fusses haben und die von einem weissen Bande umbunden werden, das statt der Socken den Fuss bis unterhalb der Wade umhüllt.

In der Rechten hält er das Schwert empor, in der Linken eine Scheide die den bisher beschriebenen ähnlich ist; er ist von zwei Schnüren umgürtet, an denen an der rechten Hüfte ein kurzer Dolch, der dem Schwert gleicht, herabhängt.

Der Grund des oberen Teiles, der mit Sternen besät ist, erscheint viel dünkler als der Grund des unteren Feldes.

T. XV.

Der Heilige Eustatius Plachida.

Er ist alt und mit weissem Haar und Bart dargestellt. Sein Haar ist gelockt und kurz gestutzt, auf der Stirne ist es gerade geschnitten; von vorne gesehen ist das Antlitz des Heiligen symmetrisch

www.dacoromanica.ro

durch eine Linie geteilt, die vom Scheitel des Kopfes herabgeht, sich mit dem Haarscheitel fortsetzt, der Nasenlinie folgt und der Linie entspricht, die das Kinn in zwei gleiche Teile teilt.

Sein Oberkörper ist durch einen Plattenpanzer bedeckt, über dem sich zwei Bänder kreuzen, die sich im Mittelpunkt des Panzers treffen, wo sich ein Kreis befindet, in dem das Sonnenbild eingezeichnet ist; diese Ausführung war bei den runden Schilden nach einem uralten asiatischen Motiv üblich. Rings um die Mitte und über die Metallplatten entfaltet sich das Federkleid, das oben angeführt wurde.

Der bis über die Knie reichende kurze Rock von gelblicher Farbe hat enge Ärmel und endet mit Manschetten.

Über die Schultern hängt ein rötlicher Mantel der in der Gegend der linken Schulter durch einen maschenartigen Knoten gebunden ist.

Die an den Fuss geschnürten Beinkleider sind von blauer Farbe. Er trägt kein Schuhwerk, seine Füsse sind mit einem Band eingehüllt, aus dem die Zehen hervorsehen und das unterhalb der Knie zwei Metallplatten zusammenhält.

Das Schwert befindet sich in der Scheide an der linken Seite, an der rechten Seite befindet sich ein Medaillon, in das ein Hirsch eingezeichnet ist, der das Sinnbild der Bekehrung des Hl. Eustatius darstellt, dessen Legende zusammen mit der des Schutzherrn der Jäger des Hl. Hubertus ihrer Bedeutung wegen im Bulletin der geschichtlichen Denkmäler erschienen ist.

T. XVI.

Der Heilige Areta.

Das Antlitz des Hl. Areta hat eine gewisse Ähnlichkeit mit dem des Hl. Plachida mit dem Unterschiede, dass das Haar und der Bart nicht im gleichen Masse ergraut sind und dass das Antlitz ovaler und magerer als das des ersteren ist.

Der Panzer, der seinen Oberkörper und die Hüften bedeckt, ist nur in der Gegend des Schosses und an den Enden der Ärmel in Platten gearbeitet, während der restliche Teil aus grossen Stücken besteht, über die himmelblaue Metallbänder herabfallen.

Der von der linken Schulter herabfallende Mantel, der die bekannte Knotenschleife bildet, fällt in regelmässigen Falten den Rücken herab. Eine Ecke des Mantels zieht sich bis an die linke Seite, während ein oberer Teil sich über den linken Arm stülpt, in der gleichen Art wie das Gewand des Hl. Nikolaus.

Der Rock ist kurz und hängt bis über die Knie herab, die eng an die Beine anliegenden Beinkleider sind von blauer Farbe und mit gelben Blumenmustern verziert. An den Füssen trägt er keine Schuhe sondern nur das gelbe Band, das die Sohle und den unteren Teil des Fusses einwickelt und deren Enden auf die bereits beschriebene Weise befestigt sind.

In der rechten Hand hält er einen Speer, in der Linken das in die Scheide gesteckte Schwert. Auf der Parierstange und dem Griff des Schwertes hält er die linke Hand.

Der obere Grund der Malerei ist blau und mit Sternen besät.

T. XVII.

Der Heilige Nikolaus.

Er ist als Erzpriester dargestellt, mit der rechten Hand segnet er, mit der linken Hand hält er die Bibel, deren Umschläge mit vergoldetem Silber und vielfarbigen Edelsteienen verziert sind. Auf den Schultern trägt er den Priestermantel, dessen Falten geradlinig herabfallen, indem sie den Körper des Heiligen geschmackvoll bekleiden. Ein hoher, vorne geöffneter Kragen bekleidet den Hals und fällt schief über Schultern und Rücken. Der runde Bart und das weisse Haar umrahmen das ovale Antlitz des Heiligen.

Der weisse Bischofsrock ist durch schwarze Kreuze bezeichnet. Am Schnittpunkt der Kreuzbalken befindet sich ein rotes Viereck, das den Gegensatz zwischen der weissen und schwarzen Farbe vergrössert.

www.dacoromanica.ro

Das helle Chorhemd fällt senkrecht nach links und bildet an der rechten Seite Winkel und gebrochene Linien, da sich dort das Knie befindet.

Die goldgewebte Stola ist am Schos durch Quasten umsäumt, während die Vierecke, in die sie eingeteilt ist, durch himmelblaue und rote Edelsteine eingefasst sind.
Der Anhänger ist rhombisch und auf die gleiche Art verziert.

T. XVIII.

Der Heilige Theodor Tiron.

Der Heilige Theodor Tiron hat das Antlitz eines reifen Streiters, trägt einen kastanienbraunen Bart, der sein mageres und eingefallenes Antlitz umrahmt, dessen Backenknochen zu stark hervorgehoben sind. Die dichten Brauen und der Schnurrbart sind von dunkler Farbe. Das gelockte Haar ist durch einen Scheitel geteilt, der sich mit einer Linie, die zwischen den Brauen bis zum Kinngrübchen herabläuft, fortsetzt.

Von den Schultern hängt der gewohnte Mantel, der durch einen Knoten an der linken Schulter befestigt ist. Ein kurzärmeliger Panzer, der eng an den Oberkörper, den er schützt, anliegt, bedeckt einen Waffenrock, dessen Schösse über die Knie fallen.

Der Waffenrock ist bläulich und mit goldenen Sternen besät, hat enganliegende Ärmel und endet mit Manschetten.

In der Rechten hält er einen Speer, in der Linken den runden, metallenen Schild, der an die Sonnenscheibe des asiatischen Kultus erinnert. Die Farbe ist der der Panzerplatten ähnlich. An den Füssen trägt er goldene Sandalen. Wade und Fuss sind straff in weisse Bänder gehüllt, wie es auch bei den anderen Soldaten der Fall war.

T. XIX.

Der Heilige Agapie.

Ohne Schnurrbart und Bart, trägt der Hl. Agapie einen blonden, im Nacken gebundenen Schopf.

Das volle Gesicht und dessen milder Ausdruck zeigen die seelischen Züge des überzeugten Christen.

Ein roter Mantel, der nicht auf den Schultern wie bei den anderen, sondern vorne durch einen Knoten gebunden ist, hängt von den Schultern auf den Rücken herab.

Der Panzer, der dem Oberkörper eng anliegt, ist von zwei Winkeln gekennzeichnet, die ineinander eingeschrieben sind und mit einem Kreuz enden. Rings um die Hüften scheinen die Metallplatten ein besonderes Gewand zu bilden und gleichen den Platten, die sich um die Arme und unter den Schultern befinden.

An den Füssen trägt er rote Sandalen von gewöhnlicher Form; die Wade und Fussohle sind von hellen Bändern wie bei den anderen Heiligen umschlungen.

Zwei viereckige Metallplatten schützen das Schienbein. In der Rechten hält der Hl. Agapie den Speer, um seine Mitte schlingt sich ein aus drei schmalen Reben bestehender Gürtel, an dem ein Dolch hängt. An beiden Seiten hängen zwei Pfeilköcher, während unter dem linken Arm der vornehme Bogen hervorsteht, der diesem heiligen Streiter den Anschein der Bewaffnung gibt.

T. XX.

Die Heilige Elisabeth.

Sie trägt auf der linken Seite auf beiden Armen den Hl. Johannes den Täufer, der als Kind dargestellt ist. Dieser hat in der linken erhobenen Hand eine Phylakterie. Die Profilstellung dieser beiden Personen ist dadurch erfordert, dass sie eine symmetrische Gruppe zur Heiligen Jungfrau bilden, die auf der anderen Seite dargestellt ist.

Ein roter Mantel bedeckt ihren Oberkörper und die Hände und fällt in geraden, geschmackvollen Falten herab.

www.dacoromanica.ro

Auf dem Haupte trägt sie ein ebenfalls rotes Tuch, das mit dem Mantel vereint zu sein scheint.

Das Gewand, das statt des Rockes sich befindet, hängt bis zur Erde und lässt nur die Spitzen der Füsse hervorsehen, die mit hellroten Schuhen bekleidet sind.

Die Genauigkeit in der Wiedergabe der Linien, Winkeln und Schatten und die Ausführung der Falten, die sich rings um die Knie befinden, zeugen von dem Bestreben des Malers, so treu als möglich wiederzugeben, was er in seiner Schule lernte.

Die Stellung der Heiligen ist die einer Mutter, wie wir sie auch bei der Hl. Anna und der Mutter Gottes finden, wenn sie in dieser Lage wiedergegeben werden. Die Haltung des Kindes mit einem entblössten Fusse und einer energischen Bewegung des Kopfes und der linken Hand mit einer erhobenen Phylakterie scheint uns von seiner Mission, die es später zu erfüllen haben wird, in Kenntnis zu setzen.

T. XXI.

Die Heilige Anna.

Sie ist das Gegenstück zum Bilde der Hl. Elisabeth. Im Profil, nach links gewendet, dargestellt, hält sie den rechten Arm über die Heilige Jungfrau, die das gleiche rote Kostüm trägt, unter dem das blaue Gewand hervorscheint, das eng an den Arm anliegende Ärmel hat.

Die Hl. Anna trägt über den Schultern ein grünes Kleid, das über der Brust geschnürt ist und beim Hals einen scharfen Winkel bildet.

Das darunter liegende Gewand ist von gelblicher Farbe mit engen Ärmeln und fällt in geraden Falten rings um den Körper herab, indem es dieselben Falten um das linke Knie bildet.

Die Erklärung der Tatsache, dass der Hl. Johannes als Kind so wie Jesus auf der linken Seite dargestellt ist, liegt daran, dass die symmetrische Anordnung der Szenen mit Strenge eingehalten wurde.

Nur in einzelnen Heiligenbildern, die nur im Hause der Gläubigen verwendet werden, ist diese Regel der linken Anordnung der Knaben nicht immer beobachtet.

T. XXII.

Der Heilige Procopius.

Ein junger Krieger, mit gewelltem Haar und einem hohen Kragen um den Hals. Er trägt einen an der linken Schulter mittels einer eleganten an die Knoten unserer Kravatten erinnernden Schleife befestigten Mantel.

Über dem Panzer scheint in der Mitte ein weisses Band mit einem sichtbaren Knoten den Mantel noch enger an den Köper zu binden. Zum Unterschied von den anderen hält der Heilige Procopius mit der linken Hand den rechten Zipfel des Mantels, damit diese Hand eine Beschäftigung hat.

In der Rechten hält er einen Speer. Auf der linken Seite hängt ein langes Schwert herab.

Der Waffenrock von blauer Farbe ist am unteren Ende von einer goldenen Tresse umsäumt, von der Quasten herabhängen.

Die Knieschützer sind durch viereckige goldene Platten ersetzt, die die Waden umhüllen. Auch die Unterschenkel und die Sohlen sind eng in weisse Bänder gehüllt.

Die Sandalen sind goldfarbig.

Der Ausdruck des Gesichtes ist das der Demut, der Milde und der christlichen Güte.

T. XXIII.

Heiliger Krieger.

Nach der Inschrift scheint es sich um den Heiligen Wolf zu handeln. Zum Unterschied von den bisherigen trägt er links den Speer und in der Rechten zwei Pfeile, die Federstielen gleichen.

An dem rechten Arm hängt ein geschmackvoller Bogen, dessen Sehne aus einem weissen und roten Faden den schönen jochförmigen Bogen spannt. An der rechten Hüfte hängt ein Köcher mit Pfeilen herab, an der linken ein langes Schwert, von dem nur die untere nach rechts geneigte Hälfte zu sehen ist.

www.dacoromanica.ro

Die jugendliche Erscheinung des Heiligen hat ein mildes Aussehen, der leicht nach rechts geneigte Kopf ist von reichem und an der Stirn kurz gestutztem Haar bedeckt, das schön gewellt ist und ihm den Ausdruck von Gesundheit und ausgesprochener Stärke verleiht.

Der über den Rücken geworfene Mantel ist an der linken Schulter mit einer Feldbinde befestigt, die unter dem rechten Arm hindurchgeht.

Der aus Metallplatten bestehende Panzer hat einen breiten Kragen, um den sich ebenso wie um die Brust ein breites himmelblaues Band schlingt und eine Abwechslung zum Golde des Panzers gibt.

Eine von zwei Metallstangen eingerahmte Öffnung lässt auf dem Bauche den rötlichen Waffenrock sehen. Die Ärmel des Rockes legen sich eng an die Arme an, die Schösse sind vor den Schenkeln freigelegt, um einen raschen kriegerischen Gang zu ermöglichen.

Die hellen Beinkleider liegen an den Füssen eng an und lassen die Formen der Füsse erkennen.

An Stelle der Beschuhung umschliesst ein weisses Band den Unterschenkel, schliesst mit einer Schleife unterhalb der Wade und bedeckt auch die Fussohle.

T. XXIV.

Heiliger

Jung, von kindlichem Aussehen, mit gewelltem, in der Mitte durch einen Scheitel geteiltem Haar, das ihm in schönen Locken auf die Schultern fällt. Dieser Heilige hat eine Inschrift, deren zweite Hälfte fehlt.

An der Schulter hängt ihm ein rötlicher Mantel herab, der vorn an der Brust durch einen rhombusförmigen Knopf befestigt ist. Der Rand ist durch eine schmale Goldtresse gekennzeichnet. Unter der Brust teilt eine breite mit punktierten Rhomben geschmückte Goldtresse den Mantel in zwei Abschnitte.

Die Kleidung darunter hat enge Ärmel, die mit engen Manschetten abschliessen. Der Schoss ist mit einer breiten Tresse auf weissem Grunde geschmückt, auf dem sich rhombenförmige Linien kreuzen, die an die Verzierungen der volkstümlichen Doppelschürzen der Gegend erinnern.

Das Schuhwerk ist geschmackvoll ebenso wie das verzierte Band um den Fuss, welches der Tresse am Saume des Kleides ähnelt.

Die rechte Hand hält ein byzantinisches Kreuz, während die linke von den Falten des über die Schultern fallenden Mantels bedeckt ist.

T. XXV.

Der Heilige Sebastian.

Der Heilige Sebastian erscheint in der Gestalt eines jungen Kriegers, dessen Haupt ein wenig gegen die linke Schulter geneigt ist. Das Gesicht ist von einem kleinen kaum merkbaren Bärtchen umrahmt. Das reichliche Haar ist gegen den Nacken zu geschoren.

Der grüne Mantel hängt am Rücken, ist um den Hals gebunden und bedeckt die Schultern. Die Verbreitung gegen den Schoss zu hat augenscheinlich den Zweck, den Rücken, die Hüften und die Füsse zu bedecken.

Der Panzer scheint aus dünnen Plättchen hergestellt zu sein. Um den Hals und auf der Brust gibt eine Verbindung von blauen Platten, die einen Gürtel um den engen Brustharnisch bilden, dem Kostüm eine grössere Eleganz.

Eine sechseckige Öffnung in der Bauchgegend und eine ähnliche unterhalb der linken Schulter lassen den roten und mit Sternen geschmückten Waffenrock sehen, der den Körper unter dem Panzer bedeckt.

Die hellen Beinkleider umschliessen eng die Füsse. Die unbeschuhten Füsse sind mit einem weissen Band umwickelt, das bis zur Wade reicht.

Der Heilige hält in der Rechten an der Spitze eines Speeres ein Siegesbanner, das in zwei Streifen ausläuft und darüber ein Kreuz hat. Die rechte Hand hält einen Streitkolben mit Schweif und einem gerillten Kopf.

www.dacoromanica.ro

T. XXVI.

Der Prophet Salomon.

Der Prophet Salomon hält das Haupt nach rechts geneigt, ist mit reichlichem Haar geschmückt und trägt einen kaiserlichen Kranz. Die Erscheinung wirkt jugendlich und rundlich. Die Augenbrauen und das Haar sind schwarz. Er trägt auf dem Rücken einen roten Mantel, der in geraden Falten abfällt und an der Brust mittels eines Knopfes zusammengehalten wird.

Der rote Waffenrock mit einer breiten Tresse am Saume und einer Verzierung an den Schultern kleidet geschmackvoll den Körper.

Die Lenden umschliesst ein heller Gürtel. Die Füsse sind wie bei den anderen Heiligen mit Bändern umwunden. Um die metallenen Wadenschützer kreuzen sich zwei metallene Fäden, die hinter den Knieen zusammengebunden sind.

In der rechten Hand, die von einem engen Ärmel umschlossen ist, hält der Prophet Salomon einen Streifen mit einer Inschrift.

Die linke Hand hängt am Körper herab.

T. XXVII.

Der Heilige Sozon.

Seine Erscheinung ist anders als die bisher Geschilderten. Er ist unbeholfen in der Bewegung, einfältig und hat ungepflegtes Haar. Es scheint also, dass der Heilige Sozon von einem Gehilfen gemalt wurde, der als Maler noch nicht zur Reife gelangt war.

Das Haupt ist ein wenig nach links geneigt, scheinbar unter der Last des reichen ungeordneten Haares.

In der Rechten trägt er das Siegesbanner des Kreuzes, in der Linken ein langes Schwert, dessen Griff und Parierstange ein Kreuz bilden, wie es in den früheren Jahrhunderten üblich war.

Der rötlich gelbe unterhalb der linken Schulter mit einem Schleifknoten zusammengehaltene Mantel hängt geradlinig über der rechten Schulter herab. Auf der linken Seite bildet er mit dem Saume einen Zipfel, der sich in Zick-Zack-Falten verlängert. Der Panzer umschliesst eng die Brust, hat kurze Ärmel und in der Bauchgegend die übliche Öffnung, durch die der Waffenrock sichtbar wird. Diese Öffnung hat auch den Zweck, beim Bücken nicht zu hindern.

Der Waffenrock ist von blauer Farbe. Der Ärmel ist eng anliegend und endet mit einer von einer Goldtresse eingesäumten Manschette. Die veilchenblauen Beinkleider liegen am Fuss eng an.

Vom unteren Teil, der unbemalt blieb, sieht man die weissen Bänder, die wie bei den übrigen Heiligen Streitern den Unterschenkel umschliessen.

T. XXVIII.

Der Heilige Mamant.

Er ist eine ähnliche Gestalt wie der Heilige Sozon, aber noch unbeholfener in der Bewegung als der andere, einfältig und blass. Das Haupt ist mit kurzen Haaren bedeckt.

Der blaue Mantel hängt an einem einer Schärpe gleichenden Band von der rechten Schulter herab. Er schliesst in der rechten Ecke mit einer Reihe von Falten, die dem Saum eine bauschige Form geben.

Der Panzer ist durch eine Linie gekennzeichnet, die anscheinend der krummen Linie der Schulter folgt. Er hat die erwähnte Öffnung in der Bauchgegend und den üblichen Gürtel um die Hüften.

Der rote und mit goldenen Verzierungen geschmückte Waffenrock hat enge Ärmel.

In der Rechten hält er ein Haubayonnet, das er unbeholfen gegen die Hüfte stützt, in der Linken das Siegesbanner mit dem Kreuze an der Spitze eines Speeres.

Die weisslich gelben Beinkleider liegen enge an den Beinen an.

An Stelle der Beschuhung umschliesst ein weisses Band den Unterschenkel und die Fussohle.

www.dacoromanica.ro

T. XXIX.

Heiliger Streiter.

Die darüber befindliche Inschrift scheint sich auf den Hl. Nestor zu beziehen, der auf Ansporn des Hl. Demeter mit dem Riesen Lie kämpft. Die Kampfszene ist in den Holzkirchen Siebenbürgens und der Marmarosch sehr verbreitet[1]).

Der Hl. Nestor erscheint von vorn als junger Krieger mit in der Mitte gescheiteltem Haar. Rechts, parallel zum Körper steht ein senkrechter langer Speer, in der Linken hält er das Schwert, dessen Griff und Parierstange nach mittelalterlichem Brauch ein Kreuz bilden.

Der Panzer ist aus rhombenförmigen Platten gebildet, die in zwei Reihen die Brust und den Bauch umschliessen. Unter der Rüstung ist ein Federkleid und darunter ein blauer Waffenrock zu sehen, dessen Ärmel die Arme eng umschliessen.

Der rote Mantel über dem Rücken bedeckt die Schultern, fällt in Falten herab und ist über der Brust in einem Knoten verschlungen.

Die weissen Beinkleider liegen an den Beinen eng an; um die Knie sind zwei Ringe wie zwei Tressen zu sehen. An den Füssen trägt er goldene Sandalen, die durch Stäbchen vorn an der Fusssohle befestigt sind.

T. XXX.

Heiliger Streiter.

Er hat eine einfältige und unbeholfene Gestalt und ist wahrscheinlich von einem Gehilfen ausgeführt worden. Das Haar ist gewellt und am Nacken eng anliegend.

Mit der Rechten hält er einen langen Speer, mit der Linken den Griff eines Schwertes.

Der Panzer umschliesst den Oberkörper, der mit einem Federkleid und einem hellen Waffenrock bekleidet ist. Der gelbe Mantel hängt über den Schultern und fällt rechts in Falten herab.

Die Beinkleider sind von rötlicher Farbe und an den Waden mit zwei hellen Bändern abgeschlossen.

Die Fussohlen und die Schienbeine sind mit weissen Bändern umwunden, die unterhalb der Waden mit einer Schleife abschliessen.

SCHLUSS

Die durch die Bemühungen des Neagoe Basarab und seiner Gemahlin Despina errichtete bischöfliche Kirche in Argesch wurde am 15. August 1517 von einer Gruppe von hohen Kirchenfürsten aus dem Orient mit dem Patriarchen Theolipt aus Konstantinopel an der Spitze eingeweiht.

Der Ruf ihrer Schönheit, die in die Legende eingegangen ist, hat zu allen Zeiten unzählige Pilger und Besucher angezogen, die herkamen, um sie zu bewundern, aber auch, um vor den Gebeinen der hiesigen wundertätigen Heiligen ihre Andacht zu verrichten.

Die Meister, die auch in der Legende fortleben, gehörten einer hohen Klasse ihrer Zunft an. Die Steinmetzen handhabten vollkommen den Meissel und die anderen Steinhauerwerkzeuge. Die Maler gehörten, wie angegeben wird, der berühmten kretischen Schule an. Über allen aber schwebt der Genius des legendären Meisters Manole, dessen Opfer ihn über die Jahrhunderte erhebt und dessen Namen in bescheidener Weise durch Monogramme und Anfangsbuchstaben auf den eingangs erwähnten Grabsteinen gekennzeichnet ist.

Urkundlich durch eine eigenhändig auf dem Mörtel eingetragene Inschrift bezeugt ist der Maler Dobromir.

Neben ihm und seinen Gehilfen kann meiner Meinung nach jener Vitus (Veit) erwähnt werden, der von Radu dela Afumaţi aus Kronstadt im Dezember 1522 und im Januar 1525 berufen wurde, um « die Kirche in Argesch herzustellen und auszumalen ».

[1]) Victor Brătulescu, Biserici din Maramureş, Buc. 1941 passim.

www.dacoromanica.ro

Neben den für die Verteidigung des Landes und des Fürstenthrones geführten Kämpfen verstanden es unsere Vorfahren, auch Kunstwerke zu schaffen, die die Jahrhunderte überdauert haben. Die häufigen Anforderungen und Berufungen sächsischer Meister von jenseits der Berge bezeugen die engen Beziehungen, die zwischen den Rumänen diesseits und jenseits der Karpathen bestanden. Eine ständige Berührung mit dem Westen durch die beiden Mittelpunkte Kronstadt und Hermannstadt, aber auch die Berührung mit der Kunst von Byzanz und der Balkanhalbinsel wurde aufrechterhalten.

Bei Studien, die ich in der letzten Zeit in der Kirche des Klosters Snagov vornahm, habe ich das Monogramm des Meisters Manole auch auf dem Grabe des Udrea vorgefunden, der am 14. November 1552 von Mircea Ciobanul bei Onceşti getötet wurde. Er war der Sohn des Hofmarschalls Dragomir und dessen Gattin Eufrosina [1]).

Die Verzierungen des Kreuzes im Felde des Steines, die Anordnung der Initialen des Manole, die Rosette am Fusse des Kreuzes sowie die Buchstabenführung berechtigen zu der Meinung, dass der berühmte Meister Berufungen erhielt, auch anderswo als nur in der Gegend zu arbeiten, wo sein Ruf begründet war.

Angesichts des Materials, aus dem der Stein gearbeitet ist und angesichts des Umstandes, dass Meister Manole im ganzen Lande als unübertroffener Meister seiner Kunst bekannt war, erhielt er vielleicht — und dies erscheint mir sehr glaubwürdig — die Ausmasse des Steines und den Text der Inschrift und führte die Arbeit in seiner Werkstatt in der Berggegend im Gebiete Argeş oder im Kreise Câmpulung aus, wo dergleichen Material in Überfluss vorhanden ist.

Zur Vervollständigung der Belege gebe ich auch diesen in der Werkstatt des berühmten Meisters Manole gearbeiteten Stein wieder.

Die Rosette ist hier am Fusse des Kreuzes angebracht zum Unterschied vom Steine in Argeş, wo sie sich an der Spitze des Kreuzes befindet. Sie hat eine grosse Ähnlichkeit mit der Rosette auf dem Grabstein der Stana, der Tochter des Neagoe Basarab. Die Rosette besteht aus einem Kreis, in dem sich 8 in Gruppen von je 2 um den Mittelpunkt aufgestellte Quadrate befinden, deren Seiten wie Radien des grossen Kreises erscheinen. Ein kleiner Kreis mit demselben Mittelpunkt verbindet die erwähnten Radien und ergänzt die Linienverzierung der Rosette.

Bei der Rosette der Stana (Sofronie) fehlt der grosse Kreis.

Elemente der örtlichen Kunst, aufgefrischt durch Neuerungen aus dem Westen und aus Byzanz und ausgelegt von unserem Genius bilden unsere Originalität auf diesem alten rumänischen Boden.

[1]) Victor Brătulescu, *Mănăstirea Snagovul*, p. 7. Auszug aus der Zeitschrift « Şcoala şi Viaţa Ilfovului ».

www.dacoromanica.ro

GLI AFFRESCHI DI CURTEA DI ARGEŞ

RIASSUNTO

PREFAZIONE

Gli avvenimenti di questi ultimi anni, e specialmente gli uomini mi han impedito di pubblicare il presente lavoro al quale già da diversi anni mi ero dedicato.

Le note a carattere storico e le spiegazioni che ho aggiunte faciliteranno al lettore la comprensione delle condizioni nelle quali sono stati eseguiti gli affreschi della chiesa di Neagoe Basarab di Argeş, e le tavole a colori possono essere utili ai pittori di cose sacre per rendersi conto del carattere e dei colori in cui sono dipinti i santi ed i donatori delle nostre chiese.

Una parte di questi affreschi fu asportata da Leconte de Noüy e portata in Francia, una gran parte fu distrutta prima di essere staccata, una piccola parte si trova nel museo vescovile di Curtea de Argeş ed un'altra nel museo di arte religiosa e forma l'oggetto del presente studio. Credo opportuno ricordare che il famoso Mastro Manole, quello ricordato nella bella leggenda del monastero di Curtea de Argeş, è vissuto al tempo di Neagoe ed ha lavorata la parte in pietra della chiesa.

Considero il mio dovere di singraziare ancora una volta tutti quelli che hanno contributo alla pubblicazione, in queste condizioni, del mio lavoro : S. E. Prof. M. Antonescu, Vice-Presidente e Presidente ad interim *del Consiglio dei ministri,*

S. E. il generale N. Stoenescu, ministro delle Finanze,

e Sgr. Mircea Cancicov, ex-ministro, i quali mi hanno accordato il loro concorso sia materiale che morale.

Non posso dimenticare nello stesso tempo tutti quelli che mi hanno incoraggiato, come anche tutti gli artiziani della « Imprimeria Naţională » e della « Fabrica de Timbre », il cui contributo si è aggiunto in ogni momento durante il lavoro di questa pubblicazione.

VICTOR BRATULESCU

www.dacoromanica.ro

INTRODUZIONE

Sulla magnifica chiesa fondata ad Argeş dal Voivoda Neagoe Basarab, son fiorite e si sono sviluppate, fin dal secolo XVI, numerose leggende.

Le ricchezze con cui il generoso principe ha coperto la sua stupenda chiesa han fatto nascere la credenza che il voivoda avesse, con la costruzione di essa, esaurito il suo tesoro ed era deciso ad interromperne i lavori, quando la principessa, sua moglie, offrì i suoi gioielli perchè il sacro locale potesse essere terminato.

Parallelamente però, a questa leggenda, ed in certo qual modo in correlazione con essa, il popolo ne ha creata un'altra più poetica, nella convinzione che per un così magnifico lavoro fosse necessario un artefice eccezzionale: mastro Manole, che, per amore della sua arte, sacrificò quanto aveva di più caro sulla terra, la giovane moglie.

Alla base di questa leggenda sta una antichissima credenza di origine sud-est europea ed armena, e cioè che per placare gli spiriti maligni che avrebbero fatto crollare la nuova costruzione, si doveva sacrificar loro un'essere vivente. In alcuni luoghi, questo doveva essere la prima persona che si sarebbe avvicinata alla nuova costruzione o che sarebbe passata per prima sul nuovo ponte appena terminato, come è il caso dell'uccello Sahak della leggenda armena dallo stesso nome.

Per gli studiosi di questi problemi folcloristici diamo un breve riassunto di questa credenza popolare, cantata e raccontata durante i secoli e che ha dilettata la gioventù di tante generazioni da molto tempo passate.

Pe Argeş în jos,	*Per l'Argeş in giù*
Pe un cal frumos	*Sul suo bel cavallo*
Negru Vodă trece	*Negru Vodă se ne va*
Cu tovăraşi zece	*Con dieci compagni*
Nouă meşteri mari	*Nove grandi operai*
Calfe şi zidari	*Muratori ed aiuti*
Cu Manole zece	*Con Manole dieci*
Care-i şi întrece . . .	*Fra tutti il migliore . . .* [1]).

Così dice la leggenda, in versi che Vasile Alecsandri ha rimaneggiati, e che i nostri vecchi cantori popolari di tutti i tempi hanno cantato come han cantate le gesta dei grandi antenati.

La costruzione voluta da Neagoe Basarab non procedeva: le mura costruite durante la giornata « la notte crollavano », il principe era molto afflito di ciò e minacciava di murare vivi i muratori se non avessero saputo continuare il lavoro.

Si fa dunque strada l'idea che un essere vivente doveva essere murato nella costruzione.

Un sogno svela il mistero: il migliore dei lavoratori sogna che i muri non potranno essere elevati se non sarà sacrificata la prima donna, figlia o moglie dei muratori, che il giorno dopo si avvicinerà al monastero. Manole racconta ai compagni il suo sogno e li fa giurare din non svelarlo ad alcuno.

[1]) V. Alecsandri, Poesii populare ale Românilor, Bucarest 1866, pp. 186—192.

www.dacoromanica.ro

I compagni però non mantengono la parola data, poichè il loro amore terreno è più forte del loro ideale, simbolizzato nell'opera d'arte che sono stati chiamati a creare.

Mancando al loro giuramento, gli altri nove avvisano le mogli e le figlie di non avvicinarsi in quella giornata alla costruzione; solo mastro Manole rispetta la sua promessa e tace.

Ignara di quanto l'aspetta, la moglie di Manole prepara il pranzo per il marito e si reca a portarglielo. Di su, dalle impalcature, Manole la vede venire e si addolora, il cuore gli si spezza dal dolore e l'amore umano ha il sopravvento. Rivolge una fervida preghiera al cielo perchè mandi una gran pioggia:

«O ploae cu spume	*Una pioggia a rovesci*
Cum n'a fost pe lume . . .	*Come non è mai stata nel mondo . . .*

Iddio ascolta la preghiera, ma ogni impedimento è vano. Il suo dovere di buona moglie spinge la donna a continuare la via. L'egoismo degli altri «muratori ed aiuti» si vede dalla gioia con la quale aspettano che essa si avvicini. Vinto dal dolore, mastro Manole cede; mura egli stesso la moglie e solo allora il lavoro può essere terminato, alla gran gioia del principe e donatore.

La giustizia divina, però, aspetta i compagni che non han mantenuta la parola. Dall'alto della cupola, nella loro superbia, essi dichiarano di poter costruire una chiesa anche più bella di quella che han appena terminato.

L'ideale artistico era raggiunto, la maledizione per il giuramento non mantenuto li perseguitava. Manole non aveva più per che vivere dopo che, col sacrificio di quanto aveva di più caro, aveva raggiunto il culmine della sua arte e soddisfatto all'ordine del principe ed alla volontà di Dio.

La morte di tutti è decretata. Sono tolte le impalcature che li univano alla terra; le deboli ali di assicelle con le quali tentano di vincere le leggi della natura non li sostengono e, precipitati a terra, si perde di loro anche il ricordo del nome. Solo si conserva quello di mastro Manole, il grande costruttore, il cui nome è rimasto alla fontana che anche oggi lo ricorda.

In una delle sale del palazzo che si trova nel cortile, venne dipinta questa bella leggenda popolare.

Leggende simili sono: quella che si riferisce alla costruzione del ponte Arta in Macedonia, quella della fortezza di Scutari in Serbia [1]), dell'Escuriale di Madrid, ed ai giorni nostri possiamo ricordare il sacrificio di un vitello alla posa della prima pietra per il palazzo dell'amministrazione Finanziaria di Craiova. Benchè non sia in diretta relazione con la nostra leggenda, tuttavia, dato il sacrifizio umano che ne sta alla base, ricorderemo brevemente anche la leggenda armena dell'uccello Sahak.

L'uccello Sahak. Vi era una vedova che aveva un solo figlio, Sahak. La donna faceva le sue faccende mentre il bimbo giocava presso una vicina con altri bambini.

Un giorno la donna aspettò invano per tutta la giornata il figlio. Impensierita per il ritardo, la povera madre, verso sera andò a cercarlo, gridando senza posa: Sahak, Sahak, Sahak, ma non li rispondeva che l'eco lontana: Sahak, Sahak, Sahak.

Che era successo? Proprio in quel giorno era stato terminato un ponte ed i muratori aspettavano il primo essere vivente che l'avrebbe attraversato per sacrificarlo agli spiriti maligni che avrebbero potuto distruggere il ponte. Il bimbo, ignaro, fu il primo ad attraversarlo e fu sacrificato. La madre invano lo cercò ed avrebbe continuato a cercarlo, se Iddio, mosso a pietà della donna, non l'avesse trasformata in uccello.

Nessuno può vedere questo uccello che fugge quando le si avvicina un essere umano, ma tutti sanno che è l'uccello Sahak il cui doloroso grido si sente risuonare per le valli ed i campi: Sahak, Sahak, Sahak [2])!

LA CHIESA DI NEAGOE

Di quello che fu una volta lo stupendo monastero di Neagoe Basarab, oltre agli affreschi di cui diamo più avanti la descrizione, si sono conservate ancora le antiche iscrizioni e le vecchie pietre

[1]) *Idem*, p. 195.

[2]) Secondo Fr. Macler, *Légendes arméniennes*. Victor Brătulescu, *Legende armene* nell'Universul Literar, 1928. *Idem* Curtea-de-Argeş, 1941. H. Dj. Siruni, *Anuar de cultură armeană*, Bucarest, 1941, p. 247.

www.dacoromanica.ro

tombali ricoprenti delle ossa che, a causa delle riparazioni eseguite durante i secoli, coprono talvolta delle ossa diverse da quelle a cui erano state destinate.

Le tombe erano state profanate molto tempo prima dei restauri di Leconte de Noüy, poichè quando vennero aperte, il 22 maggio 1883, nella tomba di Platonida, nome che la principessa Despina aveva preso nel momento in cui cominciò la sua vita monastica, fu trovato un pezzo della pietra tombale di Radu dela Afumaţi, in cui erano ricordate le venti battaglie sostenute contro i Turchi da questo corraggioso principe [1]).

Neanche il luogo dove erano collocate le pietre non era più quello descritto particolareggiatamente da Gr. Tocilescu [2]).

1. *La pietra tombale di Neagoe* è ornata da 10 piccole rosette scolpite linearmente. Quattro sono situate ai quattro angoli, attorno ad un'altra rosetta scolpita a squame ricordante un fiore di girasole; il centro di questa rosetta è scolpito radialmente, ed i raggi prendono la forma di un'elica attorno alla quale una serie di petali sono come i fitti raggi di una ruota; il cerchio esterno è formato da una grande quantità di petali disposti tutti all'intorno.

Nel resto del campo la pietra è ornata da una croce decorata con un motivo lineare intrecciato. La base della croce si appoggia su due brevi piedi che formano come uno sgabello. Fra i bracci della croce quattro medaglioni con i monogrammi: Is, Hs, Ni, Ka.

Nei medaglioni sono iscritti due quadrati i cui lati si incrociano in una stella ad otto punte; sotto la base della croce una iscrizione cela il nome del famoso mastro Manole chiamato «servo di Dio».

Sotta questa base è schizzato un teschio, fra due rosette più piccole. Da una parte e dall'altra della sbarra verticale della croce sono scolpite la canna con la spugna e la lancia.

L'iscrizione marginale ha il seguente contenuto, secondo la traduzione del compianto prof. Iorga [3]):

« *È defunto il servo di Dio Io Neagoe Voivoda signore di tutta la Valacchia e delle parti danubiane, nel mese di settembre 15 giorni, anno 7029* [3]), *ciclo solare 26, ciclo lunare 15, fondazione 18, ha regnato 9 anni e mezzo. E prego quelli che Iddio vorrà che vengano dopo di noi, di custodire questo piccolo rifugio e ricovero delle mie ossa perchè rimanga inviolato* » (fig. 1).

Gli sbagli nelle date scolpite in questa pietra e che il prof. Iorga fa notare, mostrano che essa fu collocata più tardi o per lo meno le date furono scritte più tardi.

MASTRO MANOLE

Il monogramma sotto la croce ci svela però un enigma. Esso ci dà il nome del mastro Manole, nome che troveremo pure sulla pietra tombale di Despina e dei suoi tre figli come pure su quella della cosidetta «jupâneasă» (moglie di boiardo) del metropolita Anania.

Non conoscendo il significato di queste abbrevviazioni, gli scultori posteriori, dell'epoca di Matei Basarab, ne riprodurranno i segni senza rendersi conto di quello che vogliono dire, così come riprodurranno senza conoscerne il significato l'abbreviazione Г̃ А̃ che vuol dire ГЛАВА АДАМА (capo di Adamo) scolpita alla base delle croci sulle pietre tombali delle fig. 1, 4, 6, 7 e 11, di Despina, della «jupâneasă» e dei tre bimbi di Neagoe già ricordati.

Lo scalpellino del 1640 riprodurrà, senza saperne il senso e senza che vi abbiano un significato ДД. ДД e КК. КК copiandoli, questi ultimi, dalla pietra rappresentata alla fig. 13.

Quegli che ha scolpita la pietra tombale di Chiajna, moglie del «mare armaş» (gran dignitario di corte) Ivaşcu, nel 1642, ha copiato esso pure М̃. Л̃. Р̃. Б̃. Г̃. А̃. cioè: «*Manole, servo di Dio*» «*Capo di Adamo*». (Fig. 16).

Su questa questione siamo i primi a richiamare l'attenzione, per lo meno per quanto riguarda le iscrizioni delle pietre tombali ricordate, poichè tutti quelli che le hanno studiate fin'ora non si

[1]) Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mânăstiri, schituri şi biserici de ţară*, Memorie dell'Accademia Romena, Seduta del 1 aprile 1896, Bucarest, p. 162.

[2]) *Idem*, p. 263.

[3]) N. Iorga, *Inscripţii din Bisericile României*, Bucarest, 1905, p. 146. Fr. Jaffé, *Die Bischöfliche Klosterkirche zu Curtea de Argeş in Rumänien*, Berlino, 1911, allegato p. 9.

www.dacoromanica.ro

sono occupati che dell'iscrizione riferentesi a quello che sotto di esse era seppellito, non anche degli altri segni e nomi che compaiono su di esse. Per analogia con altre iscrizioni di altre pietre tombali si potrebbe ritenere che le iniziali М e Л rappresentano il nome degli evangelisti Marco o Matteo e Luca. Mancano però gli altri due: Matteo o Marco e Giovanni e per conseguenza l'ipotesi non può essere sostenuta.

Si potrebbero ancora discutere le iniziali К҃. Х҃ К҃, che potrebbero essere interpretate come le abbreviazioni dell'invocazione: Kirie, Hristos, Kirie. Credo però che esse nascondano piuttosto i nomi degli aiutanti di mastro Manole.

La figura di questo leggendario mastro Manole, prende dunque un principio di documentazione storica, e si può vedere come la sua leggenda, come d'altra parte tutte le leggende a carattere storico, si basi su di una realtà.

Diamo una lista delle pietre sulle quali compaiono le inziali ricordate, e la forma in cui compaiono.

1. Pietra di Neagoe (fig. 1, 2) М҃. Л҃. Р҃. Б҃. « Manole rabu Bojiiu » « Manole servo di Dio ».

2. Pietra di Despina (Platonida) (fig. 3, 4) М҃. Л҃. Р҃. Б҃. Г҃. Ꙗ҃.

3. Pietra della pretesa « jupâneasă » del metropolita Anania М҃ Л҃. Р҃. Б҃. К҃. Х҃. К҃. Г҃. Ꙗ҃. (fig. 11).

4. Pietra della tomba di Angelina МЛ҃ РБ҃ ГЛ҃ ꙖМ҃, di Pietro МЛ҃ РБ҃ ГЛ҃ ꙖД҃ e di Giovanni МЛ҃ РБ҃ ГЛ҃ ꙖД҃ (fig. 7).

Imitando i segni delle pietre tombali dell'epoca di Neagoe, senza rendersi conto del loro significato, lo scalpellino che ha lovarato la pietra tombale di Chiajna, « jupâneasă » di Ivaşcu, nel 1642, riproduce i segni М҃. Л҃. Р҃. Б҃. Г҃. Ꙗ҃.

Nel medaglione nel quale è iscritta la croce bizantina della tomba di Radu dela Afumaţi, una timida mano ha tracciato, allora o più tardi: МХ che può essere Manole nel caso in cui Х sia una Н tracciato goffamente, oppure Mihai nel caso in cui Н = И in seguito al cambiamento della sbarra orizzontale fra le due sbarre verticali.

La pietra sulla tomba di Despina che da monaca aveva preso il nome di Platonida ed era morta a Sibiu, donde venne portata a Curtea-de-Argeş dal metropolita Anania, è meno artisticamente decorata. L'iscrizione marginale, composta di lettere più grandi è del tipo delle altre, è lavorata meno abilmente e con minor finezza. La croce nel campo è scolpita semplicemente come pure la rosetta grande nello spazio vuoto sopra la croce. I monogrammi fra i bracci della croce ricordano lo stesso mastro Manole.

L'iscrizione sulla pietra di Platonida ha il seguente contenuto:

« *È morta la serva di Dio principessa monaca Platonida ed è spirata a Sibiu nell'anno 7062 (1554), mese gennaio 30 giorni. E dopo due anni l'ha portata qui sua santità il metropolita Ananie* » [1]).

I monogrammi fra i bracci sono quelli già ricordati МЛ. « Manole », Р.Б. РѦБЪ БОЖЮ. « servo di Dio ». (Fig. 3).

Credo di poter affermare, senza paura di allontanarmi troppo dalla verità, che il mastro Manole doveva saper scrivere, poichè adoperava le iniziali invece dei segni lapidari adoperati correntemente in quel tempo degli scalpellini.

La pietra di Radu di Afumaţi, ricostruita solo quando la chiesa venne rifatta nel 1835, è decorata all'intorno con un motivo lineare che inquadra l'iscrizione marginale; nel campo ha un'iscrizione che ricorda le gesta di questo genere di Neagoe. Riprodotto in atteggiamento eroico, a cavallo, con la mazza in mano, col mantello svolazzante sulle spalle, esso ricorda una antichissima tradizione locale. Questa figura sulla pietra tombale dell'eroe, è intimamente connessa al culto dell'eroe tracio, ricordato nelle favole popolari e nelle icone di San Giorgio. Esso ricorda pure l'eroe Sigfried delle leggende tedesche.

Nella tradizione dei nostri antichi scultori si è conservata la tradizione di riprodurre gli eroi morti in lotta sotto le sembianze dell'eroe tracio. Così è rappresentato pure Albu Golescu, morto a 23 anni in una eroica lotta per il suo signore come descrive così suggestivamente l'iscrizione di Vieroş, e così pure Stroe Buzescu, seppellito a Stăneşti di Vâlcea, morto in seguito alle ferite riportate nella lotta contro il nipote del Kan dei Tartari.

[1]) N. Iorga, *op. cit.* p. 151.

www.dacoromanica.ro

Due pietre anepigrafi, delle quali una è decorata con una croce bizantina scolpita linearmente, e l'altra con una rosetta floreale, accompagnata da altre più piccole, scolpite sempre linearmente, ricordano la pietra di Neagoe Basarab e la mano di mastro Manole la cui modestia non gli ha fatto lasciare che quelle poche traccie di firma a cui abbiamo accennato. Quegli che più si è avvicinato alla verità storica, portando la discussione sul mastro Manole, è Spiru Ceganeanu, che, in base alle ricerche fatte da Odobescu e Tocilescu ed alla rassomiglianza fra l'ornamentazione delle pietre di Bistriţa con quelle di Curtea-de-Argeş, mette in relazione i nomi di « Mane meşter » della cornice attorno alla porta di Bistriţa con quello del mastro Manole di Argeş, prendendo in questo modo un punto di vista contrario alle deduzioni di Odobescu, il quale vede nel « Mane meşter » di Bistriţa del sec. XV il Manea, capo muratore del monastero di Hurezu di Brancoveanu.

Le iscrizioni della facciata principale che stanno ai lati della porta d'ingresso, ricordano Neagoe Basarab, il fondatore della chiesa [1]), e Şerban Cantacuzino, che l'ha fatta restaurare nel 1682 [2]).

Una pietra tombale fissata nel muro meridionale dell'altare parla del monaco Partenie, morto nel 1798, all'epoca del primo vescovo d'Argeş, Iosif [3]).

Una iscrizione in colore rosso, del 1761, su quello stesso muro, ricorda i pittori Stan e Iacov, figli del prete Radu. Sono aggiunte pure le parole del salmo: « terra e cenere » che stanno a ricordare l'effimerità dell'uomo [4]).

L'opinione di Tocilescu, che la pittura della chiesa sia stata rifatta « almeno in parte » potrebbe essere confermata dal fatto che una parte dei santi dei quali ci occupiamo, è assolutamente diversa, come fattura, dagli altri (tavole XXVII e XVIII).

Una iscrizione aggiunta dal vescovo Iosif nel 1795, ricorda la data della fondazione del vescovato di Argeş [5]).

La costruzione di questa stupenda chiesa, destinata quale sepolcro che raccogliesse le spoglie dei principi e delle loro famiglie, fu anche una compensazione per gli abitanti di Argeş in seguito al trasferimento della capitale a Târgovişte, dove Neagoe fece costruire un'altra cattedrale che venne consacrata nel 1520. Una eguale spietata sorte toccò però anche a questa cattedrale che Lecomte de Noüy abbattè per restaurarla fino alle fondamenta.

La chiesa di Curtea-de-Argeş fu costruita in stile bizantino, come architettura, con molti ricordi di stile orientale ed armeno nelle decorrazioni ed armeno-cretense per quanto riguarda la pittura.

Gli operai che l'hanno costruita furono abilissimi, dei veri artisti, e certamente anche il donatore Neagoe deve aver imposto il suo gusto.

Si può quindi fare un ravvicinamento fra gli artisti in pietra con a capo il mastro Mane ed i pittori con a capo Dobromir, che hanno lavorato a Bistriţa od anche in altre chiese dell'epoca.

Essa fu terminata ed inaugurata con gran pompa nel 1517, quando era però solo parzialmente dipinta. Neagoe non potè vederla terminata, morto ancora giovane.

A dipingere la chiesa Neagoe aveva chiamato Dobromir, quello che nel 1519, assieme a Dumitru e Chirtop dipingerà la chiesa di Bistriţa, eretta dai fratelli Craiovescu, Barbu, Pârvu, Danciu e Preda [6]).

Quegli che doveva finire la pittura era ii genero di Neagoe e Despina, il prode Radu di Afumaţi, marito di Ruxandra, figlia del principe. Radu chiama il pittore Dobromir, il quale come dice l'iscrizione, termina il lavoro nel 1526.

Alla consacrazione della chiesa han preso parte i grandi gerarchi della chiesa orientale, a capo con il patriarcha di Costantinopoli, il 15 agosto 1517.

Gabriele il Proto, che era stato presente alla consacrazione, ci dice:

« *La chiesa di Neagoe Basarab non è cosi grande come quella di Salomone e neppure come la chiesa di Santa Sofia costruita dall'imperatore Justiniano come bellezza però, è meglio di esse* » [7]).

[1]) Sp. Cegăneanu, *Ceva cu privire la Meşterul Manole*, Bolletino della Commissione dei Monumenti Storici, anno III, pp. 44—46.

[2]) Gr. Tocilescu, *Curtea-de-Argeş*, pp. 33 e 34.

[3]) *Ibidem*, p. 52.

[4]) *Ibidem*, p. 53.

[5]) *Ibidem*, p. 54. Fr. Jaffé, *op. cit.*, pp. 6 e segg.

[6]) *Ibidem*, p. 27.

[7]) St. Meteş, *Zugravii bisericilor româneşti*, in « Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice », sezione per la Transilvania, 1926—1928, Cluj, 1928, p. 27.

www.dacoromanica.ro

Paolo di Alep, che l'ha visitata nel gennaio 1657 assieme al patriarca Macarie, scriveva:

« *Avevo sentito da molti che in questa regione della Valacchia si trovava un monastero la cui bellezza archittettonica non aveva pari. Avevo pure sentito da alcuni mercanti greci che facevano il commercio con la Francia e Venezia, che là non vi è niente che le rassomigli; essa si chiama il monastero di Argeş* ».

Domandando l'autorizzazione per visitare questa chiesa a Costantino Şerban, principe della Valacchia, questi gli rispose che non vi andrà solo ma accompagnato dal patriarca.

« *Quando la chiesa fu terminata, essa rimase senza rivali, per lo meno per la bellezza esterna come ho visto io, poichè l'esterno è molto più bello che l'interno. Tutte le sculture e gli ornamenti delle pareti e delle torri di questa chiesa sono coperte di oro e di lapislazzuli e con tutti i colori possibili . . . In tutti gli intervalli fra le colonne vi è una pittura di una bellezza sorprendente, dipinta da ambedue le faccie da artisti cretensi . . . Sulla punta della cupola è dipinto il nostro Signore Gesù Cristo, la corona è d'oro fino* » [1]).

Le cronache del tempo ricordano per due volte il pittore tedesco Veit e Vitus, il 16 dicembre 1522 ed il 23 gennaio 1525, quando Radu Vodă lo chiama da Braşov, perchè « *gli aggiusti e dipinga la chiesa di Argeş* » [2]).

Gli stupendi affreschi di Dobromir e dei suoi aiutanti han decorato le pareti della chiesa di Neagoe Basarab fino al giorno in cui Lecomte de Noüy, che per restaurarla ha rifatta tutta la chiesa, li ha fatti staccare. Rendendosi però conto del loro valore, l'architetto francese ha conservati quelli che gli parevano più importanti, salvando, almeno in questa maniera, quello che la furia del rinnovamento stava per distruggere.

Alcuni, secondo delle affermazioni attendibili, han preso la via della Francia, altri sono conservati nel museo di Curtea-de-Argeş (fig. 21, 22, 23) ed altre nel museo della Commissione dei Monumenti storici di Bucarest.

Riproduciamo un certo numero di affreschi rappressentanti le figure dei donatori e delle loro famiglie come pure alcuni santi. Dalla sfilata dei donatori mancano i genitori di Despina, Ioan ed Elena Brancovici [3]), che sono stati conservati solo in piccolo, in copia. Perchè si possa fare un confronto tra l'imperizia di quello che li ha copiati e l'abilità del pittore, riproduciamo pure questi ritratti (Fig. 24, 25, 26, 27).

Nel suo assieme la pittura della chiesa vescovile di Neagoe è lavorata su di un fondo verde nella parte inferiore ed azzurro più o meno cupo nella parte superiore che occupa i due terzi dello spazio; il fondo verde vuole rappresentare i prati, quello azzurro il cielo e le stelle.

Il professore Ştefănescu considera e senza dubbio con ragione, che gli affreschi della chiesa non sono tutti del XVI secolo. Egli fa pure delle precisioni sugli affreschi di quest'epoca e su quelli posteriori [4]). Credo però che fra i ritratti del XVI secolo dobbiamo aggiungere anche quelli di Radu Paisie e del suo figlio, Marcu.

Sempre allo scopo di dare un'idea per quanto possibile più completa riproduciamo pure una veduta del monastero di Curtea-de-Argeş, dovuta a Fr. Stork nel 1867, per l'esposizione di Parigi, come pure l'acquerello dello svizzero Trenk, quello che ha accompagnato Al. Odobescu nella visita fatta al monastero nell'anno 1860.

CONCLUSIONE

La chiesa vescovile di Argeş, costruita per volontà ed a spese di Neagoe Basarab e di sua moglie Despina, fu consacrata il 15 agosto 1517 da un sinodo di alti gerarchi della chiesa orientale, con a capo il patriarca Theolipt di Costantinopoli.

[1]) *Ibidem*, p. 28. L'affermazione di Paolo di Alep riguardante i pittori cretensi che avrebbero lavorato in questa chiesa meriterebbe di essere studiata, cercandosi il maestro dal quale ha imparato Dobromir.

[2]) *Ibidem*, p. 29.

[3]) Marcello Romanescu, *Neamurile Doamnei lui Neagoe Vodă*, Craiova 1940, Albero genealogico.

[4]) I. D. Ştefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1932, p. 109.

www.dacoromanica.ro

La fama della sua leggendaria bellezza ha attirato in tutti i tempi numerosi pellegrini e visitatori, che venivano ad ammirarla ed a pregare sulle reliquie dei Santi ivi raccolte.

I costruttori, anche essi passati alla leggenda, furono dei veri artisti nel loro mestiere. Gli scultori conoscevano alla perfezione i segreti del loro lavoro, ed i pittori sembra che appartenessero alla famosa scuola cretense. Su tutto domina il leggendario genio di mastro Manole, il cui sacrificio lo rese immortale ed il cui nome è modestamente ricordato nei monogrammi ed iniziali scolpiti sulle pietre tombali, di cui abbiamo già parlato.

Pittore fu Dobromir, come dice l'epigrafe scritta dalla sua stessa mano sull'intonaco fresco.

Assieme ad esso ed ai suoi allievi, credo che si possa ricordare quel Vitus (Veit) chiamato da Braşov da Radu di Afumaţi, nel dicembre 1522 e gennaio 1525 « per aggiustare e dipingere la chiesa di Argeş ».

Fra le lotte sostenute per la difesa del paese e del trono, i nostri antenati han saputo creare anche delle opere d'arte che affrontano i secoli. Il fatto che i mastri sassoni di oltre i monti fossero stati chiamati spesse volte a collaborare in questi lavori mostra gli stretti legami che univano i Romeni da una parte e dall'altra dei Carpazi; attraverso dei centri come Braşov e Sibiu è conservato il contatto con l'occidente, come pure, ed in egual misura, è conservato il contatto con l'arte bizantina e della Penisola Balcanica.

Continuando negli ultimi tempi le mie ricerche nella chiesa del Monastero di Snagov, ho potuto constatare il monogramma del mastro Manole anche sulla pietra tombale di Udrea, figlio del Postelnic Dragomir e di sua moglie Eufrosina. Udrea fu ucciso dal principe Mircea Ciobanul, il 14 novembre 1552 [1]).

L'ornamentazione della croce, la distribuzione delle iniziali di Manole, la rosetta scolpita nel registro inferiore, la forma dei caratteri, tutto ciò ci impone la conclusione che il mastro Manole era chiamato a lavorare anche in altre regioni, lontane dal centro della sua attività. Non è però impossibile — e, dato il materiale in cui è lavorata la pietra tombale, questo pare anzi naturale — che il mastro Manole ricevesse le dimensioni del monumento ed il testo dell'iscrizione funeraria per esecurtarli nel suo studio qualche parte nella regione montana di Argeş o di Câmpulung.

Riproduciamo anche questa pietra tombale per completare la documentazione.

La rosetta scolpita nel registro inferiore della croce, a differenza di quelle di Argeş, scolpite nel registro superiore, rassomiglia molto a quella scolpita sulla pietra tombale di Stana, figlia del principe Neagoe Basarab.

Questa rosetta è costituita da un cerchio nel quale sono iscritti otto quadrati, collocati due alla volta, verso il centro, in modo che costituissero i raggi del cerchio grande.

Un cerchio più piccolo, con lo stesso centro riui isce questi raggi e completa l'ornamentazione lineare della rosetta. Alla rosetta scolpita sulla pietra tombale di Stana (Sofronia) manca il cerchio grande.

Elementi di arte locale, rinvigoriti dalle ispirazioni occidentali o bizantine, ed intepretati dal genio artistico locale, ecco quello che forma l'originalità nostra su questa antica terra romena.

[1]) Victor Brătulescu, *Mănăstirea Snagovul* (il monastero di Snagov), p. 7. Estratto della rivista « Şcoala şi Viaţa Ilfovului ».

www.dacoromanica.ro

LES FRESQUES DE CURTEA-DE-ARGEŞ

RÉSUMÉ

PRÉFACE

Les circonstances, mais surtout les hommes se sont opposés à la publication des planches suivantes, prêtes depuis quelques années déjà.

Les notes à caractère historique et les explications accompagnant chaque planche aideront le lecteur à comprendre les circonstances dans lesquelles ont été exécutées les fresques de l'église du prince Neagoe, d'Argeş. La présentation des planches en couleurs facilitera aux peintres d'églises les travaux de cette sorte par la reproduction des saints et des donateurs dans les couleurs usitées dans nos églises.

Une partie de ces fresques ont été transportées en France par Lecomte de Noüy, une grande partie ont été détruites avant d'être enlevées ; quelques unes se trouvent à l'évêché de Curtea-de-Argeş et quelques autres sont au Musée d'Art Religieux et forment l'objet de ce volume.

C'est, je crois, le moment de rappeler que le fameux maitre-compagnon Manole, de la belle légende du monsatère d'Argeş, a vécu au temps de Neagoe et a exécuté les travaux en pierre de l'église.

Qu'il me soit permis de dire ma gratitude à Monsieur le Professeur Mihail Antonescu, Vice-président et Président ad-interim du Conseil des Ministres, à Monsieur le Général Stoenescu, Ministre des Finances, à Monsieur Mircea Cancicov, ancien ministre ; grâce à leur haute bienveillance, à leurs encouragements moraux et matériels ce travail a pu voir le jour en des temps aussi difficiles que sont les nôtres.

Je m'en voudrais de ne pas remercier ici les maîtres-imprimeurs de l'Imprimerie Nationale et des Ateliers du Timbre qui, avec leur savoir et leur art ont tous contribué à mener à bonne fin cette publication.

VICTOR BRATULESCU

www.dacoromanica.ro

INTRODUCTION

Autour de la belle fondation d'Argeş du prince Neagoe Basarab les légendes surgissent et grandissent dès le XVI-e siècle.

Les richesses avec lesquelles le généreux prince l'avait comblée ont fait naître la croyance que Neagoe avait épuisé le trésor et qu'il avait décidé d'arrêter les travaux, lorsque la princesse, sa femme, offrit ses bijoux pour que le saint lieu fut achevé.

Parallèlement à cette légende et dérivant en quelque sorte d'elle, le peuple en a créé une autre, celle que pour de tels travaux il fallait un artisan hors de pair. Cet artisan a été Manole qui, par amour pour son art a sacrifié ce qu'il avait de plus cher au monde, sa femme.

Mais à la base de cette légende se trouve la vieille croyance populaire, d'origine sud-est européenne et arménienne, qu'il faut offrir un sacrifice pour apaiser les mauvais esprits qui peuvent démolir une construction nouvelle. Dans certains pays on sacrifie le premier être vivant qui approche le nouvel edifice ou qui passe le premier le pont qui vient d'être achevé, comme c'est le cas de l'oiseau Sahak, de la légende arménienne du même nom.

Pour ceux qui s'intéressent à ces problèmes de folklore, nous donnons un résumé de ces croyances populaires qu'on a chantées et racontés tout le long des siècles et qui ont bercé l'enfance de tant de générations aujourd'hui disparues:

« *En aval de l'Argeş*
Sur un beau rivage
Le prince Negru passe
Avec dix compagnons:
Neuf artisans renommés
Ouvriers et maçons,
Dix avec Manole
Qui les surpasse tous » [1]).

C'est ainsi que raconte la légende en vers trop corrigés par Alecsandri, légende que nos vieux musiciens chantaient hier encore, comme on chante chez tous les peuples les hauts faits des aïeux.

L'édifice commandé par Neagoe Basarab n'avançait pas, car les murs élevés pendant le jour « pendant la nuit s'écroulaient ». Le prince en était navré et menaçait de faire murer vifs les ouvriers s'ils n'achevaient pas l'édifice. Le thème des êtres murés vifs apparaît. La chose donna à penser à tous.

La solution du mystère est trouvée bientôt, car maître Manole rêve pendant la nuit que les murs ne résisteront que si on sacrifie la première femme, fiille ou épouse de l'un des ouvriers, qui viendra le lendemain au monastère. Manole raconte son rêve à ses compagnons et les fait jurer de garder le secret.

Personne ne tient parole, car l'amour terrestre est plus fort que l'amour de l'idéal, symbolisé par l'œuvre d'art à laquelle ils travaillent.

Violant leur serment, les ouvriers préviennent leurs familles; Manole seul, respectant la foi donnée, ne dit rien à sa femme.

[1]) V. Alecsandri, *Poezii populare ale Românilor* (Poésies populaires des Roumains), Bucureşti 1866, pp. 186—191

www.dacoromanica.ro

Ignorante du péril, la femme de maître Manole prépare le repas de son mari et se met en route. Du haut des échafaudages Manole la voit venir et s'afflige; son cœur se déchire, le côté humain de sa nature est vainqueur. Il prie ardemment Dieu d'envoyer une grande averse:

« Une grosse pluie
Comme il n'y a jamais eu ».

Dieu exhausse sa prière, mais tout obstacle est inutile. Son devoir de bonne épouse lui fait tout affronter. L'égoïsme des autres « ouvriers et maçons » apparaît dans la joie avec laquelle ils la voient approcher. Brisé par la douleur, maître Manole se soumet à la volonté divine, il mure sa femme et l'édifice est achevé à la grande joie du prince du pays et fondateur de l'église.

Mais justice est faite; dans leur orgueil, les ouvriers, qui se trouvent sur le toit, répondent au prince qu'ils peuvent construire une église plus belle encore que celle qu'ils viennent de terminer

L'idéal artistique était atteint. Leur trahison envers leur patron poursuit les ouvriers. Manole n'avait plus de raison de vivre après que, par le sacrifice de celle qu'il aimait, il avait atteint le comble de son art, exécutant en même temps l'ordre de Neagoe, son prince, et la volonté divine.

Leur mort à tous est décidée. On enlève les échafaudages qui les relient à la terre. Les pauvres ailes en bardeaux avec lesquelles ils essayent de vaincre les lois de la nature ne peuvent les soutenir et, avec leur chute, leurs noms disparaissent. Seul survit celui de Manole, l'habile artisan, lié à la fontaine qui le rappelle encore de nos jours.

Cette légende a été peinte sur les murs de l'une des salles du palais qui se trouve dans la cour du monastère.

Il y a des légendes analogues sur la construction du pont d'Arta en Macédoine, la fondation de la forteresse Scutari, en Serbie [1]), la construction de l'Escorial de Madrid. De nos jours on peut citer le sacrifice d'un veau à l'occasion de la première pierre posée au Palais de l'Administration de Craiova. Bien que n'étant pas en rapport direct avec les faits cités plus haut, nous exposerons en quelques mots la légende arménienne de l'oiseau Sahak, à cause du thème du sacrifice qui s'y trouve [2]).

L'oiseau Sahak. Il y avait une veuve qui avait un fils unique, Sahak. La femme s'occupait du ménage, pendant que l'enfant jouait dans la prairie voisine avec d'autres enfants de son âge.

Un jour la femme attendit vainement le retour de son enfant. Inquiétée par son retard, la pauvre mère partit à la recherche de son fils dans le crépuscule. Elle courait en l'appelant: Sahak, Sahak, Sahak, — et seul l'écho lointain lui répondait: Sahak, Sahak, Sahak.

Qu'était-il arrivé? Le même jour on avait achevé la construction d'un pont et les ouvrier guettaient près du village le premier être vivant à passer, pour le sacrifier aux esprits de l'eau, qui pouvaient démolir le pont. L'enfant de la veuve passa le premier sur le pont et fut sacrifié. Sa mère le chercherait encore si Dieu ne l'avait prise en pitié et ne l'avait transformée en oiseau.

Personne ne peut voir cet oiseau qui s'envole bien loin quand il sent l'approche de l'homme, mais on sait que c'est l'oiseau Sahak, dont on entend le cri de douleur dans les vallées et les prairies:

Sahak, Sahak, Sahak [2]).

L'ÉGLISE DE NEAGOE

De ce qu'était autrefois la belle fondation de Neagoe Basarab, outre les fresques, dont la description va suivre, on a conservé les vieilles inscriptions et les pierres tombales avec des inscriptions, posées dans l'église sur d'autres ossements que ceux auxquels elles furent destinées, à cause des réparations faites au cours des siècles.

Les tombes ont été profanées longtemps avant la restauration de Lecomte de Noüy car, en les ouvrant le 22 mai 1883, on a trouvé dans la tombe de Platonide, le nom de religieuse de la princesse

[1]) V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 195.

[2]) Après Fr. Macler, *Légendes arméniennes.* Victor Brătulescu, *Legende armene* (Légendes arméniennes), « Universul Literar », 1928. *Idem* Curtea-de-Argeş, 1941. H. Dj. Siruni, *Anuar de cultură armeană* (Annuaire de culture arménienne), Bucureşti 1941, p. 247.

www.dacoromanica.ro

Despina, « un fragment de la pierre tombale de Radu dela Afumaţi », qui rappelle les vingt batailles contre les Turcs de ce prince intrépide [1]).

Ni la disposition des anciennes pierres n'est plus celle indiquée par Gr. Tocilescu, dont la description détaillée est accompagnée par le plan de la disposition de ces pierres [2]).

1. *La pierre tombale de Neagoe* est ornée de dix petites rosettes sculptées linéairement. Quatre d'entre elles sont posées aux quatre coins, entourant une autre grande rosette, sculptée en écailles, rappelant l'œillet d'Inde. Le centre de cette rosette est sculpté en rayons, ceux-ci prenant la forme d'hélices, autour desquels une série de pétales sont disposés comme les rais compacts d'une roue. La circonférence de la rosette est formée par les nombreux pétales posés en cercle.

Sur le champ libre de la pierre s'inscrit une croix décorée d'un ornement linéaire entrelacé. À sa base, la croix s'appuie sur deux pieds courts, avec lesquels elle forme une sorte d'escabeau. Entre les bras de la croix, quatre médaillons, les monogrammes. Is. Hs. Ni. Ka.

Dans chaque médaillon sont inscrits deux carrés dont les côtés sont tressés, formant huit angles. Sous le pied de la croix, un monogramme qui recèle le nom du fameux maître Manole sous la forme: « *Manole, serviteur de Dieu* ». Au-dessous est esquissée une tête de mort, flanquée par deux rosettes plus petites. Des deux côtés du bras vertical de la croix sont sculptés le roseau avec l'éponge et la lance.

L'inscription marginale a le texte suivant, dans la traduction donnée par le regreté professeur Iorga [2]):

« *Le serviteur de Dieu Io Neagoe, prince et seigneur de toute la Valachie et des parties danubiennes, est trépassé au mois de septembre le 15-e jour, l'an 7029, cycle solaire 26, cycle lunaire 15, l'épact 18. Il a regné 9 ans et demi. Et je prie ceux à qui Dieu permettra de venir après nous de veiller sur ce petit abri et demeure de mes os, pour qu'il soit intact* ».

Les erreurs de date contenues par cette pierre et relevées par le professeur Iorga, indiquent qu'elle fut posée ultérieurement, ou au moins que les dates furent taillées à une époque ultérieure.

MAÎTRE MANOLE

Le monogramme sous la base de la croix déchiffre une énigme. Elle contient le nom du maçon Manole que nous retrouverons sur la pierre tombale de Despina et des trois enfants de Neagoe et sur celle de la femme supposée du métropolite Anania.

Ignorant le sens de ces abréviations, les maçons d'une époque ultérieure, du temps de Matei Basarab, reproduiront les signes sans comprendre ce qu'ils représentaient, de même que, ne comprenant pas le sens de l'abréviation Г̃. А̃. qui signifie ГЛАВА АДАМА (le crâne d'Adam) sculptée au pied de la croix sur les pierres des fig. 1, 4, 6, 7 et 11, la pierre tombale de Despina, de la dame mentionnée et des enfants de Neagoe, le maçon de 1640 reproduira, vides de sens, ΛΛ ΛΛ et КК. КК les copiant sur la pierre représentée à la figure 13.

L'artisan qui a sculpté la pierre de Chiajna, femme du grand prévot Ivaşco, en 1642, reproduit exactement: М̃ Л̃. Р̃. Б̃ Г̃ Д̃. « *Manole, serviteur de Dieu* » Le crâne d'Adam (Fig. 16).

C'est pour la première fois qu'on attire l'attention sur ce point, du moins en ce qui concerne la discussion des inscriptions sur les pierres mentionnées plus haut, parce que, jusqu'à présent, les investigateurs se sont occupés uniquement de l'inscription regardant le mort, et non des autres noms qui s'y trouvent. Par analogie avec d'autres inscriptions de croix et de pierres tombales postérieures, on pourrait argumenter que les initiales М et Л. représentent les noms des évangélistes Mathieu ou Marc et Luc. Mais les deux autres manquent: Marc ou Mathieu et Jean, et dans ce cas cette hypothèse ne se soutient plus.

Il reste à discuter les initiales K.X.K., qui pourraient être interprétées comme les abréviations de l'invocation: Kirie, Hristos, Kirie. Mais je crois plutôt qu'elles cachent les noms des apprentis de Manole.

[1]) Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mânăstiri, schituri şi biserici din ţară*. Mem. Acad. Rom., Şedinţa din Aprilie 1886 (Rapports sur quelques monastères, ermitages et églises du pays), Bucureşti, p. 162.

[2]) *Ibid.*, p. 263.

www.dacoromanica.ro

La personne de maître Manole acquiert de cette manière un commencement de documentation historique et sa légende, comme d'ailleurs toutes les légendes à caractère historique, se fonde sur une réalité historique.

Voilà les pierres sur lesquelles apparaissent les initiales mentionnées ci-dessus et la forme qu'elles prennent:

1. Pierre tombale de Neagoe (fig. 1, 2): М̃ Л̃. Р Б̃. *(Manole rabŭ Bojiiu)*.
2. Pierre tombale de Despina (Platonida) (fig. 3, 4): М̃ Л̃ Р̃. Б̃. Г̃. Я̃.
3. Pierre tombale de la prétendue femme du métropolite Anania М̃ Л̃. Р̃. Б̃ К̃. Х̃ К̃. Г̃. Я̃. (fig. 11).
4. Pierre tombale d'Anghelina: М̃Л̃ Р̃Б̃ Г̃Л̃ Я̃М̃; sur celle de Petru: М̃Л̃ Р̃Б̃. Г̃Л̃. Я̃Д̃. sur celle de Ioan: М̃Л̃ Р̃Б̃. Г̃Л̃ ЯД (Fig. 7).

Imitant sans les comprendre les signes sur les pierres de l'époque de Neagoe, le maçon qui taille la dalle de Chiajna, femme d'Ivaşcu, le grand prévôt, en 1642, reproduit les signes cités plus haut: М̃. Л̃. Р̃. Б̃. Г̃. Я̃.

Dans le médaillon, dans lequel est sculptée la croix byzantine sur la tombe de Radu dela Afumaţi, une main timide note à peine, à cette époque ou plus tard: M X, qui peuvent signifier Manole, au cas où l'on admet X = N, jeté gauchement au-dessus, ou Mihai, au cas où M — И, par la modification du trait oblique qui relie les deux traits verticaux.

La pierre tombale de Despina, dont le nom de religieuse est Platonida, morte à Sibiu et tranportée à Argeş deux ans plus tard par les soins du métropolite Anania, est moins artistiquement ornée. L'inscription marginale, composée de lettres plus grandes, a la forme des autres, mais est un travail plus gauche et donc plus lourd. La croix sur le champ de la pierre est sculptée simplement, de même que la grande rosette à l'extrémité de la croix, dans l'espace vide au-dessus de la croix.

Les monogrammes entre les bras de la croix mentionnent même maître Manole qui veilla à ce que la famille de Neagoe fût dignement enterrée, dans cette époque de troubles.

Le texte de l'inscription de la dalle de Despina est le suivant: « *A trépassé la servante de Dieu, la princesse, religieuse Platonida et elle est morte à Sibiu, l'an 7062 (1554) au mois de janvier, 30-e jour. Et deux ans plus tard le très saint métropolite Anania l'a apportée* ».

Les monogrammes entre les bras de la croix sont celles discutées[1]) plus haut: М.Л, Manole, Р. Б. (РЯБЪ БОЖЮ) c'est-à-dire serviteur de Dieu (Fig. 3). On peut admettre, sans craindre de commettre une trop grosse erreur, que maître Manole savait lire et écrire du moment qu'il se servait d'initiales à la place des signes lapidaires, usités en ces temps-là pour les maçons.

La pierre tombale de Radu dela Afumaţi reconstituée seulement au moment de la restauration de 1885, est décorée sur les bords avec un ornement linéaire qui encadre une inscription marginale. Le champ contient un texte relatant les hauts faits de ce gendre de Neagoe. Représenté en héros: à cheval, la masse d'armes à la main, le manteau flottant sur les épaules, il rappelle une vielle tradition locale. Il y a un lien étroit entre cette représentation sur la pierre du héros et le culte local du héros thrace, dont les réflexes ont passé dans les contes avec Făt-Frumos (Prince Charmant) et dans les icônes de Saint-Georges. Il rappelle aussi le héros Siegfried des Allemands.

La tradition de nos maçons a gardé la coutume de rendre les héros morts sur le champ de bataille à l'image du héros thrace. C'est de cette façon qu'est représenté Albu Golescu, mort à 23 ans en défendant son prince, comme le raconte la belle inscription de Vieroş, et Stroe Buzescu, enterré à Stăneşti de Vâlcea, mort à la suite d'une blessure reçue après le combat de Teişani, avec le neveu du khan des Tatars.

Deux pierres sans inscriptions, dont l'une est ornée d'une croix byzantine, d'un travail linéaire, et l'autre d'une grande rosette, d'un travail floral, flanquée par quatre autres rosettes plus petites, linéaires, rappellent la dalle de Neagoe Basarab et la main de maître Manole, dont la modestie n'a laissé comme document que les marques discutées plus haut.

C'est Mr. Sp. Cegăneanu qui a touché de plus près à la vérité historique, en mettant en discussion l'existence de maître Manole. S'appuyant sur les recherches d'Odobescu et de Tocilescu et sur la ressemblance entre l'ornementation des pierres de Bistriţa et de celles d'Argeş, il rapproche le nom

[1]) N. Iorga, Inscripţii, p. 151.

www.dacoromanica.ro

« Manea meşter », de la bordure de la porte de Bistriţa, de celui de Manole de Argeş, à l'encontre de Tocilescu qui, influencé par certaines déductions d'Odobescu, était d'avis que, entre « Maître Manea » de Bistriţa, du XVI-e siècle, et Manea maître-compagnon des maçons de Hurez, de Brâncoveanu, il y a un lien étroit [1]).

Les inscriptions de la façade principale, des deux côtés de la porte d'entrée, mentionnent Neagoe Basarab, fondateur de l'église [2]), et Şerban Cantacuzino, qui l'a fait restaurer en 1682 [3]).

Une pierre tombale fixée dans le mur sud de l'autel cite l'ermite Parthénie, mort en 1797, du temps du premier évêque d'Argeş, Iosif [4]).

Un inscription écrite en rouge en 1751, sur le même mur, cite les peintres Stan et Iacov, fils du prêtre Radul.

Elle ajoute les paroles du psalmiste: « terre et cendre », montrant par là *le néant de l'homme ici-bas* [5]). Il est possible que la supposition de Tocilescu, que l'église ait été peinte, *en partie au moins*, reçoive une confirmation, si nous pensons qu'une partie des saints dont nous nous occupons, sont totalement différents des autres comme facture (Pl. XXVII et XXVIII).

Une inscription ajoutée par l'évêque Iosif, en 1795, indique la date de la création de l'évêché d'Argeş [6]).

L'érection même de cette fondation à Argeş, outre sa destination de sépulture princière avait pour but de concilier les habitants d'Argeş avec l'idée du déplacement de la capitale à Târgovişte, où le même Neagoe a élevé l'église métropolitaine, consacrée en 1520. Le même sort inexorable a frappé cette autre grande fondation de Neagoe, que Lecomte de Noüy a démolie de fond en comble.

L'église d'Argeş a été bâtie en style byzantin comme architecture, avec beaucoup d'influences orientales et arméniennes, en ce qui regarde la décoration, et en style italo-crétois du point de vue pictural.

Les artisans qui ont travaillé à Argeş étaient du premier rang, à quoi s'ajoute l'intervention du fondateur qui payait et avait comme tel le droit d'imposer certains de ses désirs.

L'église a été consacrée en grande pompe en 1517, les fresques n'étant exécutées qu'en partie. Neagoe ne l'a pas vue achevée, étant mort prématurément.

Pour les peintures Neagoe avait engagé Dobromir, celui qui, en 1519, avec Dumitru et Chirtop, peint l'église de Bistriţa, fondation des frères Craioveşti, Barbul, Pârvul, Danciul,Ra du et Preda [7]).

Dans cet ordre on peut également rapprocher les maîtres artisans tailleurs de pierre, en tête le Maître Manea des peintres qui ont travaillé à Bistritza et à d'autres églises de cette époque et dont le plus remarquable est Dobromir d'Argeş.

C'est le vaillant Radu dela Afumaţi, gendre de Neagoe et de Despina, époux de Ruxandra, seconde fille de ceux-ci, qui va achever la décoration de l'église. Radu charge le peintre Dobromir d'exécuter le travail en 1526, comme le montre l'inscription. (Fig. 20).

À la consécration de l'église, le 15 août 1517, prirent part de hauts ecclésiastiques d'Orient, avec Théolipt, patriarche de Constantinople à leur tête.

Le prote Gavriil, qui a été présent à la consécration, raconte:

« *L'église de Neagoe n'est pas aussi grande que l'église de Salomon, ni que l'église de Sainte-Sophie, élevée par l'empereur Justinien, mais elle les surpasse en beauté* » [8]).

Paul d'Alep, qui l'a visitée en janvier 1657 avec le patriarche Macarie écrivait ce qui suit:

« *J'ai oui dire beaucoup de gens que dans ce pays de Ţara Românească* (Valachie) *il y a un grand monastère princier, dont la beauté architecturale est sans égal. Des marchands grecs qui faisaient du commerce dans le pays des Francs et à Venise m'ont dit que là-bas il n'y a rien qui puisse lui être comparé. Son nom est le monastère Argeş* ».

[1]) Sp. Cegăneanu, *Ceva cu privire la meşterul Manole*, Buletinul Com. Mon. Istorice, an. III, pp. 44—46.

[2]) Gr. Tocilescu, *Curtea-de-Argeş*, pp. 33, 34. Fr. Jaffé, *op. cit.*, Adenda p. 6 et suiv.

[3]) *Ibid.*, p. 52.

[4]) *Ibid.*, p. 54.

[5]) *Ibid.*, p. 53.

[6]) *Ibid.*, p. 54. Fr. Jaffé, *op. cit.*, Adenda, p. 6 et suiv.

[7]) *Ibid.*, p. 27.

[8]) St. Meteş, *Zugravii bisericilor româneşti* (Les peintres des églises roumaines) Anuarul Comisiunii Mon. Istorice, Secţia pentru Transilvania, 1926—1928. Cluj, 1928, p. 27.

www.dacoromanica.ro

Paul d'Alep demande la permission de visiter l'église à Constantin Şerban, prince du pays, qui lui répond qu'il la visitera en compagnie du patriarche.

« Lorsque l'église fut achevée, elle fut sans rivale, du moins pour la beauté extérieure, d'après ce que j'ai vu, car l'extérieur est beaucoup plus beau que l'intérieur. Toutes les sculptures et les ornements des murs et les tours de cette église sont recouvertes d'or et de lapis lazuli et de toutes les couleurs possibles. Entre chaque groupe de deux colonnes il y a une peinture d'une beauté surprenante, peinte sur les deux côtés par des artistes crétois . . . Au sommet de la coupole est peint Notre Seigneur Jésus Christ ; sa couronne est en or pur » [1]).

Les sources contemporaines citent le peintre allemand Veit ou Vitus deux fois : le 16 décembre 1522 et le 23 janvier 1525, quand il est appelé de Braşov par Radu-Vodă pour *« arranger et peindre son église d'Argeş »* [2]).

Les admirables fresques de Dobromir, et de ses aides ont orné les murs de l'église de Neagoe jusqu'au jour où Lecomte de Noüy, qui a refait toute la peinture, a décidé de les faire enlever. Se rendant pourtant compte de leur valeur, l'architecte français a fait enlever celles qui lui ont paru plus importantes, sauvant, même sous cette forme, ce qu'on put sauver alors devant l'âpre désir d'innovation. Quelques-unes des fresques ont pris le chemin de France, suivant certaines informations autorisées, d'autres sont conservées à Curtea-de-Argeş (Fig. 21, 22, 23) et d'autres enfin parent le Musée de Bucarest de la Commission des Monuments Historiques.

Dans ce qui suit nous reproduisons quelques fresques représentant les donateurs et leur famille et un certain nombre de saints. Du rang des donateurs manquent les parents de la princesse Despina Ioan et Elena Brancovici [3]), conservés par une copie réduite des tableaux des donateurs de l'église de Neagoe. Pour comparer la gaucherie avec laquelle ils ont été copiés, nous donnons ces portraits à titre de document. (Fig. 24, 25, 26, 27).

En général, la peinture de l'église épiscopale de Neagoe est faite sur fond vert dans la partie inférieure et bleu foncé ou plus clair dans la partie supérieure du premier registre, occupant à peu près les deux tiers de la superficie, le fond vert représentant les champs, le bleu, le ciel avec les étoiles.

M. I. D. Ştefănescu est d'avis et sans doute à juste titre que les fresques de l'église ne sont pas toutes du XVI-e siècle. Il croit même pouvoir préciser les paneaux du XVI-e siècle et ceux peints plus tard.

Je crois toutefois qu'il faut ajouter à la liste des portraits du XVII-e siècle celui de Radu Paisius et de son fils, Marcu.

Dans le même but, de la documentation la plus complète, nous donnons les images de l'ancien monastère d'Argeş, la miniature exécutée par Fr. Stork en 1867 pour l'exposition de Paris, et l'aquarelle du peintre suisse Trenk, celui qui a accompagné Odobescu dans la visite qu'il a faite aux monastères, au cours de l'année 1860.

CONCLUSION

L'église de l'évêché d'Argeş, élevée par les efforts et le zèle de Neagoe Basarab et de sa femme Despina, a été consacrée le 15 août 1517, par une assemblée de hauts ecclésiastiques d'Orient, ayant à leur tête le patriarche Théolipte de Constantinople.

Le renom de sa beauté, qui est passée en légende, a attiré de tout temps de nombreux pélerins et visiteurs qui venaient l'admirer, mais aussi adorer les reliques miraculeuses des saints qui s'y trouvaient.

[1]) *Ibid.*, p. 28. L'affirmation de Paul d'Alep en ce qui concerne les peintres crétois qui ont travaillé à Argeş mérite d'être étudiée. On devrait chercher le maître chez lequel Dobromir a fait son apprentissage, et même Vitus (Veit), avec lequel Radu dela Afumaţi fut en relation pour la décoration de l'église d'Argeş.

[2]) *Ibid.*, p. 29.

[3]) Marcel Romanescu, *Neamurile Doamnei lui Neagoe Vodă* (La famille de la femme du prince Neagoe) Craiova 1940. Tableau généalogique.

[4]) I. D. Ştefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1932. p. 109.

www.dacoromanica.ro

Les artisans qui, eux aussi sont passés en légende, appartenaient à un haut rang de leur métier. Les sculpteurs connaissaient parfaitement le maniement du ciseau et des instruments à sculpter la pierre et les peintres sont indiqués comme appartenant à la fameuse école crétoise. Le génie du légendaire maître Manole les domine tous, maître Manole que son sacrifice porte par delà les siècles et dont le nom est indiqué modestement par les monogrammes et les initiales des pierres tombales mentionnées au début de cet ouvrage.

Le peintre dont l'existence est constatée par l'inscription écrite de sa main sur le plâtre frais est Dobromir.

À ses côtés et à ceux de ses aides je crois qu'on peut parler de ce Vitus (Veit) appelé de Braşov par Radu dela Afumaţi en décembre 1522 et en janvier 1525 « *pour arranger et peindre son église d'Argeş* ».

À côté des luttes entreprises pour la défense du pays et du trône, nos aïeux ont su créer des œuvres d'art qui ont affronté les siècles. Les fréquents appels aux artisans saxons d'au delà des monts prouvent le lien étroit qui existait entre les Roumains des deux côtés des Carpathes; par des centres comme Braşov et Sibiu on garde le contact permanent avec l'Occident, comme, dans la même mesure, le même contact est gardé avec l'art de Byzance et de la Péninsule Balkanique.

En continuant mes recherches dans l'église du monastère de Snagov, j'ai aussi découvert le monogramme de Maître Manole sur le monument funéraire d'Udrea, le fils de Dragomir Postelnicul, et de son épouse Euphrosine, assassiné à Onceşti le 14 novembre 1552 par Mircea Ciobanul [1]).

L'ornementation de la croix sur la pierre, la disposition des initiales de Manole, la rosette à la base de la croix, la ligne des lettres nous font admettre que le célèbre maître avait été appelé à travailler dans d'autres régions que dans celles où sa gloire s'était répandue. Ou bien, et étant donnée la qualité de la pierre, cela me paraît plus naturel, Maître Manole qui était connu dans tout le pays comme le premier dans son art, recevait toutes les données de la commande, dimensions, texte de l'inscription, et l'exécutait dans ses ateliers dans la région montagneuse de l'Argeş ou à Câmpulung où l'on trouvait cette pierre en quantité.

Pour être complet, nous donnons également cette pierre de Snagov, travaillée par le célèbre maître Manole.

La rosette placée en bas de la croix à la différence de celle d'Argeş qui se trouve en haut de la croix ressemble beaucoup à la rosette du monument funéraire de Stana, la fille de Neagoe Basarab.

Cette rosette est constituée par un cercle dans lequel huit carrés sont inscrits, placés deux à deux autour du centre, de sorte que leurs côtés forment des rayons du grand cercle. Un cercle plus petit ayant le même centre, lie les rayons entre eux et complète l'ornementation linéaire de la rosette.

Dans la rosette du monument funéraire de Stana (Sofronia) le grand cercle fait défaut.

Les éléments d'art local, ravivés par les innovations de l'Occident et de Byzance interprétées par notre génie, voilà ce qui forme notre originalité sur cette vieille terre roumaine.

[1]) Victor Brătulescu, *Mânăstirea Snagovul*, p. 7. Extrait de la Revue: « Şcoala şi Viaţa Ilfovului ».

www.dacoromanica.ro

INDICE

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

TABLA DE MATERII

TEXT

TEXT GERMAN

www.dacoromanica.ro

TEXT ITALIAN

TEXT FRANCEZ

ILUSTRAŢII

www.dacoromanica.ro

FIGURI IN TEXT

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

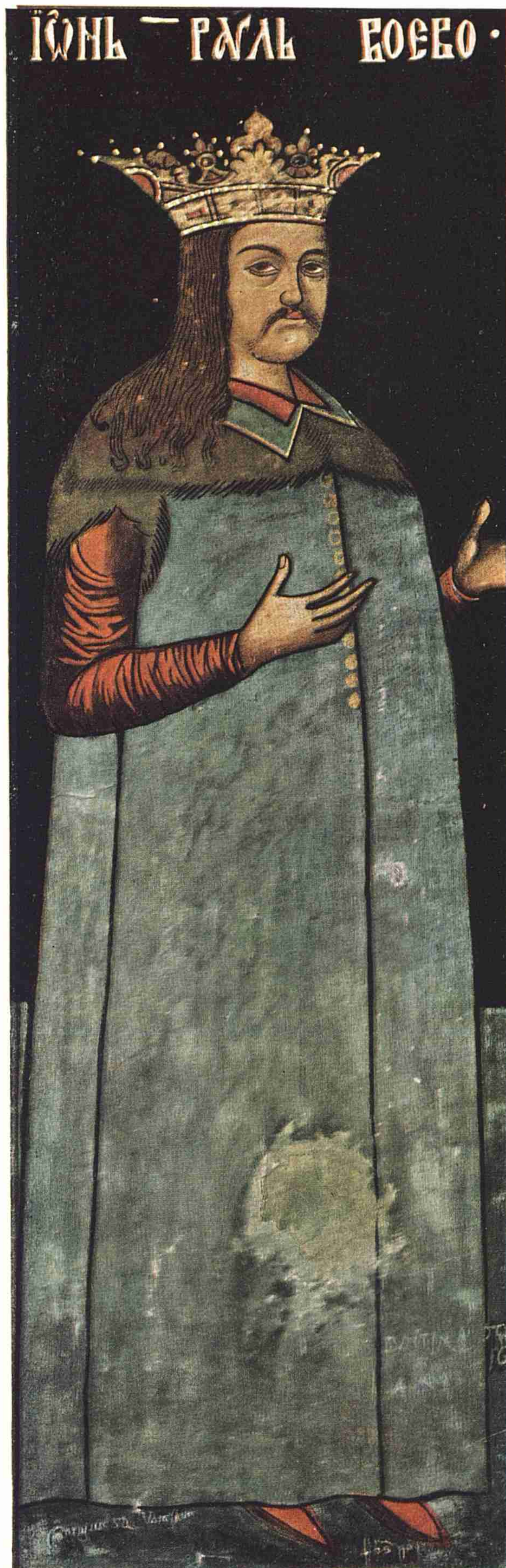
P L A N Ş E

www.dacoromanica.ro

Neagoe Basarab şi Doamna Despina cu copiii. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Radu de la Afumaţi. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Doamna Ruxanda. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Mircea cel Bătrân. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Radu Paisie şi fiul său Marcu. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Deisis: *a)* Maica Domnului. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Deisis: *b)* Iisus Hristos, Mare Arhiereu. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Deisis: *c)* Sf. Ioan Botezătorul. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Planşa IX.

Sf. Arhanghel Mihail. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Planşa X.

Sf. Dimitrie. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Sf. Gheorghe. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Planşa XII.

Sf. Artemie. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Planşa XIII.

Sf. Iacov Persul. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Planşa XIV.

Sf. Mercurie. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Sf. Evstatie Plachida. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Sf. Areta. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Planşa XVII.

Sf. Nicolae. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Planşa XVIII.

Sf. Teodor Tiron. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Planşa XIX.

Sf. Agapie. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Sf. Elisabeta. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Planşa XXI.

Sf. Ana. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Sf. Procopie. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Sfânt ostaş. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Sfânt. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Planşa XXV.

Sf. Sevastian. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Planşa XXVI.

Proorocul Solomon. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Sf. Sozon. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

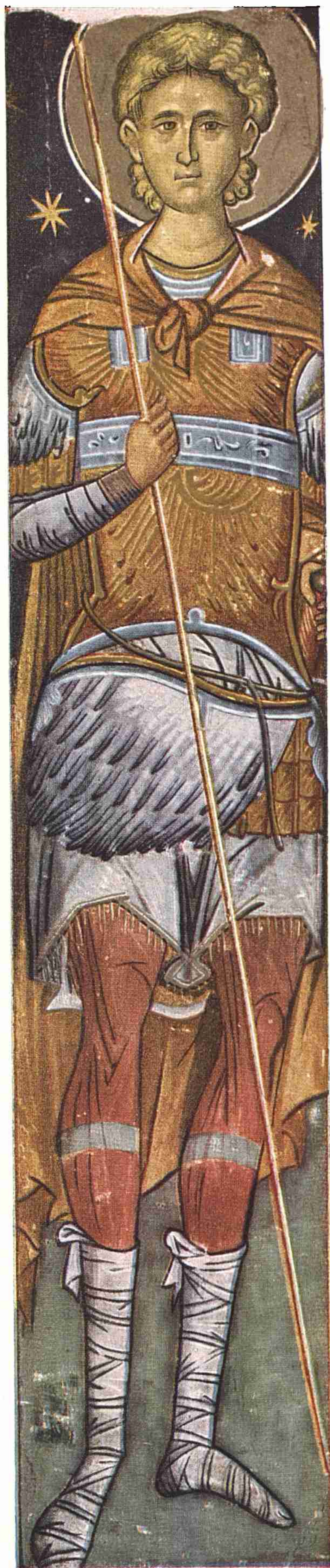
Sf. Mamant. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

Sfânt ostaş. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

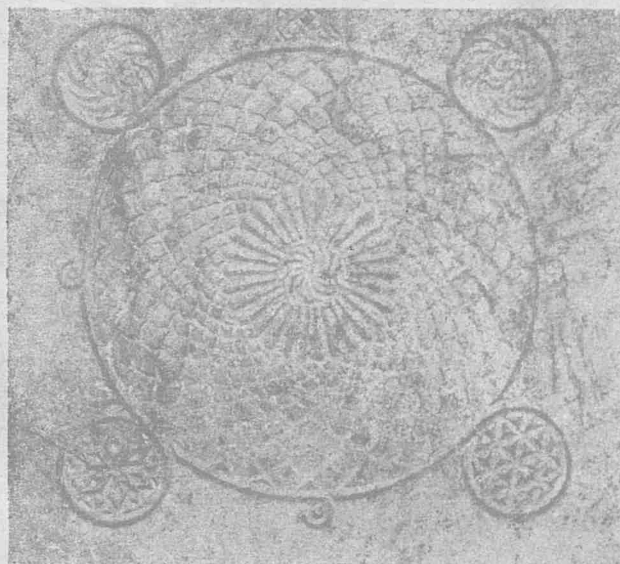
www.dacoromanica.ro

Sfânt ostaş. Frescă din Biserica lui Neagoe de la Argeş.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro